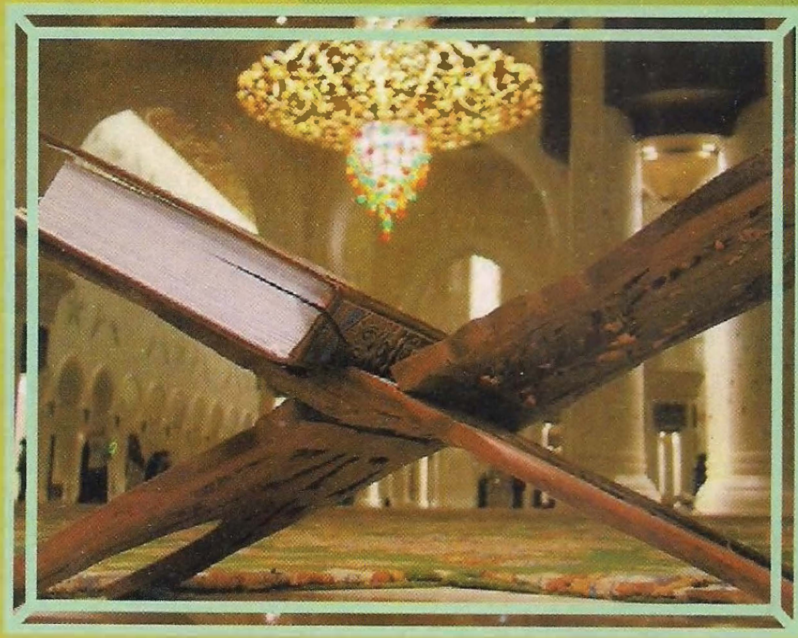
د علم التجوید لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

تالیف لطیف:

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقری
شاه محمد اشرف علي تهانوي رح

حواشي جدیده، تشریح او پښتو ژباړه:
قاري شبیر احمد

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پاڼې له خوا:

د کتاب پېژند پاڼه:

❖ د کتاب نوم : ....جمال القرآن [كامل]

❖ تاليف : ....حكيم الامت حضرت مولانا حافظ مقري شاه محمد اشرف علي تهانوي رحمه الله

❖ ژباړن : .... قاري شبيراحمد

❖ کمپوز او ډيزاين: ....پوهه خپرندويه ټولنه / کندهار

❖ خپرونکی : ....پوهه خپرندويه ټولنه / کندهار

❖ د چاپ شمېر : ....(۵۰۰۰)

❖ د چاپ کال : ....۱۳۹۲ هجري لمريز کال

❖ د چاپ وار : ....ځلورم ځل

❖ د خپروني لړ : ....(٦)

❖ اړيکه : ۰۷۰۷۲٦۲۰٦۵

❖ ايميل : ....ppa_۲۰۱۱@live.com

Shabir_ah۱۹۹۳@yahoo.com.

د مضامینو فهرست

شمېره لړلیک مخ

إنه من سليمان وإنه
بسم الله الرحمن الرحيم

څلورم چاپ

اَحۡمَدُکَ یَا مَنۡ اَنۡزَلۡتَ الۡقُرۡآنَ، عَلٰی نَبِیِّکَ الۡفُرۡقَانَ، وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی نَبِیِّ الۡخَیۡرِ الۡوَرَاءِ، وَعَلٰی اٰلِهِ الۡاَتۡقِیَاءِ وَاَصۡحَابِهِ النِّقَاءِ، وَمَنۡ تَبِعَهُمۡ بِاِحۡسَانٍ اِلٰی بَقَاءِ الۡبَلَاءِ، وَبَعۡدُ:

درنو لوستونکو!

لکه څنګه چي تاسي پوهېږي چي "جمال القرآن کامل" د پوهي خپرندویي ټولني خوا په ۱۳۹۱ لمریز کال کي خپور سو او د لوستونکو له خوا یې ښه هر کلی وسو. په همدې موده کي درې ځلي چاپ سوی او دا یې هم څلورم ځل دي چي چاپ ته سپارل کېږي. لکه څنګه چي په تېرو چاپو کي د ځینو فني تېروتنو د شتون له امله خپرندویه ټولنه اړه سول چي "جمال القرآن کامل" بیا کمپوز او اصلاح کړي تر څو یې خپل مسؤلیت سرته رسولی وي او ټولني ته یې لا ښه خدمت کړی وي. د لوستونکو څخه هم هیله کوو چي د همدې کتاب په هر څېړکي کي چي کومه تېروتنه ومومي هغه که چاپي او تخنیکي وي او که علمي وي د مهربانۍ له مخي دي خپرندویي ټولني ته خبر ورکړي، تر څو خپرندویه ټولنه یې په راتلونکو چاپو کي سمون وکړي.

درنو لوستونکو ته یو بل زیری لا دا هم ورکوو چي ډېر ژر به د علم تجوید درې نور درسي کتابونه (فوائد مکیه، المقدمة الجزریة، القول السدید) خپاره سي او تر تاسو به یې در ورسوو. د ټولو لوستونکو څخه هیله کوو چي د دې ستر مسؤلیت له پاره موږ په خپلو دعاوو کي هېر نه کړي.

د ژباړن سره او یا د خپرندویي ټولني سره د خپل سالم نظر په شریکولو سره تاسو کولای سي چي تاسي هم په دې چوپړ کي برخه واخلي، د خپل نظر د څرګندولو له پاره پر ګرځنده شمېره او یا برېښنالیک باندي اړیکه نیولای سي.

په درنښت هیله

ستاسو ورور شبیر احمد

تقريظ استاد القرآئت و التجويد الحاج قاري مولوي عبدالهادي "ابو الانعام" دامت بر كاته

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَ كَفٰى، وَالصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الرُّسُلِ، وَ خَاتَمَ الْاَنْبِيَآءِ، وَ عَلٰى اٰلِهِ الْمُجْتَبٰى، وَ اَصْحَابِهِ الْاَتْقِيَاءِ وَ الْاَصْفِيَاءِ، اَلَّذِيْنَ هُمْ نُجُوْمُ الْهُدٰى، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ عَلٰى اٰلِهِ وَ اَزْوَاجِهِ وَ اَصْحَابِهِ وَ اَحْبَابِهِ وَسَلِّمْ تَسْلِيْمًا كَثِيْرًا كَثِيْرًا. اَمَّا بَعْدُ!

اې د اسلامي نړۍ مسلماني ټولنې!

د افغانستان هيواد د دېرشو (۳۰) کلونو غميزو شاهد دئ او د دې پتمن هيواد د باهمته بچيانو د بېلابيلو لاملونو له وجهې ډېر ځورېدلي دي. د ژوندانه د ډګرونو په هره زاويه کې يې بوږنونکي دردونه ليدلي يعني اقتصادي ستونزې، زخمونه، هجرتونه، زندانونه او داسې نور. خو د نېکمرغه دا ټولې ضربې يې پر ځان منلې خو دا د دوی ستر همت دئ چې هيڅ وخت يې خپله حوصله له لاسه نه ده ورکړې، په هر ډول سختو شرايطو کې يې خپلې ليږې را نغښتې دي د خپل دين ټولې اړتياوې يې تر خپله وسه پوره کړې.

روښانه خبره ده چې قرآن کريم د الله ﷻ کتاب دئ او هغه يې ساتونکی دئ، خو بيا هم الله ﷻ په جامعه کې داسې مفکر انسانان پيدا کړي چې هميشه کوښښ کوي چې مسلمانان ورونه په قرآن صحيح پوه سي، چې په دې لړ کې زموږ ګران شاګرد **"قاري شبيراحمد"** ډېر کوښښ کړی چې دا د تجويد مشهور کتاب يې د زياتونو سره په مورنۍ ژبه و مسلمانانو ته وړاندې کړی، تر څو مسلمانان په قرآن صحيح پوه سي. الله ﷻ دې د ده کوښښ قبول کړي. (آمين) د نور لا ښه کوښښ ورته دعا ګوی يو.

والسلام

الحاج قاري مولوي ابوالانعام

سریزه

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ، وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَیْهِ، وَعَلٰی اٰلِهٖ، وَاَصْحَابِهِ الَّذِیْنَ هُمْ "رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ". اَمَّا بَعْدُ:

درنو لوستونکو!

څنګه چي په علم تجوید کي مختلفي رسالې او کتابونه تصنیف سوي دي، په دې لړ کي "جمال القرآن" هغه کتاب دئ چي د مقبولیت او شهرت مقام ته رسېدلی دئ او مؤلف یې حکیم الامت رحمه الله دئ. او دا په ټولو ته څرګنده وي چي "جمال القرآن" د ټولو مدارسو په نصاب کي شامل دئ؛ ځکه یو خو ډېره آسانه او بل عامه فهمه دئ. پر "جمال القرآن" باندي مختلفي او متعددي شرحي او حاشیې لیکل سوي دي چي د مجملاتو د توضیح او د مبهماتو د تشریح له پاره کافي دي، مګر په بعضي ځایو کي د "احقر" په فکر د وضاحت او تشریح ضرورت وو، نو موږ په دې اساس د ګرانو لوستونکو له پاره په روانه پښتو او ساده عبارت سره توضیح او تشریح کړه تر څو ټول لوستونکي په آساني سره ګټه ځني واخلي.

د کتاب په پیل کي مو د مصنف رحمه الله لنډه پېژندنه ذکر کړې ده تر څو راتلونکي نسلونه زموږ د تکړه علماوو د ژوندانه څخه خبر وي او د ژوند په چارو کي د هغوی پر لار ولاړ سي. همدا ډول موږ دا هڅه کړې ده چي د مصنف رحمه الله ټولي حاشیې (منه رح) په دې کي ذکر کړو چي هغه په ځینو نسخو کي نه ستهٔ او په ځینو نسخو کي داسي شیان ستهٔ چي هغه په اصلي نسخو کي هیڅ وجود نه لري.

الله تعالی دي دا رساله د ټولو لوستونکو له پاره ګټوره وګرځوي او د لوستونکو څخه هیله کوو چي په دعاوو کي مو هېر نه کړي.

کتبه

احقر شبیر احمد غفرله الغفار

د مؤلف لنډه پېژندنه

خدایه څه شول هغه ښکلي ښکلي خلک   په ظاهر، په باطن سپین سپېڅلي خلک
(رحمان بابا)

زېږېدنه:

حکیم الامت اشرف علي تهانوي رحمه الله د جمادي الثاني پر پنځم تاریخ د ۱۲۸۰ هـ ق کال د چهارشنبې په ورځ د صبح صادق پر وخت په تهانه بهون کي و زېږېدي.

لنډه پېژندنه:

نوم یې عبدالغني او د پلار نوم یې عبدالحق وو خو د هغې زمانې یو مشهوره مجذوب حافظ غلام مرتضی پاني پتي و ده ته "اشرف علي" نوم غوره کړی وو چي په دغه نامه سره مشهوره سو. د دې زیري سره سم وروسته حافظ، قاري، مولانا، معلم، متکلم، فقیه، مفسر، محدث، مصلح او مجدد وګرځېدي او د امت محمدیه د دې بې پایه خدمت په وجه د "حکیم الامت" په لقب سره یادېږي.

د پلار له طرفه یې د نسب سلسله و حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته رسېږي او د مور له طرفه یې د نسب سلسله و حضرت علي کرم الله وجهه ته رسېږي. تهانوي رحمه الله د پلار له طرفه فاروقي نسبه او د مور له طرفه علوي نسبه دئ، پلار مبارک یې د تهانه بهون یو لوی رئیس وو.

د ژوند لنډ حالات:

تهانوي رحمه الله مشهور او معروف عالم، رباني، علامه، مفسر، فقیه او شیخ طریقت وو. د قرآن کریم د یادولو او د فارسي کتابو د ویلو وروسته یې ابتدایي عربي کتابونه د حضرت مولانا فتح محمد تهانوي رحمه الله څخه زده کړل کوم چي د ظاهري علومو او باطني کمالاتو جامع وو، د نوموړی د مجلس لړ اثر دا وو چي تهانوي رحمه الله د کوچنیوالیّ څخه د تهجد لمونځ شروع کړي.

د نورو عربي کتابو د پوره کولو له پاره په ۱۲۹۵ هـ ق کال د ذوالقعدې په میاشت کي دارالعلوم دیوبند ته ولاړي او پنځه کاله هلته پاته سو. په ۱۳۰۱ هـ ق کال کي د شلو (۲۰) کالو په عمر د ټولو علومو څخه فراغت ترلاسه کړي.

تهانوي رحمه الله ډېر کتابونه د حضرت مولانا محمد یعقوب صاحب او حضرت شیخ الهند محمود حسن دیوبندي (رحمهما الله تعالی) څخه لوستلي دي، لیکن د حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله د جلالین په درس کي یې هم کله نا کله برخه اخیسته.

د ۱۳۰۱ هـ ق کال په آخر کي د کانپور د خلکو په غوښتنه په "مدرسه فیض عام / کانپور" کي صدر مدرس سو. یو څه وخت وروسته یې د "جامع العلوم" په نامه مدرسه جوړه کړه او د هغه سرپرستي او صدارت یې کاوه. همدا ډول تقریبا څوارلس (۱۴) کاله په درس او تدریس کي مشغول پاته سو. په ۱۳۱۵ هـ ق کال کي یې په تهانه بهون کي "خانقاه امدادیه" آباده کړل.

په ۱۲۹۹ هـ ق کال کي د دیوبند د قائمېدو په حالت کي د خط په واسطه د شیخ المشائخ حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره بیعت وکړي. دوه ځلي د بیت الله په حج سره مشرفه سوی دئ او دوهم ځلي د حج وروسته شپږ میاشتي د حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره په مجلس کي پاته سو او د هغه څخه یې باطني کمالات حاصل کړل. حضرت ګنګوهي رحمه الله به تهانوي رحمه الله ته ویل: "چي موږ د حاجي صاحب څخه خامه مېوه ترلاسه کړه او تا پخه مېوه ترلاسه کړه او کامیابه سوې". مطلب دا چي تهانوي رحمه الله ۴۷ کاله د ارشاد او تلقین پر مسند باندي پاته سو او یو عالَم خلک یې په خپل ظاهري او باطني فیض سره اوبه کړل. تهانوي رحمه الله د بې شمېرو نیکو نصیحتونو، بې شمېره ښه ملفوظاتو او د ډېرو ارزښتناکو تصانیفو په رڼا سره شرق او غرب روښانه کړل. په زرهاوو زړونو د تهانوي رحمه الله د فیض څخه ګټه واخیستل؛ عوامو، خواصو، علماوو او اولیاوو ټولو د تهانوي رحمه الله څخه فیض او برکت ترلاسه کړي.

د تهانوي رحمه الله د ژوند یو روښانه اړخ د هغه اصلاحي کارنامې دي؛ تهانوي صاحب د مسلمانانو د عقیدو او عباداتو د تصحیح تر څنګ د مسلمانانو اخلاق، معاملات او د ژوند پر لارو چارو باندي هم توجه کول. په دغه سلسله کي یو ډېر نهایت جامع کتاب د "حیات المسلمین" په نامه سره تالیف کړي په کوم کي چي د قرآن او حدیثو په رڼا کي د

مسلمانانو دديني او دنيوي کاميابۍ او ترقي مکمل بندوبست او تياری ترتيب کړل سوی وو او دغه کتاب تهانوي رحمه الله خپل تر نورو کتابو ډېر د نجات او خلاصون ذريعه او وسيله ګڼله.

د تجويد په فن کي "جمال القرآن" د تهانوي رحمه الله مشهوره او پېژندل سوې رساله ده، ډېره ساده او آسانه ده، د اختصار سره د تجويد د فن پر ډېرو ضروورياتو مشتمله ده او د دې رسالې د مقبوليت او شهرت لوی لامل د مصنف رحمه الله اخلاص او علمي مقام دئ او د دې رسالې آسانۍ او ساده عبارت د دې رسالې د مقبوليت دوهمه وجه ده. تهانوي رحمه الله تر زرو (۱۰۰۰) ډېر تصانيف لري او داسي يو فن نه سته چي تهانوي رحمه الله دي په هغه فن کي تصنيف نه وي کړی. فَلِلّٰهِ دَرُّهٗ وَعَلَى اللهِ اَجْرُهٗ!

وفات او مدفن:

حضرت تهانوي رحمه الله د عمر په آخر کي د ضُعف او معدې د ناروغي په سبب د دغه فاني نړۍ څخه د ۱۳۶۲ هـ ق کال د رجب المرجب د مياشتي پر ۱٦ تاريخ د سه شنبې په ورځ د دوو اتيا (۸۲) کالو په عمر کوچ وکړي. انا لله و انا اليه راجعون!

حضرت تهانوي رحمه الله په تهانه بهون کي د عشقبازان په هديره کي ښخ کړل سو، دا هديره دوی په خپلو پيسو اخيستې او وقف کړې يې وه.

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهٗ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيْعِ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ.

نه وصفش غايتی دارد نه "سعدی" را سخن پايان
بميرد تشنه، مستسقی و دريا هم چنان باقی
(سعدي شيرازي)

بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلٰوةِ: (۱)

---

(۱) په دغه مقدمه کي مصنف صاحب و څو شيانو ته اشاره کړې ده چي هغه په لاندي ډول دي:
لومړی د رسالې مسمٰی: د رسالې نوم ډېر په زړه پوري او د کتاب د موضوع مطابق دئ، ځکه چي "جمال" حسن او ښايست ته وايي او تجويد هم د تلاوت ښايست او د ادا او قرآئت زېور او زينت دئ. ځکه علامه جزري رحمه الله فرمايي: وَهُوَ أَيْضًا حِلْيَةُ التِّلَاوَةِ وَزِيْنَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ.
دوهم د رسالې مضامين په روښنايي سره مسمٰی کول: د رسالې مضامين د بابو او فصولو پر ځاى په روښنايي سره مسمٰی کول ډېر غوره او عمده تعبير دئ او د رسالې د نامه سره يې هم مناسبت سته؛ ځکه د روښنايي او حسن ترمنځ يو مناسبت پيدا کېږي، دا داسي مثال لري لکه يوه ښايسته خونه چي وي او هلته روښنايي هم وي نو دا خونه ډېره ښه معلومېږي او که چيري په هغه خونه کي روښنايي نه وي نو د هغې خوني ښايست کله معلومېږي. او په څوارلسو روښنايو کي دا حصر کول يو خاصه مهرباني ده. هغه دا چي مصنف رحمه الله د هري روښنايي څخه لږلږ د علم د روښنايي حاصلول د سپوږمۍ د هري شپې د لږ روښنايي سره تشبيه ورکړې ده نو په دغه تعداد کي دې ته اشاره ده لکه څنګه چي د سپوږمۍ توله روښنايي د څوارلسم په شپه پوره کېږي، همدا ډول د علم تجويد مضامين او مسايل د علمي روښنايي سره د ضرورت په اندازه په څوارلسو روښنايي کي پوره کېږي.
دريم د تاليف سبب: د تهانوي صاحب د ګران دوست مولوي حکيم يوسف صاحب په غوښتنه مصنف صاحب دا کتاب تصنيف کړی دئ.
څلورم مأخذونه: د دې کتاب ماخذونه په لاندي ډول دي:

- **حقيقة التجويد.** مولانا قاري محمد صديق خراساني رحمه الله.
- **جهد المقل.** علامه شيخ مرعشي رحمه الله.
- **درة الفريد.** شيخ عبد الحق محدث دهلوي رحمه الله.
- **تعليم الوقف.** مولانا حافظ قاري عبد الله مکي رحمه الله کوم چي د مصنف رحمه الله استاد دئ. او په کومو ځايو کي چي د کتاب نوم نه وي هغه د مصنف رحمه الله خپل عبارت دئ.

دا یو څو صفحې د تجوید په ضروري قاعدو کې دي، کوم چې مسمٰی په "جمال القرآن" سره دئ او د دې مضمونونه په روښنايي سره مسمٰی دي.

زما د عزتمند دوست مولوي حکیم محمد یوسف صاحب چې د "مدرسه قدوسیه / ګنګوه" مهتم دئ، د هغه په غوښتنه سره د معتبرو کتابو څخه خصوصاً د رساله "هدیة الوحید" څخه استفاده سوې ده، ځکه چې د "هدیة الوحید" مصنف هغه په ډېر آسانه عبارت سره لیکلې ده په کوم چې مبتدي هم پوهېږي، همدا رساله د مولوي قاري عبدالوحید صاحب مدرس مدرس درجة الاولی قرآئت – مدرسه عالیه دیوبند تصنیف دئ.

په بعضي ځایو کې د قرآئت د نورو کتابو څخه هم استفاده سوې ده، د هر کتاب نوم په خپل ځای کې ورسره لیکل سوی دئ. په بعضي ځایو کې ما د خپل یادښتونو څخه هم یو څه قاعدې لیکلې دي، هلته د کومې علامې ضرورت نه سته. چیري چې د کتاب نوم نه وي هغه به یا د "هدیة الوحید" مضمون وي که چیري په هغه کې موجود وي، که نه نو د "احقر" مضمون دئ.

وَبِاللّٰهِ التَّوْفِيْقِ وَهُوَ خَيْرُ عَوْنٍ وَخَيْرُ رَفِيْقٍ

کتبه اشرف علي تهانوي، ادهمي، حنفي، چشتي عفی عنه

یوه ګټوره مشوره:

لومړی دا رساله ښه په غور سره ورته وواياست، د هر شي تعریف، مخرجونه، صفتونه او نوري قاعدې ښه ور په یاد کړئ. وروسته تر دې "تجوید القرآن" منظوم ور په یاد کړئ او که چیري وخت لږ وي نو "حق القرآن" ور په یاد کړئ.

یادونه:

تجوید القرآن او حق القرآن د مصنف صاحب نوري دوې (۲) منظومې رسالې دي، چې په اردو ژبه کې مصنف صاحب نظم کړي دي.

اوله روښنايي

تجوید[۱] وايي هر حرف د خپل مخرج څخه را ایستل او د هغه صفات ادا کول. د دې علم حقیقت همدومره[۲] دئ، مخارج او صفات په ځلورمه او پنځمه روښنايي کي راځي.

---

[۱] تجوید په لغت کي تَحۡسِیۡنُ الشَّیۡءِ وَجَعۡلُ الشَّیۡءِ جَیِّدًا. یعني د یوه شي ښه او عمده کرځول. او د مجویدینو په اصطلاح کي د تجوید تعریف دا دئ: هُوَ اَنۡ یُّعَالَجَ اِخۡرَاجُ الۡحُرُوۡفِ مِنۡ مَخَارِجِهَا وَ اِعۡطَاءُ مَا تُسۡتَحَقُّ مِنَ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ وَ الۡعَارِضَةِ وَ الۡمَدِّ وَ الۡقَصۡرِ وَ الۡاِظۡهَارِ وَ الۡاِدۡغَامِ وَ غَیۡرِ ذٰلِکَ بِسُهُوۡلَةٍ وَّ بِغَیۡرِ کُلۡفَةٍ حَتّٰی یَصِیۡرَ ذٰلِکَ سَجِیَّةً لَّهٗ. یعني هر حرف هر ځای او په هر حال کي د حرف د مقرر مخرج څخه د ټولو صفاتو لازمه او صفات عارضیه او همدا ډول مد او قصر، اظهار او ادغام او نور صفات په لطافت او نرمي سره بې له څه تکلف او سختي او د عمده والي سره ادا کړي او په داسي اندازه کوښښ وکړي چي د حروفو تصحیح د قاري عادت او فطرت او ملکه وګرځي. همدا ډول په تجوید کي د کمال او مهارت حاصلولو له پاره دحروفو په ادا کولو کي د دې خبري لحاظ ساتل ډېر ضروري دئ چي یو قسم تکلف او تصنّع نه وي. د مثال په ډول د ضرورت څخه زیات شونډانو ته حرکت ورکول، یا خوله کږول، یا مخ [illegible] ښکاره کول، یا ټول بدن ته حرکت ورکول، یا کله کرار تلاوت کول او کله چابک تلاوت کول، یا کله په کرار آواز سره ویل او کله په لوړ آواز سره ویل او داسي نوري ټولي طریقې د تجوید خلاف دي.

[۲] په ویلو سره خو دا خبره آسانه معلومېږي لیکن د دې په عملي کولو کي د ډېر کوښښ ضرورت دئ او تر کومه حده چي کېدای سي باید د یوه ماهر استاد څخه استفاده وسي. بله دا خبره چي د دې فن په تعریف کي دوې (۲) خبري داخلي دي؛ یو دا چي حروف د خپلو=

د اولي روښنايي متعلق بيان

په اوله روښنايي کي د لاندنيو لسو (۱۰) شيان ياد ساتل پکار دي:

د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف، د علم تجويد موضوع، د علم تجويد غرض، د علم تجويد فايده او ثمره، د علم تجويد حکم، د علم تجويد فضيلت، د علم تجويد ارکان، د علم تجويد واضعين، د علم تجويد نومول يا مسمیٰ کول په تجويد سره او د علم تجويد ثبوت.

لومړی د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف:

د تجويد لغوي معنا دا ده: تَحْسِيْنُ شَيْئٍ بِالشَّيْئِ. يعني ښايسته کول د يوه شي دئ په بل شي سره، يو شی تجويد دئ او بل شی قرآن کريم دئ، يعني ښايسته کول د قرآن کريم په تجويد سره.

د تجويد اصطلاحي معنا دا ده: هُوَ عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيْهِ عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوْفِ وَصِفَاتِهَا. يعني دا يو علم دئ چي د حروفو د مخارجو او صفاتو څخه بحث کوي. يو بل جامع تعريف يې دا دئ: د حروفو حق ورکول او مستحق ورکول؛ د حق څخه مراد مخارج او صفات لازمه دي او د مستحق څخه مراد صفات عارضيه دي.

دوهم د علم تجويد موضوع:

د دې علم موضوع قرآني الفاظ دي چي هغه عبارت د حروف هجاء څخه دي. هغه د الف څخه تر حرف يا پوري دي او دا ټول نهه ويشت (۲۹) حروف کېږي.

=مخارجو څخه را ايستل (يعني ادا کول) او دوهم دا چي د حروف ټول صفات ادا کول. د دې څخه معلومه سول چي علم اوقاف د تجويد څخه جلا فن دئ، خو د علم اوقاف او علم تجويد ډېر تعلق سته او دا هم معلومه سول چي په خوش آوازی سره قرآن ويل د تجويد د فن څخه زائد او خارج امر دئ.

درېيم د علم تجويد غرض:

د دې علم غرض دا دئ: تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كَمَا اُنْزِلَ وَتَحْسِيْنُ الْقِرَآءَةِ. يعني داسي تلاوت كول لكه څنګه چي را نازل سوى دئ او د تلاوت عمده او ښايسته جوړول. يا په بل عبارت سره: صَوْنُ اللِّسَانِ عَنِ الْخَطَاءِ فِيْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ. يعني د قرآن په تلاوت كي ژبه د غلطۍ څخه ساتل.

څلورم د علم تجويد فايده او ثمره:

د علم تجويد فايده او ثمره رضا الهي يا سعادة الدارين ده. يعني كه علم تجويد چا زده كړي هغه به په دنيا و آخرت كي كامياب وي. نبي كريم ﷺ فرمايلي دئ: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ. يعني غوره او ښه سړى ستاسو څخه هغه سړى دئ چي خپله قرآن زده كړي او بل چا ته قرآن ور زده كړي.

پنځم د علم تجويد حكم:

د علم تجويد حكم پر دوه قسمه دي:

يو فرض عين دئ او بل فرض كفايي دئ. يعني عمل په كول فرض عين دئ او ويل يې او د دغو قاعدو زده كول فرض كفايي دي. د اته څلوېښت (۴۸) ميله په اندازه د علم تجويد د يوه ماهر وجود ضروري دئ، كه چيري نه وي نو ټوله ګناهګاره دي او د دغه علم د قواعدو مطابق قرآن ويل پر هر عاقل، بالغ باندي فرض عين دئ. يعني تر داسي اندازې چي په حروفو او معانيو كي تبديلي را نه سي او د دې څخه زيات مستحب دئ. دلته د دغه علم څخه مراد قرآن كريم دئ ځكه ذكر سبب مراد ځني مسبب دئ.

شپږم د علم تجويد فضيلت:

تجويد افضل العلوم دئ؛ ځكه د علم تجويد تعلق د كلام الله سره دئ كوم چي افضل الكلام دئ او د كوم علم تعلق چي د افضل الكتاب سره وي هغه علم افضل العلوم وي.

اووم د علم تجويد اركان:

د علم تجويد څلور اركان دي:

۱. مخارج الحروف. (د حروفو مخرجونه)
۲. صفات الحروف. (د حروفو صفتونه)

۳. ترکیبي قاعدې یا اجرا. (مثلاً: ادغام، اخفاء، غنه، مد او داسې نور)
۴. ریاضة اللسان. یعني تکلیف پر ژبه راوستل تر څو کوم حروف چې نه سي ادا کولای، وکولای سي چې ادا یې کړي.

اتم د علم تجوید واضعین:

د علم تجوید واضعین پنځه دي:
۱. ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد فراهیدي رحمه الله. (المتوفی سنة ۱۷۰ هـ ق)
۲. عمرو بن عثمان بن قنبر رحمه الله الملقب به سیبویه. (المتوفی سنة ۱۸۸ هـ ق)
۳. محمد بن مستنیر رحمه الله عرف قطرب. (المتوفی سنة ۲۰۹ هـ ق)
۴. یحیی بن زیاد فراء رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)
۵. مبرد رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷ هـ ق)

د دې فن وضع او ترتیب تقریباً د ۱۵۰ هجري سنې څخه شروع کېږي.

نهم د علم تجوید مسمٰی په علم تجوید سره:

علم تجوید ته ځکه علم تجوید وایي چې حضرت علي کرم الله وجهه د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" تفسیر داسي کړی دئ چي: اَلتَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوْفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. حضرت علي کرم الله وجهه په خپل دغه تفسیر کي دغه علم په علم تجوید سره مسمٰی کړی دئ، نو ځکه اوس تجوید ورته وایي.

لسم د علم تجوید ثبوت:

علم تجوید په قرآن، سنت، اجماع، قیاس، فقه او د علماوو په اقوال سره ثابت دئ:

قرآن:

۱. ﴿اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَتْلُوْنَهٗ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ﴾ (البقرة: ۱۲۱) ژباړه: هغه کسانو ته چي موږ کتاب ورکړی دئ دوی یې داسي تلاوت کوي لکه څنګه چي د هغه د ویلو حق دئ.

امام غزالي رحمه الله فرمایي چي حق تلاوت دا دئ چي ژبه، عقل او زړه درې سره شریک وي. د ژبي حصه د حروفو صحیح ادا کول دئ، د عقل حصه د معانیو او مطالبو تفسیر دئ او د زړه حصه اطاعت او د نصیحت قبلول دي.

۲. ﴿أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْءَانَ تَرْتِيلاً ۝﴾ (المزمل: ۴) بيضاوي رحمه الله فرمايي: اَیْ جَوِّدِ الْقُرْآنَ تَجْوِيْدًا. (يعني قرآن په تجويد سره ښايسته کړئ) او حضرت علي كرم الله وجهه فرمايي: اَلتَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوْفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. يعني ترتيل نوم دئ د حروفو په تجويد سره ادا کول او د وقف د ځايو پېژندل.

احاديث:

رسول الله ﷺ فرمايي: رُبَّ قَارِئٍ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ يَلْعَنُهُ. يعني ډېر داسي کسان سته چي دوی په داسي حال کي تلاوت کوي چي قرآن پر دوی لعنت وايي.

ملا علي قاري رحمه الله فرمايي چي په دغه کي درې (۳) ډوله کسان داخل دي: بې عمله، تحريف کوونکی او غلط ويونکی.

ابن مسعود رضي الله عنه يو چا ته قرآن وايه هغه "إِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ" بې له مده ووايه، ابن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چي رسول الله ﷺ ما ته داسي نه دي ويلي.

اجماع:

۱. ملا علي قاري رحمه الله په "المنحة الفكرية شرح المقدمة الجزرية" کي فرمايي: هٰذَا الْعِلْمُ لَا خِلَافَ فِيْ اَنَّهٗ فَرْضُ كِفَايَةٍ وَالْعَمَلُ بِهٖ فَرْضُ عَيْنٍ عَلٰى صَاحِبِ كُلِّ قِرَآءَةٍ وَرِوَايَةٍ. وَ لَوْ كَانَتِ الْقِرَآءَةُ سُنَّةً.

ژباړه: په دې کي د هيڅ خلاف او شخړه نه سته چي د علم تجويد قاعدې زده کول فرض کفايي دي او د هغه موافق عمل کول په هر قرائت او روايت کي فرض عين دئ، که څه هم خپله تلاوت مسنون او مستحب دئ فرض او واجب نه دئ.

علامه شيخ محمد مکي نصر رحمه الله په نهاية القول المفيد کي فرمايي: فَقَدْ اِجْتَمَعَتِ الْاُمَّةُ الْمَعْصُوْمَةُ مِنَ الْخَطَاِ عَلٰى وُجُوْبِ التَّجْوِيْدِ مِنْ زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ اِلٰى زَمَانِنَا وَلَمْ يَخْتَلِفْ فِيْهِ عَنْ اَحَدٍ مِنْهُمْ. وَهٰذَا مِنْ اَقْوَى الْحُجَجِ.

ژباړه: امة معصومه عن الخطا (هغه امت چي د هغه اجماع د غلطي څخه محفوظه ده) هغه د حضور اکرم ﷺ د زماني څخه بيا زموږ تر زمانې پوري د تجويد پر وجوب باندي اتفاق کړی دئ او په دې کي د هيڅ اختلاف نه سته او دا اجماع د قوي دلايلو څخه ده.

قياس:

۱. قرآن عربي دئ او د تجويد د قاعدو څخه مخالفت كول بعضي وختونه حروف عجمي كوي. د مثال په ډول د ضاد پر ځاى ډال يا د حركاتو مجهول ادا كول.

۲. قرآن د لفظ او معنا د دواړو نوم دئ نو د معنا په ډول د الفاظو تصحيح هم ضروري ده.

۳. په تجويد سره د تلاوت حسن دوه چنده كېږي.

فقه:

فقهاء كرامو رحمهم الله هم ليكلي دي چي قرآن كريم په تجويد سره ويل واجب او ډېر ضروري دئ، ځكه په غلط ويلو سره بعضي وخت معنا داسي بدلېږي چي په هغه سره لمونځ فاسدېږي. او ليكلي يې دي چي په دې اړه خپل خيال معتبر نه دئ بلكي د يوه محقق او ماهر قاري شاهدي ضروري ده او كه چيري د حروف د تصحيح كوښښ و نه كړي نو د هغه لمونځ نه صحيح كېږي.

اقوال علماء:

۱. امام علامه شمس الدين ابو الخير محمد بن الجزرى رحمه الله په المقدمة الجزرية كي فرمايي:

وَالْاَخْذُ بِالتَّجْوِيْدِ حَتْمٌ لَازِمٌ   مَــنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ اٰثِمٌ

ژباړه: قرآن كريم د تجويد موفق ادا كول ډېر ضروري او لازم دئ او هغه څوک چي قرآن كريم په تجويد سره نه وايي هغه ګناهكاره دئ.

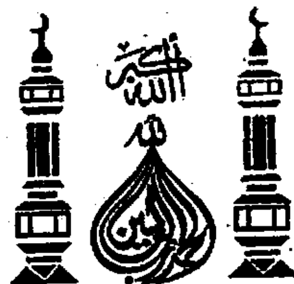
۲. الله جل جلاله د قرآن كريم په ترتيل ويلو سره حكم كړى دئ او پر خلكو يې دا واجبه كړې ده چي قرآن كريم په ترتيل سره ووايي. (ملا جيون د تفسير احمدي مصنف او د عالمګير باچا استاد)

۳. كه چيري څوک د قرآن استاد وي او د تجويد خلاف قرآن وايي يا اجرت واخلي او قرآن غلط ختم كړي، نو دا دواړه د اجرت مستحق نه دي. (د امام جزري رح فتوا)

۴. كه څوک قرآن د تجويد خلاف وايي او بل سړى دا واوري او قسم واخلي چي دا قرآن نه وايي، نو د دې سړي دا قسم د رواغ نه دئ. (د امام جزري رح فتوا)

۵. حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" په تفسير كي فرمايي: چي "ترتيل" په لغت كي واضح او صاف ويلو ته وايي او په شريعت كي "ترتيل" د اوو (۷) شيانو د رعايت كولو نوم دئ او هغه اووه شيان دا دي:

۱. هر حرف د خپل مخرج څخه را ايستل.
۲. د وقف او ابتدا لحاظ كول.
۳. دري (۳) سره حركتونه صاف ادا كول.
۴. آواز په اندازه لوړول.
۵. آواز عمده جوړول.
٦. د تشديد او مد خيال كول.
۷. د ترهيب او عذاب پر آيتو باندي استغفار او د ترغيب او ثواب پر آيتو باندي د جنت سوال كول.

دوهمه روښنايي

د تجويد څخه خلاف قرآن ويل، غلط ويل يا بې قاعدې ويلو[1] ته لحن ويل کيږي.

لحن پر دوه (۲) قسمه دي؛ لحن جلي او لحن خفي. او لحن جلي بيا پر څلور (۴) ډوله دي:

اول ډول يې دا دئ چي د يوه حرف پر ځای بل حرف ووايي. لکه د اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ پر ځای اَلۡهَمۡدُ ووايي. يا د ثا پر ځای سين، يا د حا پر ځای ها، يا د ذال پر ځای زا، يا د صاد پر ځای سين، يا د ضاد پر ځای دال، يا د ظا پر ځای زا، يا د عين پر ځای همزه ووايي او په داسي غلطيو کي اکثره علماء اخته دي.

دوهم ډول يې دا دئ چي يو حرف زيات کړي. لکه په اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ کي د دال پېښ او دها زير کش کړي او داسي يې ووايي: اَلۡحَمۡدُوۡ لِلّٰهِیۡ.

دريم ډول يې دا دئ چي يو حرف کم کړي. لکه د لَمۡ يُوۡلَدۡ واوُ ښکاره نه کړي او لَمۡ يُلَدۡ يې ووايي.

څلورم ډول يې دا دئ چي زور، زير، پېښ او سکون د يوه او بل پر ځای ووايي. لکه د اِيَّاکَ کاف ته زير ورکړي، يا د اِهۡدِنَا څخه مخکي همزې ته زور

---

[1] دلته درې (۳) لفظونه ويل سوي دي، خلاف ويل، غلط ويل، بې قاعدې ويل. د خلاف ويلو څخه مراد صفات لازمه پرېښوول، د غلط ويلو څخه مراد مخارج پرېښوول او د بې قاعدې ويلو څخه مراد صفات عارضيه پرېښوول دي.

ورکړي، يا د اَنْعَمْتَ ميم ته حركت ورکړي او داسي يې ووايي اَنْعَمَتَ او يا نوري داسي تېروتني وکړي دې ټولو ته لحن جلي ويل کېږي[1] او دا حرام دئ. (حقيقة التجويد)

په ځينو ځايو کي که چيري و معنا ته يې تغير ورسېږي[2] نو لمونځ په فاسدېږي.

دوهم قسم يې لحن خفي دئ:

هغه دا دئ چي داسي غلطي خو و نه کړي خو د حروفو د ښايست له پاره چي کومي قاعدې[3] مقرري سوي دي د هغه څخه يې خلاف ووايي.

---

[1] خلاصه دا ده چي لحن جلي څلور ډولونه لري: ۱- تبديل الحرف بالحرف. (د يوه حرف په بل حرف سره بدلول) ۲- حروف مده غورځول. ۳- حركات او سكنات غلط ويل. ۴- حركتونه يعني زور، زير او پېښ کشول. يو حرف په بل حرف سره بدلول کله د مخرج د بدلولو په سبب هم کېږي لکه د حا پر ځای ها ويل او کله د صفات لازمه يا د صفات عارضيه د بدلېدو په سبب هم کېږي لکه د صاد پر ځای سين ويل. د لحن جلي د دوهم او درېيم قسمو خلاصه دا سوه چي زياتوب او کمی دواړه لجن جلي دي په دې کي دا شامل دئ چي مشدد حرف مخفف وويل سي چي دا کمي ده، يا يو مخفف حرف مشدد وويل سي چي دا زياتوب دئ.

[2] "معنا ته يې تغير ورسېږي" پر دغه جمله باندي د فکرکولو څخه وروسته دا معلومېږي چي يوازي د حرف په بدلولو سره لمانځه ته تغير نه رسېږي خو ګناه ده. په لمانځه کي فساد هغه وخت راځي چي په لحن جلي سره د قرآن و معنا ته تغير ورسېږي. مصنف رحمه الله يو داسي جامع عبارت ويلی دئ چي د ډېرو فقهي مسايلو او جزئياتو د سوالو جوابونه ځني حاصلېږي.

[3] د دې قواعدو څخه مراد صفات عارضيه دي.

لکه پر کومه را چي زور یا پیښ وي نو هغه را به ډکه ویل کېږي، لکه د الصِّرَاطَ را چي په اتمه روښنايي کي به يې بیان راسي، لیکن دغه را باریکه ووايي دې ته لحن خفي ويل کېږي.

دا غلطي د اولي غلطي څخه سپکه یعني مکروه ده لیکن د داسي تېروتنو څخه هم د ځان ساتل ډېر ضروري دئ.

يادونه: لحن په نزد د اهل لغتو مطلق غلطي ته ويل کېږي او په نزد د مجويدينو لحن خوش آوازۍ ته ويل کېږي. نبي کريم ﷺ فرمايي: اِقْرَؤُا الْقُرْآنَ بِلُحُوْنِ الْعَرَبِ. یعني تاسو قرآن د عربو په لهجو او خوش آوازۍ سره واياست. د لحن جلي لغوي معنا ښکاره او سخته غلطي یعني هر څوک په پوهېږي چي مصنف رحمه الله يې تشريح وکړل او د لحن خفي لغوي معنا ده پټه یا سپکه غلطي یعني چي هر څوک نه په پوهېږي یوازي قاريان په پوهېږي.

دريمه رونبنايي

د قرآن شريف د شروع كولو څخه مخكي اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ كي دا تفصيل دئ:

كه چيري د سورت د سر څخه يې شروع كړي نو بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده او كه چيري د تلاوت كولو په مابين كي بل سورت شروع سي، نو دلته هم بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده [1] او په دا دوهم صورت كي په سورة براءة (سورة التوبة) كي به بِسْمِ اللهِ نه ويل كيږي او بعضي علماوو ويلي دي چي په اول صورت كي به هم بِسْمِ اللهِ نه ويل كيږي[2] او كه د سورت د مابين څخه يې تلاوت شروع

---

[1] د آساني په خاطر يې داسي په ياد كړئ چي د ابتدا دري (۳) صورتونه دي: ۱ – ابتدا تلاوت او ابتدا سورت. ۲ – ابتدا تلاوت در ميان سورت. ۳ – ابتدا سورت در ميان تلاوت. د دغه درو حكم دا دئ: چي په اول صورت كي دواړه ويل ضروري دي او په دوهم صورت كي اَعُوْذُ بِاللهِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ ويلو كي اختيار دئ كه يې وايي او كه يې نه وايي، خو ښه خبره دا ده چي وويل سي او په دريم صورت كي يوازي بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده.

[2] يعني شروع د تلاوت د اول څخه د سورت براءة.

يادونه: د اَعُوْذُ بِاللهِ ثبوت په دغه آيت سره راغلى دئ: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ﴾ (سورة النحل، آيت: ۹۸) او د بِسْمِ اللهِ ثبوت په دغه مشهوره حديث سره راغلى دئ: كُلُّ اَمْرٍ ذِيْ بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ بِبِسْمِ اللهِ فَهُوَ اَقْطَعُ وَاَجْزَمُ. د اَعُوْذُ بِاللهِ او بِسْمِ اللهِ له پاره دري =

کړي نو بِسْمِ اللهِ ویل بنه کار دئ، ضروري نه ده او په همدغه صورت کي اَعُوْذُ بِاللهِ ویل ضروري ده.

= محله دي چي مخکي تېر سوله او د دغو درو محلو له پاره څلور (۴) حکمونه دي: ۱- فصل کل. ۲- وصل کل. ۳- فصل اول وصل ثاني. ۴- وصل اول فصل ثاني. فصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر هر یو په جلا ساه شروع کړي. وصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر ټوله په یوه ساه ووایي. فصل اول وصل ثاني دا دئ چي تعوذ په جلا ساه ووایي او تسمیه او د سورت سر په جلا ساه ووایي. وصل اول فصل ثاني دا دئ چي تعوذ او تسمیه په یوه ساه او د سورت سر په بله ساه ووایي. په ابتدا تلاوت او ابتدا سورت کي څلور سره حکمونه روا دي. په ابتدا تلاوت در میان سورت کي دري حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، وصل اول فصل ثاني. په ابتدا سورت در میان تلاوت کي هم دري حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، فصل اول وصل ثاني. په کومو صورتو کي چي بعضي حکمونه روا نه دي ځکه چي سامع به دا فکر وکړي چي دا بِسْمِ اللهِ هم د دغه سورت یوه حصه ده او حال دا دئ چي بِسْمِ اللهِ خو د قرآن کریم یو جزء دئ.

څلورمه رڼايي

د کومو ځايو څخه چي حروف ادا کېږي هغو ته مخارج وايي او دا ټول مخارج اوولس (۱۷) دي. [1]

---

[1] مخارج جمع د مخرج ده. د مخارجو مخکي د پنځو (۵) شيانو پېژندل ضروري دي. **اول د مخرج لغوي او اصطلاحي معنا:** مخرج په لغت کي مَوْضِعُ الْخُرُوْجِ يعني د راوتلو ځای دئ. په اصطلاح کي: حَيِّزٌ مُوَلِّدٌ لِلْحَرْفِ. يو خاص ځای دئ چي حرف څني راوزي. **دوهم د مخارجو شمېر:** مخارج پر مشهوره قول باندي اوولس (۱۷) دي؛ ځکه د مخارجو په شمېر کي درې (۳) مذهبونه دي. اول مذهب د امام سيبويه رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندي مخارج شپاړلس (۱٦) دي ځکه امام سيبويه رحمه الله جوف دهن په مخارجو کي نه شمېري او وايي چي د جوف دهن د حروفو ادا ينه په نورو ځايو پوري اړه لري، ځکه چي الف يې په انتهاء حلق کي، مده واوْ په شونډانو کي او مده ياء په وسط لسان کي ادا کېږي. دوهم مذهب د امام فراء رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندي مخارج څوارلس (۱۴) دي ځکه امام فراء رحمه الله جوف دهن، نهم، لسم او يوولسم مخرجونه په مخارجو کي نه شمېري. د امام فراء او امام سيبويه (رحمهما الله) نظر په جوف دهن کي يو دئ او امام فراء رحمه الله نهم، لسم او يوولسم مخرجونه ځکه په مخارجو کي نه شمېري ځکه چي امام فراء رحمه الله يې د قرب يا نژدېوالي لحاظ کوي. درېيم مذهب د امام خليل رحمه الله دئ؛ د امام خليل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس (۱۷) دي ځکه امام خليل رحمه الله هر حرف ته خپل مخرج ثابته وي او دا مذهب غوره او افضل دئ. که څوک دا سوال وکړي چي حروف نهه ويشت (۲۹) دي او مخارج اوولس دي او مخکي ذکر سول چي امام خليل رحمه الله هر حرف لره خپل مخرج ثابته وي، نو دا څو مخارج اوولس دي او حروف نهه ويشت دي؟ د دې جواب دا دئ چي د حروفو ترمنځ درې نسبته سته، بُعد مخرج، قرب مخرج او اتحاد مخرج. يعني ځيني حروف په مخرج کي يو =

اول مخرج:

د جوف دهن دئ؛ یعني د خولې خالیګاه. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: واؤ چې کله ساکن وي او مخکې حرف یې پېښ ولري. لکه: الْمَغْضُوْبِ. یا چې کله ساکنه وي او مخکې حرف یې زېر ولري. لکه: نَسْتَعِیْنُ. الف چې کله ساکن، بې جټکې وي او مخکې حرف یې زور ولري. لکه: الصِّرَاطَ. ساکن بې جټکې یې په دې سبب وویل چې زور، زیر او پېښ لرونکې او همداډول جټکې والا ته همزه ویل کېږي، [1] که څه هم عام خلک دې ته هم الف وایي.

=وي او ځیني حروف په مخرج کې نژدې وي او ځیني حروف په مخرج کې سره یو وي، نو د دغو درو نسبتو په سبب د امام خلیل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس دي. د امام خلیل رحمه الله مذهب ته په دې وجه ترجیح ورکړل سوې ده ځکه امام سیبویه او امام فراء (رحمهما الله) په علم التجوید کې د امام خلیل رحمه الله شاګردان دي، نو هر کله چې د استاد او شاګرد ترمنځ اختلاف راسي نو د استاد خبرې ته د شاګرد تر خبرې ډېر ارزښت ورکول کېږي. **درېیم د حرف لغوي او اصطلاحي معنا:** حرف په لغت کې طرف یا کنارې ته وایي او په اصطلاح کې: هُوَ صَوْتٌ يَعْتَمِدُ عَلٰى مَخْرَجٍ مُحَقَّقٍ اَوْ مُقَدَّرٍ. یعني دا یو انساني آواز دئ چې پر مخرج محقق او مقدر باندې تکیه کوي. د محقق او مقدر تعریف را روان دئ. **څلورم دحروفو شمېر:** د قرآن کریم ټول حروف نهه ویشت (۲۹) دي، د الف څخه تر حرف یا پورې. **پنځم د مخرج اقسام:** مخرج پر دوه قسمه دئ؛ محقق او مقدر. د مخرج محقق تعریف دا دئ: جُزْءٌ مُعَيَّنٌ مِنَ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. یعني یو معلوم جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبې او د شونډانو. او د. مخرج مقدر تعریف دا دئ: جُزْءٌ غَيْرُ مُعَيَّنٍ مِنَ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَاللِّسَانِ وَالشَّفَتَيْنِ. یعني یو غیر معین جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبې او شونډانو.

[1] د الف او همزه په مابین کې درې (۳) مشهور توپیرونه سته. اول توپیر یې دا دئ چې الف همېشه ساکن وي او همزه ساکن هم راتلای سي او متحرک هم راتلای سي. =

لكه د اَلْحَمْدُ په سر كي چي كوم الف دئ، يا د بَأْسٌ د مابين كوم الف چي دئ په حقيقت كي دا همزه دئ او په ياد ولرئ چي په دې كتاب كي به دې دوا ړو الفو ته همزه ويل كيږي او د كوم الف او واؤ چي مخكي يې بيان تېر سو دې ته حروف مده او حروف هوائيه وايي.

حروف مده په دې سبب ورته وايي چي پر دې حروفو باندي مد اصلي كيږي، په يوولسمه روښنايي كي به د دې پوره حال معلوم سي. حروف هوائيه په دې سبب ورته وايي چي دا حروف په هوا كي پوره كيږي.

د كوم واؤ ساكن تر مخه چي زور وي هغه ته واؤ لين وايي. لكه: مِنْ خَوْفٍ. او د كومي يا تر مخه چي زور وي هغه ته يا لينيه وايي. لكه: وَالصَّيْفِ. د واؤ لين او واؤ متحرك بيان به وروسته په شپاړلسم مخرج كي راسي.

دوهم مخرج:

د اقصٰى يي حلق دئ؛ يعني د حلق آخرني حصه د سينې و خوا ته. د دې ځخه دا حروف ادا كيږي: همزه او ها (ء،ھ).

دريیم مخرج:

د وسط حلق دئ؛ يعني د حلق منځني حصه ده. د دې ځخه دا حروف ادا كيږي: عين او حا بې ټكي والا[1] (ع، ح).

= دوهم توپير يې دا دئ چي الف همېشه د لكړۍ په شكل راځي او همزه د لكړۍ په شكل هم راځي او د عين د سر په شكل هم راځي. دريیم توپير يې دا دئ چي په الف كي د رخوت يا نرموالي صفت دئ او په همزه كي د شدت يا سختوالي صفت دئ.

[1] په متن كي د "بې ټكي والا" قيد مصنف رحمه الله ځكه ويلى دئ چي كه چيري د كاتب ځخه په تېروتنه كي ټكي وركړل سي، نو هم دي غين او خا نه وايي بلكي عين او حا دي وايي، همدا ډول په ځلورم مخرج كي هم د دې په سبب ځان پوه كړئ.

څلورم مخرج:

د ادنٰی یي حلق دئ؛ یعني د حلق هغه حصه چي د خولې و طرف ته ده. د دې څخه دا حروف ادا کېږي: غین او خا ټکي والا(غ، خ) او دې حروفو ته حروف حلقي وايي.[1]

پنځم مخرج:

د لَهات[2] دئ؛ یعني د تالو سره متصل د ژبي بېخ چي هر کله د مقابل تالو سره ولګېږي، نو قاف (ق) ادا کېږي.

شپږم مخرج:

د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته لږ کښته، د دې ځای څخه کاف (ک) ادا کېږي[3] او دې دواړو حروفو ته حروف لهاتیه وايي.[4]

---

[1] دغه حروف په دې وجه حروف حلقي بولي چي دا د حلق څخه ادا کېږي. حروف حلقي شپږ حروف دي چي یو شاعر په دې بیت کي را ټول کړي دي:

حروف حلقی شش بود ای نور عین — همزه، ها، حا، عین، خا، غین

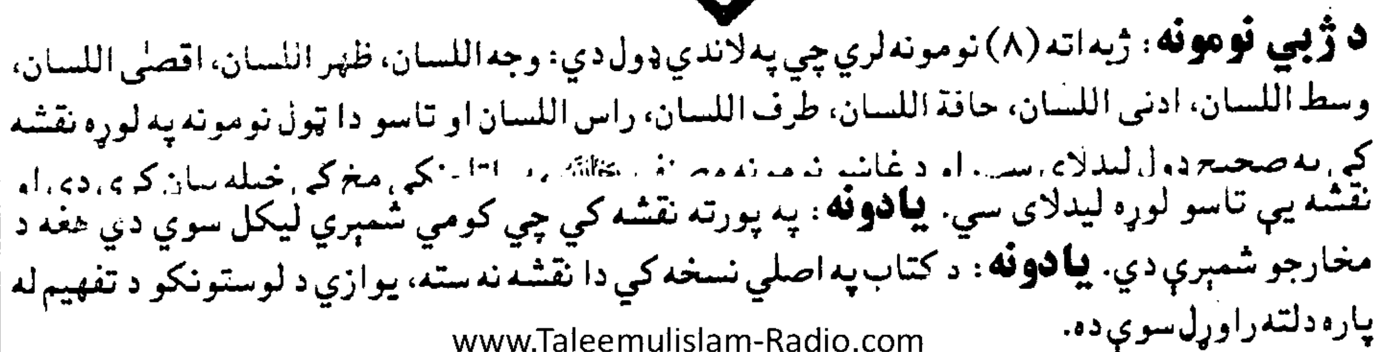
[2] لهات د لام په زور سره حلقي ژوبي ته وايي کوم چي د هر انسان په خوله کي یو بې هډه او زائده غوښه ده. په عربي ژبه کي د لهات تعریف داسي دئ: هِيَ لُحْمَةٌ مُشْتَبِكَةٌ بِآخِرِ اللِّسَانِ بِأَعْلَى الْحَنْجَرَةِ وَالْحَلْقِ مِنْ أَقْصٰى سَقْفِ الْفَمِ. یعني د خولې او حلق په مابین کي هغه کوچني د غوښي ټوټه ده چي اوږد شکل لري او د ژبي په پای کي د لوړ تالو او د حلق د سر سره ځړېږي، د لوړ څخه پلنه او د لاندي څخه نرۍ ده ځکه نو دې ته لسان صغیر هم وايي. او قاف ته عَلصمٰی او کاف ته عَکدلٰی هم وايي، ځکه د لهات دننه حصې ته عَلصمه او دباندي حصې ته عَکده وايي.

[3] د قاف او کاف مخرج داسي په یاد کړئ چي د ژبي بېخ او مقابل تالو د دې څخه قاف ادا کېږي. او د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته کاف ادا کېږي.

[4] دې حروفو ته لهاتیه ځکه وايي چي دا حروف د لهات څخه ادا کېږي.

د غاښو او ژبې نقشه

ثنایا عُلیا
رباعیة
ناب
ضاحک
ضراس
طواحن
زامې
ناجذ
اضراس
راس اللسان
طرف اللسان
حافة اللسان
وسط اللسان
اقصی اللسان
ادنی حلق
وسط حلق
اقصی حلق
ثنایا عُلیا
ثنایا سُفلی
لوړه شونډه
لاندې شونډه

د ژبې نومونه: ژبه اته (۸) نومونه لري چې په لاندې ډول دي: وجه اللسان، ظهر اللسان، اقصٰی اللسان، وسط اللسان، ادنی اللسان، حافة اللسان، طرف اللسان، راس اللسان او تاسو دا ټول نومونه په لوړه نقشه کې په صحیح ډول لیدلای سي. او د غاښو نومونه [illegible]
نقشه یې تاسو لوړه لیدلای سي. **یادونه**: په پورته نقشه کې چې کومې شمېرې لیکل سوي دي هغه د مخارجو شمېرې دي. **یادونه**: د کتاب په اصلي نسخه کې دا نقشه نه سته، یوازې د لوستونکو د تفهیم له پاره دلته راوړل سوې ده.

اووم مخرج:

د ژبي مابين يا وسط اللسان دئ؛ يعني وسط اللسان چي کله مقابل تالو ته پورته سي د دې ځخه دا حروف ادا کېږي: جيم، شين او يا، هغه يا چي مده نه وي يعني ياء متحرکه او لينيه او د مده او لين بيان په اول مخرج کي تېر سوی دئ او دې حروفو ته حروف شجريه[1] وايي.[2]

تنبيه:

مخته چي کوم مخارج راځي په هغو کي د ځينو نومونه په عربي ژبه سره راځي د دې له پاره اول د هغو معنا دربنيو چي بنه يې په ياد کړي چي مخته د هغو په پېژندلو کي درته تکليف نه وي.

پېژندل پکار دي چي د انسان په خوله کي دو دېرش (۳۲) غابښونه وي؛ د مخ څلور غابښو ته ثنايا وايي، دوو پورته غابښو ته ثنايا عليا او دوو لاندي غابښو ته ثنايا سفلی وايي. او د دې ثنايا سره چي کوم غابښونه متصل (پيوست) څلور غابښونه دي چي هغو ته رَباعيات[3] وايي او قواطع هم ورته ويل کېږي. بيا د دې رَباعياتو سره څلور تېره غابښونه دي چي هغو ته انياب او

---

[1] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي شجر درختي ته وايي نو درخته لکه څنګه چي د کبنته څخه و لوړي ته ځي، نو د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي هم وسط اللسان لوړ تالو ته پورته کېږي نو ځکه حروف شجريه ورته وايي.

[2] لِخُرُوْجِهَا مِنْ شَجْرِ الْفَمِ بِسُكُوْنِ الْجِيْمِ وَهُوَ مُنْفَتِحُ مَابَيْنَ اللَّحْيَيْنِ. (حقيقة التجويد) يعني په دې سبب دې حروفو ته حروف شجريه وايي چي دا د شجر اللسان څخه ادا کېږي. او "شجر" د جيم په سکون سره د دوو وريو په مابين کي د ژبي هغه حصې ته وايي چي کله خوله بنده وي په فطري ډول هغه خلاصه وي. منه رح

[3] رَباعيات د را په زور سره ويل پکار دئ، د را په پېښ سره صحيح نه دئ.

کواسر وايي. بيا د دې انيابو سره متصل (پيوست) څلور غاښونه دي چې هغو ته ضواحک وايي. بيا د دې ضواحکو سره متصل (پيوست) دوولس نور غاښونه دي، درې راسته طرف ته او درې پورته چپه طرف ته، درې لاندي راسته طرف ته او درې لاندي چپه طرف ته او دې ټولو ته طواحن وايي. بيا د دې طواحنو سره متصل (پيوست) په آخر کي دواړو طرفو ته يو يو غاښ بل دئ چې هغو ته نواجذ وايي. او ضواحک، طواحن او نواجذ دې درې قسمه غاښو ته اضراس[1] وايي چې په پښتو کي ورته زامي وايي. د آسانۍ له پاره دغه ټول د غاښو نومونه په لاندي شعر کي راوړل سوي دي: [2]

شعر

ثنايا او رباعي څلور څلور دي هم انياب او ضواحک څلور څلور دي
طواحن غاښونه دوولس پوره شمار کړه نواجذ يې په آخر کي بيا څلور دي
ضواحک او طواحن نواجذ شمار کړه سوه دا شل غاښه اضراس که فکر وکړې

اتم مخرج:

د ضاد دئ او دا د حافة اللسان څخه ادا کيږي يعني د ژبې د چپه او راسته څنډو څخه ادا کيږي. يعني کله چې اضراس عليا (پورته زامه) د غاښو د بيخو سره ولګيږي او د چپه طرف څخه آسانه دئ او په يوه وار سره د دواړو خواو

---

[1] د همزې په زور او د ضاد په سکون سره د ضِرْس جمع ده، (د ضاد په زير سره) او ضِرْس زامي ته وايي.

[2] د دوو دېرشو (۳۲) غاښونو ټول شپږ نومونه دي: ثنايا، رَباعيات، ناب، ضواحک، طواحن او نواجذ. په دوی کي د طواحن څخه ماسېوا نور ټول څلور څلور دي يوازي طواحن دوولس (۱۲) دي. اول درې نومونه د غاښو دي او آخري درې نومونه د زامو دي.

څخه ادا کول هم صحیح دئ خو ډېر سخت دئ. دې حرف ته حرف حافیه وایي او اکثره خلک په دې کي سخته غلطي کوي نو د دې وجهي د یو مشاق قاري څخه تمرین کول ضروري دئ.

دا حرف ډک دال، یا باریک دال، یا د دال مشابه لکه چي نن سبا د اکثرو خلکو داسي ویل عادت دئ داسي هیڅکله ویل پکار نه دي. همدا ډول خاص ظا هم ویل صحیح نه دئ. که چیري ضاد د صحیح مخرج څخه په صحیح ډول په نرمي سره آواز جاري وساتي او د ټولو صفاتو لحاظ وکړل سي او ادا کړل سي نو آواز به یې په اوریدو کي د ظا د آواز سره ډېر زیات مشابه وي د دال مشابه هیڅکله هم نه دئ، د علم تجوید او قرآئت په کتابو کي همداسي لیکلي دي.(۱)

---

(۱) دا حرف (ضاد) د حافة اللسان څخه ادا کېږي د عربي ژبي څخه ماسېوا د دنیا په نورو ژبو کي دا حرف نه سته، مخرج خو یې معلوم دئ او صفات لازمه یې مشهور دي خو په ادا کي یې سخت اختلاف دئ یعني د خلکو په منځ کي نه د تجوید د علماوو په منځ کي. ځیني خلک دا حرف ډک دال، یا ډکه ظا، یا غین او یا هم ډال ادا کوي. لکه: وَلَا دَّآلِّیْنَ. وَلَا ظَّآلِّیْنَ. وَلَا غْدَّآلِّیْنَ. دا ټولي طریقې غلطي دي صحیح طریقه دا ده چي حافة اللسان اوږده کړئ د پنځو پورته غاښو یعني نواجذ، طواحن او ضواحکو سره یې په سختي ولګوئ او داسي یې ادا کړئ چي په آواز کي لوړوالي (د جهر په وجه) او آواز جاري وساتل سي. (د رخوت په وجه) په ډکه خوله یعني ښه په غټوالي سره آواز ووزي (د استعلاء او اطباق په وجه) په تلوار سره باید ادا نه سي بلکي په ټینګوالي او په ځنډ سره ادا سي. (د استطالت او اصمات په وجه). لکه څنګه چي دا حرف ډېر سخت او مشکل الاداء دئ نو د همدې وجهي د یو مجود قاري څخه د دې حرف زده کول ضروري دئ، تر څو ځان د قرآن د غلط ویلو څخه وساتي ځکه چي غلط قرآن ویل لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ. د دې حرف د تسمیې وجه دا ده چي دا د حافة اللسان څخه ادا کېږي نو ځکه ورته حرف حافیة ویل کېږي.

نهم مخرج:

د لام دئ؛ هر کله چي طرف اللسان سره د يو څه حصې د حافې چي د ثنايا، رباعي ناب او ضواحکو د وريو سره مايل د تالو سره ټکر و خوري که چپه طرف وي او که راسته طرف وي او ، راسته طرف څخه آسانه دئ او د دواړو طرفو څخه په يوه وار اداکول هم صحيح دئ.

لسم مخرج:

د نون دئ او هغه هم طرف اللسان دئ، خو د لام د مخرج څخه کم دئ يعني ضواحکو لره د نون په مخرج کي دخل نه سته.

يوولسم مخرج:

د را دئ او دا مخرج د نون و مخرج ته نژدې دئ، خو په دې مخرج کي ظهر اللسان لره هم دخل سته او دغه درو (۳) حروف يعني لام، نون او را ته حروف طَرفيه او ذَلقيه هم ورته وايي.[1]

دوولسم مخرج:

د طا، دال او تا دئ؛ يعني ادنی اللسان او د ثنايا عليا بيخ دئ او دغه درو (۳) حروفو ته حروف نِطعيه وايي.[2]

---

[1] د دې درو (۳) مخرجو (نهم، لسم، يوولسم) د حروفو د تسميې وجه دا ده، چي دغه ټول حروف د طرف اللسان څخه ادا کيږي ځکه ورته حروف طرفيه يا ذلقيه وايي او ذلق هم طرف ته وايي.

[2] د دې حروفو د تسميې وجه دا ده چي دا د نِطع څخه ادا کيږي او نطع د نون په زير او د طا په زور سره د تالو هغه ګونجي ګونجي ځای ته وايي. ځکه نو د دې حروفو ته حروف نطعيه وايي.

دیارلسم مخرج:

د ظا، ذال او ثا دئ او دا ادنی اللسان او د ثنایا علیا سرونه دي او دغه درو (۳) حروفو ته حروف لثویه وايي. [۱]

څوارلسم مخرج:

د صاد، زا او سین دئ؛ او دا رأس اللسان او د ثنایا سفلی سرونه سره د یو څه اتصال د ثنایا علیا او دې درو (۳) حروفو ته حروف صفیریه وايي. [۲]

پنځلسم مخرج:

د فا دئ؛ دا د لاندي شونډې نس او د ثنایا علیا سرونه دي.

شپاړلسم مخرج:

د دواړو شونډو دئ او د دې څخه دا حروف ادا کېږي: میم، با او واؤ هغه واؤ چي مده نه وي یعني واؤ متحرک او واؤ لین او د مده او لین بیان په اول مخرج کي تېر سو، لیکن په دې درو (۳) حروفو کي فرق دا دئ چي با د شونډې د لندې حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بحري وايي.

او میم د شونډو د وچې حصې څخه ادا کېږي د دې وجهي ورته بري وايي. او واؤ د دواړو شونډو د کامل ګول والي څخه ادا کېږي. فا او دې درو (۳) حروفو ته حروف شفویه وايي. [۳]

---

[۱] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي لِثة د لام په زیر او د ثا په زور سره په لغت کي پیوسته کبدو ته وايي، نو د دغه حروفو د ادا کېدو په وخت کي ادنی اللسان د ثنایا علیا سره پیوسته کېږي.

[۲] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي صفیر په لغت کي شپېلکي ته وايي او د دغه حروفو د ادا کولو په وخت کي د خولې څخه یو تېز شپېلکی راوزي، ځکه نو ورته حروف صفیریه وايي.

[۳] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي دا حروف د دواړو شونډو څخه ادا کېږي او شَفَة په لغت کي شونډې ته وايي ځکه نو ورته حروف شفویه وايي.

اوولسم مخرج:

خېشوم [1] يعني د پزي شپېلۍ ده او د دې ځخه غنه ادا کېږي. د غنې بيان به په نهمه او لسمه روښنايي کي د ميم او نون په قاعدو کي انشاء الله راسي.

---

[1] اوولسم مخرج خېشوم دئ؛ يعني د پزي شپېلۍ؛ وَهُوَ الْخَرْقُ الْمُنْجَذِبُ مِنَ الْأَقْصَى الْأَنْفِ. يعني د پزي په آخر کي هغه دننه چاک يا پرې ځای دئ چي د لوړ تالو د لوړي حصې خوا ته وي. د دې ځخه اخفاء والا نون ساکن او نون تنوين ادا کېږي. لکه: مِنْ جِبَالٍ فِيْهَا. پر صحيح قول د اخفاء په حالت کي د دواړو نونانو (نون ساکن او نون تنوين) مخرج د خېشوم و طرف ته منتقل کېږي لکه ځنګه چي د صحيح مذهب پر بناء د حروفِ مده مخرج جوف دهن ته مُحول کېږي. نو د لسم مخرج او اوولسم مخرج په مابين کي هيڅ تعارض او تخالف نه سته، ځکه چي لسم مخرج د نون متحرک او نون ساکن مظهر دئ او دا مخرج د نون مخفٰی دئ فلا منافاة نو ګواکي د اخفاء په حالت کي اصل مخرج (رأس اللسان او وری) لره هم دخل نه سته. ليکن ځنګه چي مغلوب لږ او تقريباً معدوم دئ او اغلب و اکثر تعلق د پزي د شپېلۍ وي ځکه نو د ډېر دخل لرونکي مقام لحاظ يې وکړي او د اخفاء په حالت کي يې د دواړو نونانو مخرج خېشوم وښووي او د دواړو مخرجو سره د تعلق درلودلو په سبب په دغه حال کي د نون نوم نونِ مرکب، نون متفرع، حرف فرعي، غنة حرفي او نون خفي دئ. **سوال:** دلته د حروفو د مخارجو بيان کېږي او مصنف رحمه الله فرمايي چي د دې مخرج ځخه غنه ادا کېږي او ښکاره خبره ده چي غنه يو صفت دئ ځکه چي غنه لغةً د غُنين ځخه مشتق ده او د غنين معنا ده "صَوْتُ الْغَزَالَةِ إِذَا ضَاعَ وَلَدُهَا" يعني د هوسۍ هغه آواز کوم چي دا د خپل زوي د ورکېدو يا ضائع کېدو په سبب کوي. او د غنې اصطلاحي تعريف دا دئ: هُوَ صَوْتٌ أَغَنُّ شَبِيْهٌ بِصَوْتِ الْغَزَالَةِ إِذَا ضَاعَ الْغَزَالَةُ وَلَدُهَا. مَجْهُوْرٌ لَطِيْفٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهَا. يعني غنه يو خېشومي او د پزي غوني والا او نرم خوندور آواز دئ کوم چي په پزه کي پروت وي او د کوترو او هوسيو د آواز سره مشابه وي هغه وخت چي دوی يې د خپل زوي پر ورکېدو يا ضائع کېدو باندي کوي او ژبي لره په غنې کي هيڅ دخل نه سته. او ښکاره خبره ده چي يوازي غوني او ښېښا ته حرف نه سي ويل کېدای، نو بيا حضرت مصنف رحمه الله د صفت=

=مخرج څنګه بیان کړي؟ **اول جواب**: دلته د غنې څخه مراد نون مخفٰی دئ نه د غنې صفت و ښکاره خبره ده چي نون مخفٰی حرف دئ نه صفت، نو مصنف رحمه الله د حرف مخرج بیان کړي نه د صفت او تفصیل دا دئ چي د شارح یماني رحمه الله للمقدمة پر قول باندي غنه پر دوه قسمه ده، اوله غنه صفتي چي دا په نون او میم مشدد یا مدغم کي ده او دوهمه غنه حرفي ده چي دا په نون مخفٰی او نون مدغم بادغام ناقص او په میم مخفٰی کي ده نو دلته مراد نون مخفٰی دئ. همدا ډول مکي رحمه الله په "رعایة" کي فرمایي: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ سَاکِنٌ خَفِيٌّ یَخْرُجُ مِنَ الْخَیْشُوْمِ وَاِنَّهَا حَرْفٌ مَجْهُوْرٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِیْهِ. یعني غنه نون ساکن خفي دئ چي د خیشوم څخه راوزي او دا حرف مجهوره دئ او ژبي لره په غنه کي هیڅ دخل نه سته. او جاربردي رحمه الله په وضاحت سره فرمایلي دي چي: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ مَخْفَاةٌ وَهِيَ مِنَ الْحُرُوْفِ الْفَرْعِیَّةِ. یعني غنه نون مخفٰی ده او د حروف فرعیه وو څخه ده. **دوهم جواب: دا دئ** چي دلته عبارت په تقدیر د غنې والا حرف دئ یعني هغه حرف چي غنه پکښي کېږي. **دریم جواب**: د غه مخرج یې د فایدې د تکمیل په خاطر بیان کړي ځکه د نورو صفاتو د ادا محل او تلفظ مخارج مقرره دي او د غنې محلِ ظهور د ټولو صفاتو څخه مختلف دئ. او په مخارجو کي د حروفو قید للاکثر حکم الکل د لحاظ څخه دئ. **سوال**: غنه وایو او حرف ولي مراد کړو؟ **جواب**: د اخفاء په حالت کي څنګه چي پر ذات باندي د غنې د صفت غلبه وي یعني په دې حالت کي خیشومي آواز لره داسي دخل وي چي د دې څخه ماسېوا دا حرف ګرسره نه ادا کېږي یا که ادا هم سي ناقص وي، د دې وجهي خپله نون ته غنه وایي. لکه: زَیْدٌ عَدْلٌ. قُرْآنٌ هُدًی.
سوال: د دې بیان څخه معلومه سول چي نون مخفٰی حرف فرعي دئ، ځکه هغه د مخرج اصلي او خیشوم دواړو څخه ترکیباً ادا کېږي او د حرف فرعي تعریف دا دئ: اَیْ مَا یَتَرَدَّدُ بَیْنَ الْمَخْرَجَیْنِ. پر دې بناء باندي ضروري وه چي مصنف رحمه الله د نورو حروف فرعیه وو (اماله والا الف، تسهیل والا همزه، اشمام والا صاد) مخارج هم بیان کړي وای؟ **جواب**: څنګه چي د نورو حروف فرعیه وو دوه دوه مخارج هغه وه چي مخکي تېر سول او د نون مخفٰی دوهم مخرج د دغه ټولو مخارجو مذکوره وو څخه جلا دئ د دې وجهي یې د نون مخفٰی مخرج بیان کړي او د نورو حروف فرعیه وو مخارج یې بیان نه کړل. **سوال**: بعضي=

د مخرج معلوملو طريقه دا ده:

چي دغه حرف ساكن كړه او د دې ځخه مخكي متحركه همزه راوړه هر ځاى چي آواز ختم سي هغه يې مخرج دئ.

=حضراتو د نون مخفٰى تعريف داسي كړى دئ: هُوَ حَرْفٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ وَ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِ. يعني نون مخفٰى يو خفي حرف دئ چي د پزي د شپېلۍ ځخه راوزي او په دې كي ژبي لره هيڅ دخل نه سته. او د نحوي قاعده ده چي نكره تحت النفي عموم فايده كوي نو د "لَاعَمَلَ" ځخه معلومېږي چي د نون مخفٰى په ادا كولو كي ژبي لره يو ذره دخل او تعلق هم نه سته، په داسي حال كي چي دا د تحقيق خلاف دئ؟ **جواب:** دلته مطلق د عمل لسان نفي مراد نه دي بلكي د دې ځخه عمل خاص او تعلق مقيد نفي مقصود دئ يعني ژبي لره داسي دخل نه سته ځنگه چي د اظهار په حالت كي وي، نو دا د "لَارَجُلٌ ظَرِيْفٌ فِي الدَّارِ" د قبيل ځخه دئ. امام جزري رحمه الله په دې اړه فرمايي: لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِمَا كَعَمَلِهٖ فِيْهِمَا مَعَ مَا يُظْهَرَانِ اَوْ يُدْغَمَانِ بِغُنَّةٍ. يعني د اخفاء په حالت كي د دواړو نونانو په ادا كولو كي ژبي لره داسي عمل نه سته ځنگه چي په حروف اظهار او حروف ادغام مع الغنة كي د ادا كولو په حالت كي سته.

ملا علي قاري رحمه الله فرمايي: وَاَنَّ النُّوْنَ الْمُخْفَاةَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ مَخْرَجِ الذَّاتِ وَمِنْ تَحَقُّقِ الصِّفَةِ فِيْ تَحْصِيْلِ الْكَمَالَاتِ. يعني نون مخفٰى د ذات حرف د مخرج (د ژبي كناره او تالو) او د تحقق صفت غنه دواړو ځخه مركب دئ تر ځو علي وجه الكمال ادا سي. يعني نون مخفٰى د ذات حرف مخرج (د ژبي كناره او تالو) او د تحقق صفت (غني) ځخه مركب دئ تر ځو په پوره ډول ادا سي. يعني نون مخفى مركب د خپل ذات حرف مخرج چي هغه د ژبي كناره او تالو دئ او د تحقق صفت چي هغه غنه ده د دغو دواړو ځخه مركب دئ تر ځو په پوره توگه ادا سي.

د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه

(۱) مخرج: ا، و، ی	(۲) مخرج: ء، ه	(۳) مخرج: ع، ح
په حالت کي د مده د خولې د خالیگاه ځخه.	د حلق د آخر ځخه کوم چي د سینې و خوا ته دئ.	د حلق د مابین ځخه.
(۴) مخرج: غ، خ	(۵) مخرج: ق	(٦) مخرج: ک
د حلق د شروع ځخه کوم چي د خولې و خوا ته دئ.	د ژبي پای کوم چي د حلقي ژوبي سره نژدې ده کله چي د لوړ تالو سره ولگېږي.	د همدغه قاف د مخرج ځخه لږ د خولې و خوا ته.
(۷) مخرج: ج، ش، ی (غیر مده)	(۸) مخرج: ض	(۹) مخرج: ل
د ژبي مابین یا وسط اللسان چي کله د تالو د مابین سره ولگېږي.	د ژبي اړخ یا طرف اللسان چي کله د لوړو زامو سره ولگېږي. د چپه طرف ځخه آسان او د راسته طرف ځخه سخت دئ، د دواړو طرفو ځخه په یوه وار ادا کول ډېر مشکل دئ.	طرف اللسان چي هر کله د لوړو ځلور قسمه غابنو د وریو سره ولگېږي.
(۱۰) مخرج: ن	(۱۱) مخرج: ر	(۱۲) مخرج: ط، د، ت
دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو لره دخل نه سته.	دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو او ناب لره دخل نه سته او ظهر اللسان لره هم دخل سته.	ادنی اللسان چي کله د ثنایا علیا د بېخو سره ولگېږي.
(۱۳) مخرج: ظ، ذ، ث	(۱۴) مخرج: س، ص، ز	(۱۵) مخرج: ف
ادنی اللسان چي هر کله د ثنایا علیا د سرو سره ولگېږي.	رأس اللسان چي هر کله د ثنایا سفلی د سرو سره ولگېږي او یو څه ثنایا علیا لره هم دخل سته.	د لاندي شونډې نس او د ثنایا علیا سرونه دي.
(۱٦) مخرج: ب، م، و (غیر مده)		(۱۷) مخرج: ن، م مخفی یا خېشوم
"ب" د دواړو شونډو د لندې حصې د یو ځای کېدو ځخه او "م" د دواړو شونډو د وچي حصې ځخه او "و" (غیره مده) د دواړو شونډو د کامل گول والي ځخه ادا کېږي.		د نون او میم مخفي غنه د خېشوم یعني د پزي د شپېلۍ ځخه ادا کېږي.

پنځمه روښنايي

په کومو کيفيتو (ډولو) سره چي حروف ادا کېږي هغو کيفيتو (ډولو) ته صفات ويل کېږي.[۱] او هغه پر دوه قسمه دي؛[۲] يو ډول يې دا دي که چيري

[۱] يعني د مخرج څخه د وتلو په وخت کي د حرف په آواز کي چي کوم کيفيت (ډول) يا حالت پيدا کېږي هغه ته صفت ويل کېږي.

[۲] صفات جمع د صفت ده. صفت وايي په لغت کي مَاقَامَ بَالشَّيئِ يعني صفت هغه شئ دئ چي دې د بدل کوي په بل شي پوري. لکه رنګ چي په دېوال پوري ولاړ وي. او اصطلاحي تعريف يې دا ده: اَلصِّفَةُ هِيَ كَيْفِيَةٌ عَارِضَةٌ لِلْحَرْفِ عِنْدَ حُصُوْلِهِ فِي الْمَخْرَجِ. يعني صفت يو داسي کيفيت (ډول) دئ چي کله حرف د خپل مخرج څخه را ووزي نو دا صفت ور عارضېږي يعني ور وراندي کېږي. د صفاتو څخه مخکي د اتو (۸) شيانو پېژندل ضروري دي؛ **اول د صفت لغوي او اصطلاحي معنا:** د صفت لغوي او اصطلاحي معنا مخکي تېره سول. **دوهم د صفت اقسام:** صفت پر دوه قسمه دئ؛ لازمي او عارضي. لازمي هغه صفتونه دي چي همېشه د حرف سره ورسره وي که چيري دغه صفتونه ادا نه سي نو هغه حرف به ګرسره پاته نه سي يعني د هغه حرف لفظ يا معنا ته به يې تغير ورسېږي. او عارضي هغه صفتونه دي چي د حروفو د زينت يا ښايست له پاره وي چي د هغه په نه ادا کولو سره د حروفو ښايست له منځه ځي يعني يو وخت وي او يو وخت نه وي. لکه د را ډکوالي او باريک والي. **درېيم د صفاتو تعداد دئ:** ټول صفتونه اوولس (۱۷) داني دي. **څلورم په حروفو کي څو صفات راځي؟** په حروفو کي پنځه (۵) يا شپږ (٦) او يا هم اووه (۷) صفتونه راځي. **پنځم په يوه حرف کي څو زيات صفات راځي او لږ څو صفات راځي؟** په يوه حرف کي زيات صفات اووه (۷) راځي او لږ صفات پنځه (۵) راځي. **شپږم په حروفو کي د صفاتو معلومولو طريقه:** د صفاتو معلومولو طريقه دا ده چي د صفاتو مجموعې ته =

دغه صفات ادا نه سي نو هغه حرف به کرسره پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات ذاتیه، لازمه، ممیزه او مقومه ویل کیږي. (۱)

دوهم قسم یې دا دي چي هغه حرف خو پاته سي خو هغه ښایست او زینت یې پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات محسنه، مزینه، محلیه او عارضیه ویل کیږي، (۲) اول قسم یې اوولس (۱۷) صفتونه دي. (۳)

=کورو که چیري هغه حرف په هغه مجموعه کي موجود وو خو ډېره ښه او که چیري نه وو، نو بیا د هغه مقابل صفت ته کورو ځکه په مقابل صفت کي یې خامخا وي. مثلاً د همس مجموعې ته کورو که چیري هغه حرف د همس په مجموعې کي موجود وي خو ډېر ښه او که نه وي نو په جهر کي خامخا سته. **اووم د هر صفت لغوي او اصطلاحي معنا او مطلب:** چي دا به د هر صفت سره یو ځای راسي. **اتم د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو څه اثر لوېږي؟** د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو باندي د صفاتو اثر تمایز او جلا والي دئ یعني یو حرف د نورو حروفو څخه را جلا کوي.

(۱) د دې صفاتو د تسمیې وجه دا ده: لازمه ځکه ورته وایي چي دا صفات د حروفو سره همېشه ملګري دي. ذاتیه ځکه ورته وایي چي دا صفات د حروفو په ذات کي موجود دي. ممزه ځکه ورته وایي چي دا صفات د حروفو په مابین کي تمایز او جلا والي راولي. مقومه ځکه ورته وایي چي کوم صفت په یوه حرف کي وي هغه صفت په نورو حروفو کي نه وي.

(۲) د دې صفاتو د تسمیې وجه دا ده: عارضیه ځکه ورته وایي چي دا صفات عارضي دي یعني کله کله وي او کله نه وي. محلیه، مزینه او محسنه په دې وجه ورته وایي چي دا صفات د حروفو د ښایست له پاره دي یعني حروف په ښایسته کیږي. لکه د را ډکوالي او داسي نور.

(۳) **یادونه:** صفات لازمه پر دوه قسمه دي؛ متضاده او غیر متضاده. اول لس صفات یې متضاده دي او پاته اووه (۷) صفات یې غیر متضاده دي او تضاد یې بالمقابل دي. یعني هر صفت د مقابل ضد دئ لکه همس او جهر دغه دواړه صفتونه په خپل مابین کي سره =

(۱) همس: [1]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مهموسه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوری سره و دربږي چي ساه جاري وي او په آواز کي یو قسم کښته والي (نرموالی) وي.[2] او داسي حروف لس (۱۰) دي چي مجموعه یې دا ده: فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَتَ.[3]

(۲) جهر: [4]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مجهوره وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و دربږي چي د ساه جاري کېدل بند سي او په آواز کي

=ضد دي یعني همس د شدت ضد نه دئ او شدت د جهر ضد نه دئ یعني د خپل مقابل ضد دئ د بل یوه ضد نه دئ.

[1] همس په لغت کي کرار والي ته وایي.

[2] د همس تعریف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي کمزوري سره ودربږي چي ساه جاري وي او په آواز کي یو قسم کښته والي وي. دا مطلب د لغت په مرسته سره د همس د لفظ څخه معلومېږي او "ساه جاري کېدل" په تعریف کي داخل نه دئ لیکن دا ساه جاري کېدل یې علامه ده چي مهموسه حروف باید ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول اَثْ چي د کښته آواز سره ساه راوزي، ځکه چي ساه یو څه آواز جوړېږي او یو څه په خپل تنفسي حالت باندي پاته کېږي.

[3] د دې مجموعې معنا دا ده: شوق او ترغیب ورکړئ هغه چا ته چي چپوالي یې غوره کړی وي.

[4] جهر په لغت کي لوړوالي ته وایي.

يو قسم لوړوالي وي.[1] او د مهموسه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مجهوره دي. همس او جهر يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۳) شدت:[2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته شديده وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و درېږي چي آواز بند سي او په آواز کي يو قسم سختي وي[3] او داسي حروف اته (۸) دي چي مجموعه يې دا ده: اَجِدُکَ قَطَبْتَ.[4]

(۴) رخوت:[5]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته رخوه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره و درېږي چي آواز جاري وي او په آواز کي يو قسم

---

(۱) د جهر تعريف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي قوت سره ودرېږي چي په آواز کي لوړوالي وي. "او ساه جاري کېدل بند سي" دا عبارت د تعريف څخه خارج دئ ځکه چي دا محضي يوه علامه ده. مطلب يې دا دئ چي مجهوره حروف بايد ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول په اَذْ کي ټوله آواز په زوره سي، ځکه چي ټوله ساه آواز جوړېږي.

(۲) شدت په لغت کي سختي ته وايي.

(۳) د شدت معنا ده سختوالي او ټينګوالي يعني په مخرج کي آواز په داسي سختي سره ودرېږي که چيري په ساکن حالت کي د يوه حرف آواز جاري ساتل وغواړي نو دا نه سي کولای يعني امکان يې نه سته، نو اصلي تعريف داسي دئ چي حرف په داسي ټينګي او سختي سره ادا سي چي د سکون په حالت کي آواز بند سي. لکه: اَقْ.

(۴) د دې مجموعې معنا دا ده: ما ته تروش مخی پيدا کړې.

(۵) د را په کسره سره رِخوت په لغت کي نرموالي ته وايي.

نرمي وي[1] او د شديده او متوسطه حروفو څخه ماسيوا نور ټول حروف رخوه دي او د متوسطه بيان هم را روان دئ.

د همس او جهر په ډول شدت او رخوت هم يو د بل مقابل (ضد) دي او د دې دواړو صفتو په مابين کي يو بل صفت دئ.

توسط: [2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته متوسطه او بينيه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي آواز په دې حروفو کي نه پوره بند وي او نه پوره جاري وي. [3] (حقيقة التجويد)

داسي حروف پنځه دي مجموعه يې دا ده: لِنْ عُمَرُ. [4]

دا توسط جلا صفت نه شمېرل کېږي ځکه په دې کي يو څه شدت او يو څه رخوت دئ نو د دې دواړو صفتو څخه جلا صفت نه سو.

---

[1] د تعريف خلاصه يې دا ده: چي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره ودرېږي چي په آواز کي يو ډول نرمي وي او د نرمي علامه دا ده چي د سکون په حالت کي د رخوه حروفو آواز جاري سي. د مثال په ډول: اَسْ.

[2] توسط په لغت کي د يو شي مابين ته وايي او اصطلاحي تعريف او مطلب يې خپله مصنف رحمه الله ذکر کړي دي. بله دا خبره ياد ساتل پکار ده چي توسط جلا صفت نه دئ ځکه که چيري بل صفت وګڼل سي نو صفتونه اتلس (۱۸) کېږي او حال دا دئ چي صفتونه اوولس (۱۷) دي. ځکه په توسط کي نه پوره شدت او نه پوره رخوت دئ نو ځکه توسط يو مستقل صفت نه بلل کېږي بلکي د شدت او رخوت ترمنځ يو صفت دئ.

[3] يعني نه د شديده په ډول سختي پکښې سته او نه د رخوه په ډول نرمي پکښې سته بلکي د دواړو صفتونو تر مابين يو منځنی حالت دئ. خلاصه دا ده چي په دې صفت کي شدت ناقصه او رخوت ناقصه سته يعني دواړه صفتونه پکښې ناقص دي پوره نه دي.

[4] د دې مجموعې معنا دا ده: نرم سه اې عمره!

شبه: [۱]

په دې ځای کې یوه شبه ده، هغه دا دد چې حرف تا او حرف کاف یې په مهموسه کې هم شمېرلي دي په داسې حال کې چې په دې کې هم آواز بندېږي او د دې سببه یې په شدیده وو کې هم شمېرلی دي؟

د دې جواب دا دئ چې په دې دواړو حروفو کې همس کمزوری (ضعیف) دئ شدت زورور (قوي) دئ، نو د شدت د قوي کېدو په سبب خو به آواز بند سي خو د لږ همس کولو وروسته یو څه اندازه ساه هم جاري وي خو په دې ساه جاري کېدو کې هم ډېر احتیاط ساتل پکار دئ. ځکه که چیرې آواز جاري سي نو کاف او تا به شدیده نه سي پاته بلکې رخوه به سي او دوهم دا چې په دې کې به دها آواز پیدا سي او غلط به سي.

(۵) استعلاء: [۲]

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته مستعلیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چې د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کې همېشه د ژبې پای (اقصی اللسان) لوړ تالو ته پورته کېږي چې د هغه د لوړېدو په وجه دا حروف

---

[۱] په دغه شبه کې یو اعتراض واردېږي، د اعتراض خلاصه دا ده: چې حرف تا او حرف کاف دي په مهموسه کې هم شمېرلي دي او په شدیده کې دي هم شمېرلي دي نو دا څنګه کېدای سي چې په یوه حرف کې دي د همس په خاطر ساه جاري وي او د شدیده په خاطر دي آواز بند وي؟ موږ د دې اعتراض له پاره دوه جوابونه ورکوو؛ اول جواب دا دئ: چې په دې حروفو کې شدت قوي دئ خو د لږ همس سره ډېر نه. دوهم جواب دا دئ: چې تا به دا اعتراض هغه وخت کولای که چیرې همس او شدت سره ضد وایي، موږ مخکې وویل چې د صفاتو تضاد بالمقابل دئ. د همس ضد جهر دئ ځکه که چیرې یو سړی چپ وي د هغه آواز خو بند وي نو آیا د هغه ساه هم بنده وي او داسې نه ده.

[۲] استعلاء په لغت کې لوړوالي ته وایي.

ډک ويل کېږي او داسي حروف اووه (۷) دي چي مجموعه يې دا ده: خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ.

(٦) استفال: [۱]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مستفله وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي پاى (اقصى اللسان) و لوړ تالو ته نه پورته کېږي چي د نه پورته کېدو په وجه دا حروف باريک ويل کېږي.

د مستعليه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله دي او دا دواړه صفتونه يعني استعلاء او استفال هم يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۷) اطباق: [۲]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مطبقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروف د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو سره موښلي او داسي حروف څلور دي: (ص، ض، ط، ظ).

(۸) انفتاح: [۳]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته منفتحه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو څخه جلا وي که څه هم د ژبي پاى (اقصى اللسان) د پورته

---

[۱] استفال په لغت کي کښته والي ته وايي.

[۲] اطباق په لغت کي چسپېدلو ته وايي. يعني يو شی چي په بل شي پوري چسپ سي. په اطباق کي وسط اللسان د مقابل تالو سره چسپېږي.

[۳] انفتاح په لغت کي خلاصوالي ته وايي.

تالو سره و موښلېږي لکه څنګه چي په قاف کي موښلي او که و نه موښلېږي. (جهد المقل مع شرح)

د مطبقه حروفو څخه ماسېوا نور ټول حروف منفتحه دي او دا دواړه صفتونه يعني اطباق او انفتاح يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۹) اذلاق: [1]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مذلقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د ژبي او شونډانو د کنارې څخه ډېر په آسانۍ او ژر سره ادا کېږي او داسي حروف شپږ (٦) دي چي مجموعه يې دا ده: فَرَّ مِنْ لُبِّ. [2]

يعني په دې کي چي کوم حروف شفوي دي هغه د شونډانو د کنارې څخه ادا کېږي او د شفويه مطلب په شپاړلسم مخرج کي تېر سوی دئ او کوم چي شفويه نه دي هغه د ژبي د کنارې څخه ادا کېږي. (درة الفريد للشيخ الدهلوی رحمه الله)

(۱۰) اصمات: [3]

---

[1] اذلاق په لغت کي طرف يا بغل ته وايي.

[2] د دې مجموعې معنا دا ده: د عقل خاوند د بې عقل د مجلس څخه وتښتېدي، ځکه د ده عقل دا اجازه نه ورکوي چي د بې عقله سره کښېني.

[3] اصمات په لغت کي سختي ته وايي.

يادونه: د څلورو صفتو پر بنياد په قرآن کريم کي چي څومره حروف دي هغه پر درې (۳) قسمه دي او هغه څلور صفتونه دا دي: استعلاء، استفال، انفتاح او اطباق. **اول قسم** يې مستعليه مطبقه دي چي دا څلور حروف دي: ص، ض، ط، ظ. دا څلور حروف همېشه ډک ويل کېږي ځکه چي په دې څلورو حروفو کي د ژبي پای (اقصی اللسان) او د ژبي مابين=

په کومو حروفو کې چې دا صفت پیدا سي هغو ته مصمته وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چې دا حروف د خپل مخرج څخه په مضبوطې او سختې سره ادا کېږي، په آسانۍ او ژر سره نه ادا کېږي.

د مذلقه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مصمته دي او دا دواړه صفتونه يعني اذلاق او اصمات يو د بل مقابل (ضد) دي.

دې لسو (۱۰) صفتو ته صفات لازمه متضاده وايي ځکه چې يو د بل مقابل (ضد) دي.

لکه مخکې چې موږ وويل چې مخته کوم صفات راځي هغو ته "**غير متضاده**" وايي او د صفات متضاده وو څخه هيڅ حرف خالي نه پاته کېږي، بلکې څومره حروف چې دي پر هر حرف باندي د مقابل صفتو څخه يو نه يو صادقېږي. او صفات غير متضاده په بعضو حروفو کي وي او په بعضو حروفو کي به نه وي "**صفات غير متضاده**" دا دي:

(۱۱) صفير: [1]

=(وسط اللسان) مقابل تالو ته پورته کېږي او په کومو حروفو کي چې د ژبې مابين او د ژبې پاى مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه ډک ويل کېږي. **دوهم قسم** يې مستعليه منفتحه دي چې دا درې حروف دي: خ، غ، ق. دا درې حروف همېشه متوسط ويل کېږي يعني نه ډک او نه باريک، ځکه د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبې مابين مقابل تالو ته نه پورته کېږي او په کومو حروفو کي چې يوازې د ژبې پاى مقابل تالو ته پورته سي هغه همېشه متوسط ويل کېږي. **درېيم قسم** يې مستفله منفتحه دي او دا حروف د مستعليه مطبقه او مستعليه منفتحه څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله منفتحه دي، ځکه په کومو حروفو کي چې نه د ژبې مابين مقابل تالو ته پورته سي او نه د ژبې پاى مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه باريک (تش) ويل کېږي.

[1] صفير په لغت کي شپېلکي ته وايي.

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته صفیریه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي یو تېز آواز د شپېلکي په ډول راوزي او داسي حروف درې (۳) دي: ص، ز، س.[1]

(۱۲) قلقله:[2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته حروف قلقله وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د سکون په حالت کي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي په مخرج کي حرکت پیدا کېږي.[3]

داسي حروف پنځه دي چي د هغو مجموعه دا ده: قُطْبُ جَدٍّ.[4]

(۱۳) لین:[5]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته حروف لینیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د خپل مخرج څخه په داسي نرمي ادا

---

(۱) صفیر پر درې (۳) قسمه دي؛ **اول قسم** یې صفیر اعلیٰ دئ چي هغه په حرف زا کي دئ. **دوهم قسم** یې صفیر متوسط دئ چي هغه په حرف سین کي دئ. **درېیم قسم** یې صفیر ادنیٰ دئ چي هغه په حرف صاد کي دئ.

(۲) قلقله په لغت کي حرکت او جُنبش ته وایي.

(۳) قلقله پر دوه ډوله ده؛ یوه قلقله کُبریٰ او بله قلقله صُغریٰ ده. قلقله کبریٰ هغه ده چي حرف د قلقلې د کلمې په پای کي راسي او هغه حرف به ساکن وي، سکون که عارضي وي او که اصلي. دوهم ډول یې قلقله صُغریٰ ده هغه دا ده چي حرف د قلقلې د کلمې په مابین کي راسي او هغه حرف به ساکن وي په سکون اصلي سره څکه قلقله پر ساکن حرف باندي کېږي.

(۴) د دې مجموعې معنا دا ده: د نېکبختۍ مدار او یا د نېکبختۍ ستوری او یا د بزرګۍ ستوری.

(۵) لین په لغت کي نرمي ته وایي.

کېږي كه چيري ځوک پر دې باندي مد کول وغواړي کولای سي چي مد پر وكړي.[۱]

داسي حروف دوه (۲) دي: واؤ ساكن او ياء ساكنه هر كله چي د دوی پر ماقبل (مخكي) حرف باندي فتحه (زور) وي. لكه: مِنْ خَوْفٍ، وَالصَّيْفِ.

(۱۴) انحراف:[۲]

په كومو حروفو كي چي دا صفت پيدا سي هغو ته منحرفه وايي او داسي حروف دوه (۲) دي: لام او را.

مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت كي په لام كي د ژبي د كنارې و طرفته او په را كي د ژبي شاه (ظهر اللسان) او څه د لام و مخرج ته مېلان پيدا سي.[۳] (يعني د لام د ادا کېدو په وخت كي د را و مخرج

---

[۱] يعني د حروف مده آواز د جوف دهن څخه راوزي په دوی كي د آواز اوږدولو پوره پراخي (وسعت) سته. خو هر كله چي د حروف لينيو مخرج معلوم وو نو ځكه په دوی كي د آواز اوږدولو هيڅ امكان نه سته. ليكن د مد فرعي په احوالو كي به معلومه سي چي د مد بعضي صورتونه داسي دي چي په هغو كي د مد محل حروف لين وي او هغه كشېږي يعني مد پر کېږي. د دې اعتراض د دفع كولو له پاره د تجويد علماوو په حروف لين كي داسي نرمي غوره كړه چي پر دوی باندي مد کېدای سي همدغه نرمي دهٔ چي د لين صفت ورته ويل کېږي او د مصنف رحمه الله دا عبارت د فكر كولو ور دئ "چي كه چيري ځوک پر دې باندي مد كول وغواړي كولای سي چي مد پر وكړي".

[۲] انحراف په لغت كي ميلان ته وايي.

[۳] په لام او را كي د انحراف مطلب دا دئ چي په دې دواړو كي د خپل مخرج څخه د متجاوز کېدو او يو او بل ته د مايل کېدو او ګرځېدو حالت پيدا کېږي. څنګه چي لام د حافة اللسان څخه شروع کېږي او وروسته د طرف اللسان يعني د را و مخرج ته ميلان كوي. او را چي كله د طرف اللسان څخه شروع کېږي نو وروسته و ظهر اللسان او يو څه د لام و مخرج ته =

ته مېلان وي او د را د ادا کېدو په وخت کي د لام و مخرج ته مېلان وي. (درة الفريد)

(۱۵) تکرير: [۱]

دا صفت يوازي په حرف را کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي څنګه چي د دې د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي يوه لړزه يعني رېږديدل وي له دې وجهي په دغه وخت کي د تکرار مشابهت وي. [۲]

دا مطلب نه دئ چي په دې کي تکرار ښکاره کړل سي ځکه چي دا بيا هم يو حرف دئ زياتِ حروف نه دي. [۳] (دُرة الفريد ملخصاً)

=ميلان کوي، نو د دې وجهي کوچني چي کله خبري زده کوي نو د لام پر ځای را وايي. لکه د راکړه پر ځای "لاکه" او د راوړه پر ځای "لاوله" چي د دې انحراف په وجه د هغه څخه د را پر ځای لام ادا کېږي. (نهاية القول: ص: ۵۲)

[۱] تکرير په لغت کي لړزه يا رپېدو ته وايي.

[۲] د تکرير تعريف دا دئ (د حرف د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي لړزه وي الخ) او دا صفت يوازي په را کي دئ او دا بايد په داسي نرمي يا لطافت سره ادا کړل سي چي را مکرره نه سي او دا هغه وخت مکرره کېږي چي کله په ويلو کي د دې صفت د ښکاره کولو ښه کوښښ وسي. حقيقت دا دئ چي د دې صفت پټول پکار دئ ځکه چي د لړزې يا رپېدو د آواز سره څه تعلق ددئ؟ که څه هم مشدده وي. لکه: كَرَّةً او مَرَّةً. او په را کي د اذلاق همدغه تقاضا او غوښتنه ده.

[۳] دلته يوه خبره ياد ساتل ضروري ده چي تکرير پر درې (۳) قسمه دي: **اول عينِ تکرير دئ:** عين تکرير دا دئ چي يو حرف هم په خپل مخرج کي او هم په صفت کي مکرر سي. **دوهم مشابه بالتکرير دئ:** مشابه بالتکرير دا دئ چي يو حرف په مخرج او په صفاتو کي يو وي خو سامع يا اورېدونکی دا فکر وکړي چي تکرير يې وکړي. **درېيم عدم تکرير دئ:** عدم تکرير دا دئ چي يو حرف نه په مخرج کي وويل سي او نه په صفاتو کي وويل=

(١٦) تفشي: [1]

دا صفت يوازي په شين كي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د شين د ادا كولو په وخت كي آواز دننه په خوله كي پاشل كېږي. (درة الفريد)

(١٧) استطالت: [2]

دا صفت يوازي په ضاد كي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د ضاد د ادا كېدو په وخت كي د مخرج د شروع څخه د مخرج تر پاى پوري[3] يعني د ژبي د حافې (حافة اللسان) د اول څخه تر آخره پوري آواز جاري وي.

=سي. نو دلته مراد مشابه بالتكرير دئ، ځكه كه عين تكرير مراد سي نو په قرآن كريم كي به د ځان څخه حروف زيات سي او دا لحن جلي دئ او نه عدم تكرير مراد دئ ځكه په قرآن كريم كي به حروف كم سي او دا هم لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ، نو ځكه دلته زموږ مراد مشابه بالتكرير دئ.

[1] تفشي په لغت كي پاشلو ته وايي.

[2] استطالت په لغت كي اوږدوالي ته وايي.

[3] د دې عبارت څخه دا ښكاره سوه چي د ژبي د حافې اِبتدا د نواجذو د مقابل څخه كېږي او دغه اقصىٰ يي حافه ده او انتهاء يې په هغه برخه باندي كېږي كوم چي د ضواحكو مقابل دئ او همدغه ادنىٰ يي حافه ده، د كوم څخه چي د لام د مخرج ابتدا كېږي خو د مخرج د اوږدوالي په وجه په آواز كي هم يو څه اوږدوالي راځي. په ضاد او ظا كي لوي فرق خو د مخرج دئ ځكه چي د دواړو مخارج جلا جلا دي خو يو څه فرق يې په استطالت سره هم كېږي چي دا صفت يوازي په ضاد كي دئ او په پاته نورو صفاتو كي چي متضاده دي دواړه مشترك دي. د دې صفاتو د اشتراك په وجه ويل سوي دي چي ضاد مشابه بالظاء دئ دا تشابه او مشابهت قائمول او د عين ظا څخه د ساتلو مسئله د دې فن يوه نازكه مسئله ده چي د دې فرق ساتلو له پاره د مشاقو استادانو څخه استفاده كول ضروري ده. بيا دا هم ياد ساتل پكار دي چي د آواز په اوږدولو كي دي مبالغه نه كوي ځكه چي دا اوږدوالي يو معمولي او لږ دئ د يوه الف د اندازې څخه هم كم دئ.

يعني د ضاد مخرج چي څومره اوږد دئ نو په پوره مخرج کي د آواز د جاري کېدو له وجهي به آواز هم اوږد سي. (جهد المقل)

لومړۍ فایده:

که چيري و يو چا ته دا شبه (شک) وي چي دا اووه (۷) صفتونه چي په آخر کي ذکر سول په کومو حروفو کي چي دا صفتونه نه وي په هغو کي به د دې صفتونه ضد خامخا وي. د مثال په ډول په ضاد کي د استطالت صفت دئ نو په پاته ټولو حروفو کي به عدم استطالت وي، نو دا دواړه ضده چي سره يو ځای سول نو ټولو حروفو لره شامل سول، نو بيا د صفات لازمه متضاده او غير متضاده وو څه فرق سو؟

د دې جواب دا دئ چي دا خو صحيح ده خو په صفاتو متضاده وو کي د هر صفت د ضد لپاره لپاره نوم هم وو[1] او د دواړو نومو څخه به پر هر حرف باندي يو نه يو نوم صادقېږي. دلته څنګه چي د ضد نوم نه سته له دې وجهي د ضد د صادق کېدلو اعتبار و نه کړل سو، په دې دواړو صفتو کي دا فرق سو.

دوهمه فایده:

يوازي د مخارجو او صفاتو ته د کتلو په وجه د خپل صحيح ادا کېدو يقين مه کوئ. په دې کي د يو مشاق استاذ څخه د مشق (تمرين) کولو ضرورت دئ. که چيري داسي يو استاذ درته پيدا نه سي نو بالکل د بې خبره پاته کېدو پر ځای د تجويد د کتابو څخه ګټه اخيستل هم غنيمت دئ.

---

[1] د نوم د نه کېدو وجه دا ده چي عدم استطالت څه مفهوم وجودي نه دئ بلکي مفهوم سلبي دئ او د شيانو (اشياء) تعريفونه د حقائق ثابته وو او نفس الامري مفهوم په مقابله کي کېږي، د دې سببه عدم استطالت نه يو صفت وګڼل سو او نه ورته څه نوم تجويز سو داسي کول د علمي شان څخه منافي دئ.

دریيمه فايده:

د دې روښنايي په اول کې د صفت لازمه ذاتيه په تعريف کې ليکل سوي دي چې که چيري هغه صفت ادا نه سي نو هغه حرف به پاته نه سي. دا حرف نه پاته کېدل پر څو قسمه دي:

يو دا چې په بل حرف بدل سي.[۱] دوهم دا چې هغه حرف خو وي ليکن په هغه کي څه کمي او نقصان راسي.[۲] دریيم دا چې د هغه حرف عربيت پاته نه سي (يعني عجمي سي) بلکي د ځانه جوړ سوی حرف سي.[۳]

همدا حال دئ د صحيح مخارجو څخه د نه ادا کولو چې کله يو حرف سي او کله بل حرف سي، کله په هغه کي څه کمي راسي او کله بالکل د ځانه جوړ سوی حرف سي په داسي تېروتنو سره بعضي وختونه لمونځ هم فاسدېږي، له دې وجهې که چيري داسي غلطي وسي نو خاص د دغه ځای پوښتنه کول او د يوه معتبر عالم څخه د دې مسئلې پوښتنه کول ضروري ده.

همدارنګه د زور، زير يا کموالي او زياتوالي د تېروتنو همدغه حکم دئ چې د هغه مثالونه په دوهمه روښنايي کي ذکر سول. که چيري داسي د زور، زير او نوري داسي تېروتني وسي هم دي د يوه معتبر عالم څخه د مسئلې پوښتنه وکړل سي.

---

(۱) د مثال په ډول که چيري په حرف طا کي د استعلاء او اطباق صفت ادا نه سي نو حرف تا به سي.

(۲) د مثال په ډول قلقله و نه کړي يا په حرف شين کي تفشي و نه کړي.

(۳) يعني يو غير عربي حرف سي. د مثال په ډول دال په ډال سره بدل سي، موږ د ماليزيا په خلکو کي د دې ليدنه کړې ده چې دوی د دال پر ځای ډال وايي.

څلورمه فايده:

په حروفو کي چي د مخارجو او صفات لازمه په سبب سره چي کومي نيمګړتياوي کېږي د فن تجويد اصلي مقصد د هغو تېروتنو څخه ځان ساتل دئ. له همدې وجهي مو د مخارجو او صفاتو بيان د ټولو قاعدو څخه مخکي راوړي. اوس چي د صفات محسنه[1] متعلق قاعدې راځي، هغه د دې ذکر سوی مقصد څخه په دوهمه درجه کي دي خو اوس په عام ډول سره د دې دوهمي درجې د قواعدو لحاظ تر هغه اصلي مقصد زيات کېږي. د هغه وجه دا ده چي په دې قواعدو سره نغمه ښايسته کېږي او عام خلک د نغمې زيات خيال ساتي او د مخارجو او د صفات لازمه وو په نغمه کي هيڅ دخل نه سته له دې وجهي و دې ته توجه کمه کوي.

پنځمه فايده:

لکه څنګه چي دا د بې پرواهي خبره ده چي څوک په تجويد کي کوښښ نه کوي، همدا ډول زياتی (تجاوز) بلل کېږي چي لږ قواعدي يادي کړي نو ځان کامل (پوره) وګڼي او نور حقير، خوار او د هغوی لمونځونه فاسد وګڼي، يا په چا پسي لمونځ نه کوي. محقيقينو علماوو د عامو مسلمانانو د ګناهګاره کېدو او د هغوی د لمونځونو د نه صحيح کېدو حکم نه دي کړی. په دې کي د اعتدال درجه قائمول د هغو علماوو کار دئ کوم چي د قرآئت د ضروري ګڼلو

[1] محسنه يعني حروفو ته ښايست ورکوونکي صفتونه، محليه يعني حروفو ته زينت ورکوونکي صفتونه خو دې صفاتو ته اکثره علماء صفات عارضه وايي. مطلب دا چي په دا صفتونه په حروفو کي همېشه نه وي بلکي کله وي او کله نه وي او که چيري دا صفتونه ادا نه سي نو د حروفو و ذات او حقيقت ته هيڅ تاوان نه رسېږي خو په ښايست کي يې فرق راځي.

سره سره په فقه او حديثو باندي هم نظر ساتي، د دې مسئلې تحقيق په دوهمه روښنايي کي وګورئ.

د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه

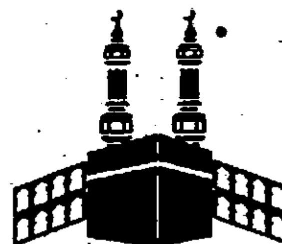
يادونه:

د دغه اوولسو (۱۷) صفاتو پر بنياد باندي ټوله حروف پر پنځه (۵) قسمه دي:

۱. اقوى: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د قوت وي، که يو صفت د ضُعف پکښې وي پروا نه لري.
۲. قوي: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د قوت وي او لږ يې د ضُعف وي.
۳. متوسط: هغه حروفو ته وايي چي بعضي صفات يې د قوت وي او بعضي صفات يې د ضُعف وي.
۴. ضعيف: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د ضُعف وي، که يو صفت د قوت پکښې وي پروا نه لري.
۵. ضعيف: هغه حروفو ته وايي چي ډېر صفات يې د ضُعف وي او لږ يې د قوت وي.

شمېره	حروف	صفات							تعداد	درجه
۱.	ا	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۲.	ب	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اذلاق	قلقله	.	٦	متوسط
۳.	ت	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۴.	ث	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۵.	ج	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	قلقله	.	٦	قوي
٦.	ح	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	اضعف
۷.	خ	همس	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۸.	د	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصبات	.	.	٦	قوي

۹.	ذ	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۱۰.	ر	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	تکریر	۷	متوسط
۱۱.	ز	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفير	.	۶	متوسط
۱۲.	س	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفير	.	۶	ضعيف
۱۳.	ش	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	تفشي	.	۶	ضعيف
۱۴.	ص	همس	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	صفير	.	۶	قوي
۱۵.	ض	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	استطالت	.	۶	اقوى
۱۶.	ط	جهر	شدت	استعلاء	اطباق	اصمات	قلقله	.	۶	اقوى
۱۷.	ظ	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	.	.	۵	اقوى
۱۸.	ع	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
۱۹.	غ	جهر	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
۲۰.	ف	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	اضعف
۲۱.	ق	جهر	شدت	استعلاء	انفتاح	اصمات	قلقله	.	۶	اقوى
۲۲.	ک	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۲۳.	ل	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	.	۶	متوسط
۲۴.	م	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	ضعيف
۲۵.	ن	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	ضعيف
۲۶.	و	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	۶	ضعيف
۲۷.	ھ	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	اضعف
۲۸.	ء	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
۲۹.	ی	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لين	.	۶	ضعيف

شپږمه روښنايي

پوهېدل پكار دي چي دا صفتونه په ټولو حروفو كي نه دي، يوازي په اتو (۸) حروفو كي دي[1] چي په مختلفو حالاتو كي د مختلفو صفاتو رعايت كېږي هغه حروف دا دي:

لام، را، ميم ساكن او مشدد، نون ساكن او مشدد او په نون ساكن كي تنوين هم داخل دي كه څه هم په ليكلو كي نون نه دئ خو په ويلو كي نون دئ. د مثال په ډول پر با چي دوه زوره وي نو بَنْ ويل كېږي.[2]

[1] ليكن د دې خبري مطلب دا نه دئ چي په فن تجويد كي يوازي او يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه دي، ځكه د فن تجويد په كتابو كي د ادغام صغير او ادغام كبير ذكر هم سته كوم چي صفات عارضيه دي او په ډېرو حروفو كي پيدا كېږي. بلكي مطلب دا دئ په دې كتاب كي كوم چي د ابتدايي زده كوونكو له پاره دي او مختصر دئ يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه ذكر كېږي د دغه اتو (۸) حروفو مجموعه دا ده: أَوْ يَرْمَلَانِ.

[2] نون ساكن هغه نون دئ چي مرسوم وي (ليكل سوی وي) او پر هغه باندي حركت نه ويل كېږي. تنوين هغه نون ساكن دئ چي د اسم په آخر كي راسي او مرسوم نه وي. د نون ساكن او تنوين څلور مشهور توپيرونه دا دي: ۱ – نون ساكن په وقف او وصل دواړو حالتو كي ويل كېږي او نون تنوين يوازي په وصل كي ويل كېږي په وقف كي نه ويل كېږي. ۲ – نون ساكن هر ځای مرسوم يعني ليكلی وي ماسېوا د دې څو لفظو څخه "لَيَكُونًا" (سورة يوسف) او "لَنَسْفَعًا" (سورة العلق) چي دا نون تنوين نه دئ او ماسېوا د "كَأَيِّنْ" د لفظ څخه چي هر ځای راسي. ۳ – نون ساكن د كلمې په مابين كي او پای كي راتلای سي او تنوين همېشه =

الف چي همېشه د هغه مخكي زور وي، واؤ ساكن چي د هغه مخكي پېښ يا زور وي، ياء ساكنه چي هر كله د هغې مخكي زير يا زور وي، څلورمه رونبنايي اول مخرج د الف او همزې فرق او حقيقت بيان سوى دئ بيا يې وګورئ.

په دغه حروفو كي ځيني داسي صفتونه سته چي بې له د استاد د ښوولو څخه ادا كېږي، د هغو صفاتو د بيانولو ضرورت نه سته. د مثال په ډول د الف، واؤ او ياء چيري ثابت پاته كېږي او چيري حذف كېږي. دلته يوازي هغه صفتونه ذكر كېږي چي په يوازي ويلو سره سړى نه په پوهېږي[1] بلكي په خپله اراده غواړي لكه ډک ويل، باريک ويل، غنه كول يا نه كول او مد كول يا نه كول. اوس د دې اتو (۸) حروفو قاعدې جلا جلا ذكر كېږي.

=د كلمې په آخر كي راځي. ۴-نون ساكن د كلمې په درو ډولو (اسم، فعل، حرف) كي وي و نون تنوين همېشه د اسم په آخر كي وي.

[1] د مثال په ډول د التقاء ساكنين په سبب اول ساكن حرف مده حذف كول. لكه: اَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ. يا كسره وركړي او ويې وايي لكه: قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ او داسي نور.

اوومه روښنايي

(دلام په قاعدو کي)

د "الله" په لفظ کي چي کوم لام دئ د دې څخه مخکي که چيري زور لرونکی يا پېښ لرونکی حرف وي نو دغه لام به ډک ويل کېږي. د مثال په ډول: أَرَادَ اللهُ، رَفَعَهُ اللهُ او دې ډک ويلو ته تفخيم ويل کېږي.(۱)

که چيري د دې څخه مخکي زير لرونکی يو حرف وي نو هغه لام باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: بِسْمِ اللهِ او دې باريک ويلو ته ترقيق وايي.

د "الله" د لفظ څخه ماسېوا نور ټوله لامونه باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: مَاوَلّٰهُمْ او كُلَّهُ.

يادونه:

د "اَللّٰهُمَّ" په لفظ کي هم همدا قاعده ده کومه چي د "الله" په لفظ کي ده، ځکه چي د دې په اول کي هم لفظ د "الله" سته.(۲)

---

(۱) د تفخيم معنا ده ډک ويل. لکه څنګه چي په حروفو مستعليه او مطبقه وو کي شونډي را ټولول نه دي پکار همدا ډول په لام مُفخمه کي هم د دې خبري خيال ساتل پکار دئ چي شونډي ګول نه سي او د اسم جلاله په لام کي تفخيم هم پوره وسي.

(۲) د دي قاعدې سره سم به د "سُبْحَانَکَ اللّٰهُمَّ" او "قَالُوا اللّٰهُمَّ" لامونه په ډک ويل کېږي. او د "قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِکَ الْمُلْکِ" لامونه به باريک ويل کېږي.

اتمه روښنايي

(د را په قاعدو كي)

لومړۍ قاعده:

كه چيري پر را باندي زور يا پيښ وي هغه را به ډكه ويل كېږي. د مثال په ډول: رَبُّكَ، رُبَمَا. او كه چيري پر را باندي زير وي[1] نو هغه را به باريكه ويل كېږي. د مثال په ډول: رِجَالٌ.

يادونه:

را مشدده هم يوه را ده، د هغې خپل حركت ته اعتبار دئ چي ډكه ويل كېږي او كه باريكه ويل كېږي.

---

[1] را مكسوره بالاتفاق باريكه ويل كېږي كه كسره لازمي وي لكه: رِجَالٌ، يا عارضي وي لكه: وَاَنْذِرِ الَّذِيْنَ، يا كسره كامله وي لكه مثالونه چي يې تېر سول، يا كسره ناقصه وي لكه پر وَالْفَجْرِ چي وقف بالروم وسي، يا لكه په مَجْرِـهَا كي چي را مماله ده. دغه مكسوره را په مابين كي وي لكه: تَحْرِمُ، يا په طرف كي وي لكه: وَ الْقَمَرِ(د وصل په حالت كي). منونه يعني تنوين لرونكې وي لكه: مُقْتَدِرٍ، يا غير منونه يعني تنوين لرونكې نه وي مثال يې تېر سوی دئ او يا د دغه را مكسورې ماقبل ساكن وي لكه: الدَّارِ، يا متحركه وي لكه: اَرِنَا. واضحه خبره دا ده كه چيري د را وروسته حروف مستعليه راسي لكه: الرِّقَابِ، يا مستفله حروف راسي لكه: رِزْقًا، كه مشدد وي او كه مخفف وي لكه څنګه چي مخكي يې مثالونه تېر سول. (نهاية القول المفيد، صـ: ٩٠)

د مثال په ډول د سِرًّا را به ډکه ویل کېږي او د دُرِيٌّ را به باریکه ویل کېږي.
دغه قاعده به په راتلونکي دوهمه قاعده کي نه داخله وي لکه بعضي ناخبره کسان دغه ډوې (۲) را ګڼي اوله ساکنه او دوهمه متحرکه دا خبره غلطه ده.

دوهمه قاعده:

که چیري را ساکنه وي[1] نو د هغې څخه د مخکي حرف حرکت ته کتل پکار دئ چي پر هغه باندي کوم حرکت دئ؟ که چیري زور یا پېښ وي نو هغه را به ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: بَرْقٌ او يُرْزَقُوْنَ. او که چیري زیر وي[2] نو هغه را به باریکه ویل کېږي. د مثال په ډول: وَاَنْذِرْهُمْ. خو د دې را د باریک ویلو له پاره درې (۳) شرطونه دي:

اول شرط دا دئ:

چي دا زیر به اصلي وي عارضي به نه وي، ځکه که چیري دا زیر عارضي وي بیا دا را باریکه نه ویل کېږي بلکي ډکه ویل کېږي. لکه: اِرْجِعُوْا. وګورئ چي را ساکنه هم ده او د هغې څخه مخکي حرف چي همزه دئ زیر هم لري خو لکه څنګه چي دا زیر[3] عارضي[1] دئ له دې سببه دا را ډکه[2] ویل کېږي.

---

[1] که د را حرکت اصلي وي لکه: وَانْحَرْ، یا عارضي وي لکه پر وَ دُسُرٍ او وَ نَهَرٍ باندي چي وقف وسي نو را ډکه ویل کېږي که څه هم سکون عارضي دئ.
[2] را چي ساکنه وي ماقبل یې مکسور وي دغه را باریکه ویل کېږي که څه هم دا سکون اصلي وي. لکه: فَانْتَصِرْ، یا عارضي وي یعني د وقف په سبب وي. لکه: حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ.
[3] لِدَفْعِ تَعَذُّرِ الْاِبْتِدَاءِ بِالسُّكُوْنِ. یعني د همزه وجود په دې خاطر دئ چي په کلام عربي کي ابتدا په ساکن سره محاله او مشکله ده. منه رح

لیکن بې له د عربي کتابو د ویلو څخه د دې پېژندنه نه سي کېدای چي کسره یعني زیر اصلي په کوم ځای کي دئ او زیر عارضي په کوم ځای کي دئ. په کومو ځایو کي چي تاسو ته شک یا شبه پیدا سي د یو عربي پوه څخه پوښتنه وکړئ او په دې قاعده باندي عمل وکړئ.

دوهم شرط دا دئ:

چي دا زیر او را به دواړه په یوه کلمه کي وي او که چیري په دوو (۲) کلمو کي وي[۳] نو بیا دا را باریکه نه ویل کېږي بلکي ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: رَبِّ ارْجِعُوْنَ،[۴] اَمِ[۵] ارْتَابُوْا.[۶] (دُرة الفريد)

---

[۱] ځکه په اِرْجِعُوْا کي همزه وصلي ده او همزه وصلي په خپله بالذات عارضي وي، د دې وجهي د همزه وصلي حرکت هم عارضي دئ.

[۲] لِاَنَّ الْاَصْلَ فِي الرَّاءِ التَّفْخِيْمُ كَمَا الْاَصْلُ فِي اللَّامِ التَّرْقِيْقُ. یعني ځکه اصل په را کي ډکوالي دئ لکه په لام کي چي اصل باریک والي دئ. منه رح

[۳] دې ته کسره منفصله وايي ځکه چي زیر او را په جلا جلا کلمو کي دي.

[۴] په رَبِّ ارْجِعُوْنِ او اَلَّذِيْ ارْتَضٰى کي که څه هم کسره اصلي ده خو د منفصل والي په خاطر را ډکه ویل کېږي یعني کسره په جلا کلمه کي ده او را په جلا کلمه کي ده.

[۵] وَكَسْرَةُ الْمِيْمِ عَارِضٌ اَيْضًا لِاِجْتِمَاعِ السَّاكِنَيْنِ فَيُرَقَّقُ هٰذِهِ الرَّاءُ لِفَقْدِ الشَّرْطَيْنِ. هٰذَا اَوْلٰى. یعني د میم کسره هم عارضي ده ځکه چي د التقاء ساکنین په خاطر یې کسره ورکړې ده، نو دغه را باریکه ویل کېږي ځکه چي دوه (۲) شرطونه پکښي نه ستہ او باریک ویل یې اولیٰ او غوره دئ. منه رح

[۶] اَمِ ارْتَابُوْ په اصل کي اَمْ اِرْتَابُوْ دئ، د را ساکني ماقبل کسره منفصله هم ده او عارضي هم ده.

د دې شرط پېژندنه د اول شرط په نسبت آسانه ده ځکه د کلمې یو والي او د کلمې دوه والي هر سړي ته معلومېږي.

درېیم شرط دا دئ:

چې د هغې را څخه وروسته به په هغه کلمه کې حروف مستعلیه نه وي او که چیرې داسې وي نو بیا دا را ډکه ویل کېږي او داسې حروف اووه (۷) دي چې د هغو ذکر په پنځمه روښنایي په پنځم صفت کې راغلی دئ.

د مثال په ډول: قِرْطَاسٍ، اِرْصَادًا، فِرْقَةٍ، لَبِالْمِرْصَادِ. په دې ټولو کې به را ډکه ویل کېږي. په ټول قرآن کې د دې قاعدې دا څلور لفظونه پیدا کېږي[1] او د دې شرط پېژندنه آسانه ده.

یادونه:

د درېیم شرط سره سم د "كُلُّ فِرْقٍ" د لفظ را به هم په تفخیم سره ویل کېږي، خو لکه څنګه چې پر قاف باندې هم زیر دئ،[2] نو له دې سببه د بعضې قاریانو په نزد ترقیق دئ او دواړه طریقې جائز دي.

---

[1] دا په یاد ولرئ چې لفظ د مِرْصَادٌ دوه ځایه دي، یو په سورة نباء کې "كَانَتْ مِرْصَادًا" او بل په سورة الفجر کې "لَبِالْمِرْصَادِ".

[2] دلته لکه څنګه چې د را وروسته قاف دئ او قاف د حروفو مستعلیه وو څخه دئ او د را د تفخیم سبب دئ. خو لکه څنګه چې قاف مکسوره دئ په دې سبب سره د قاف تفخیم ضعیفه سو لکه څنګه چې مخکې معلومه سوې ده چې د کسرې په خاطر عارضي التفخیم حروف باریک ویل کېږي او په لازمي التفخیم حروفو کې په تفخیم کې یې ضعف راځي.

يادونه:

په درېيم شرط کي يې چي دا قيد ليکلی دئ "چي که چيري د داسي را څخه وروسته په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي". دا قيد يې ځکه ووايه چي که چيري حروف مستعليه په بله کلمه کي وي بيا د حروفو مستعليه اعتبار نه سته. لکه: اَنْذِرْ قَوْمَکَ، فَاصْبِرْ صَبْرًا، په دې مثالو کي به را باريکه ويل کېږي.

درېيمه قاعده:

که چيري د را ساکني څخه پر مخکي حرف باندي حرکت نه وي هغه هم ساکن وي، داسي د وقف په حالت کي کېږي چي اوس به يې په مثالو کي ويني نو بيا د هغې را د مخکني حرف څخه مخته يعني درېيم حرف ته گورو که چيري پر هغه باندي زور يا پېښ وي نو دا را به ډکه وايو. د مثال په ډول: لَيْلَةُ الْقَدْرِ، بِكُمُ الْعُسْرَ. په دې مثالو کي دواړي را ساکني دي، حرف دال او حرف سين هم ساکن دي پر قاف باندي زور او پر عين باندي پېښ دئ له دې وجهي څخه د دې دواړو کلمو را به ډکه ويل کېږي.

که چيري پر هغه باندي زير وي نو را به باريکه وايو. لکه: ذِیْ الذِّکْرِ. دلته را هم ساکنه ده او کاف هم ساکن دئ او پر دال باندي زير دئ له دې وجهي دا را باريکه ويل کېږي.

(۱) يادونه:

ليکن د دې ساکني را څخه مخکي چي کوم حرف ساکن وي که چيري دا حرف ساکن "ی" وي نو بيا د "ی" څخه مخکي حرف ته نه گورو بلکي را په هر حالت کي باريکه وايو، د "ی" څخه مخکي چي هر حرکت وي. لکه: خَيْرٌ، قَدِيْرٌ. د دې دواړو را باريکه ويل کېږي.

(۲) يادونه:

د درېيمي قاعدې سره سم لفظ د "مِصْرَ" او "عَيْنُ الْقِطْرِ" باندي چي هر كله وقف وكړل سي نو د دې را باريک ويل پكار دي. ليكن قاريانو د دې دواړو لفظو د را له پاره باريک[1] او ډک[2] دواړو طريقو سره ويلي دي، خو بهتره خبره دا ده چي په خپله پر را باندي چي كوم حركت وي د هغه اعتبار وكړل سي.[3] نو په لفظ د "مِصْرَ" كي تفخيم اولی او غوره دئ او په "عَيْنُ الْقِطْرِ" كي ترقيق اولی او غوره دي.

(۳) يادونه:

د درېيمي قاعدې پر بناء په سورة الفجر كي پر "اِذَا يَسْرِ" باندي چي هر كله وقف وكړل سي نو دا را ډكه ويل پكار ده. ليكن ځينو قاريانو د دې را د باريک ويل اولی ليكلي دي[4] خو دا روايت ضعيف دئ.[5] ځكه نو دغه را د درېيمي قاعدې سره سم ډكه ويل پكار ده.

---

[1] د علامه ابو عمرو داني رحمه الله او جمهورو قاريانو همدا مذهب دئ چي د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را باريكه ويل كېږي. (نشر، ص: ١٠٦، ج: ٢)

[2] د امام ابو عبدالله بن شريح او نورو همدا رايه ده چي د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را ډكه ويل كېږي. (نشر)

[3] علامه جزري رحمه الله همدا قول غوره كړی دئ.

[4] لِاَنَّ اَصْلَهُ يَسْرِي فَرَقِّقُوا الرَّاءَ لِيَدُلَّ عَلَى الْيَاءِ الْمَحْذُوْفَةِ. يعني ځكه يَسْرِ په اصل كي يَسْرِي دئ، نو را يې باريكه كړل تر څو پر حذف سوي ياء باندي دلالت وكړي. منه

[5] حقيقت دا دئ چي فَاَسْرِ. اَنْ اَسْرِ. وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ. وَنُذُرِ. الْجَوَارِ (شورى، رحمن، كورت). پر دې پنځو كلمو باندي كه چيري وقف بالاسكان وسي نو په را كي تفخيم او ترقيق دواړه =

=جائز دي. دا پنځه کلمې په اصل کې یاء لري؛ اولي دوې (۲) کلمې په اصل کې اَسْرِیْ وې، د آخره څخه یې یاء مده د حالت بنائي په سبب حذف کړې. یُسْرَ هم په اصل کې یُسْرِیْ دئ د فواصل په خاطر یې یاء حذف سوه. (یعني د آیتو د آخرو کلمو د مطابقت په خاطر یې یاء حذف کړل) همدا ډول په نُذُرِیْ کې یاء د اضافت د فواصل په خاطر حذف سوه، نو دلته پر را باندي د سکون عارضي کېدو او ماقبل مفتوح یا مضموم کېدو په خاطر پر را باندي تفخیم پکار دئ او د کلمې پر اصل باندي د دلالت کولو له پاره او په دې وجه چې د آخر څخه د یاء حذف عارضي دئ او عارضي حذف معتبر و نه ګڼل سي بلکي یاء په مثل د باقي وګڼل سي نو د را به باریکه وویل سي.او د الْجَوَارِیْ یاء متطرفه هم په قاعده د قاضٍ حذف سوې ده. علامه جزري رحمه الله ترقیق لره ترجیح ورکوي او فرمایي: وَكَذٰلِكَ الْحُكْمُ فِيْ وَاللَّيْلِ اِذَا يَسْرِ فِي الْوَقْفِ بِالسُّكُوْنِ عَلٰى قِرَآءَةِ مَنْ حَذَفَ الْيَاءَ. فَحِيْنَئِذٍ يَكُوْنُ الْوَقْفُ عَلَيْهِ بِالتَّرْقِيْقِ اَوْلٰى. (نشر، ص: ۱۱۱، ج: ۲)

شیخ علي بن محمد ضباع په شرح کې د شاطبیه فرمایي: لٰكِنْ يُسْتَحْسَنُ التَّرْقِيْقُ فِيْ اِذَا يَسْرِ وَ نُذُرِ عَلٰى حَذْفِ الْيَاءِ فِيْهِمَا لِلدَّلَالَةِ عَلَى الْيَاءِ وَ لِلْفَرْقِ بَيْنَ كَسْرَةِ الْاِعْرَابِ وَ كَسْرَةِ الْبِنَاءِ. (ارشاد المرید للضباع، ص: ۱۸۷ علی حاشیة الابراز)

صاحب د "غیث النفع" په اِذَا يَسْرِ کې د یاء د اثبات او حذف دوو قرآئتو او د هغو د اختلاف ته د اشاره کولو وروسته فرمایي چې: د یاء د اثبات والا وو له پاره به را باریکه وي او د حذف والا وو له پاره به ډکه وي. لیکن د ده په کلام کې اختصار دئ او د ده مقصد د قرآئت بښوول دي، د یاء په اثبات یا نفي کې هغه مفصل بحث کول نه غواړي و المفصل حجة علی المجمل.

قاري ابو محمد محی الاسلام صاحب پاني پتي رحمه الله فرمایي: "فَاَسْرِ او اَنْ اَسْرِ الفاظو کې چې کوم ائمه په همزه قطعي مفتوحه سره دغه الفاظ وایي، د هغوی له پاره وقفاً بعضي تفخیم وایي او بعضي په لحاظ د اصل سره ترقیق وایي". لکه څنګه چې په يَسْرِ کې ذکر سوه. =

شلورمه قاعده:

د را شخه وروسته يو ځای په قرآن کريم کي اماله ده؛[1] نو د را دغه حرکت به زير وګڼو او را به باريکه ووايو او هغه ځای دا دئ: بِسۡمِ اللهِ مَجۡرٖىهَا[2] دا را باريکه ويل کيږي لکه څنګه چي د "قِطۡرَىٰ" د لفظ را ويل کيږي، همدې ته اماله وايي چي فارسي والا ورته ياء مجهوله وايي نو د "مَجۡرٖىهَا" را به باريکه ويل کيږي.[3]

پنځمه قاعده:

هغه را چي د وقف په سبب سره ساکنه وي نو ښکاره خبره ده چي په هغه کي د دوهمي او دريمي قاعدې سره سم د هغې را شخه مخکي حرف ته او کله

=محقق علامه جزري رحمه الله فرمايي چي: "ترقيق اولى دئ". امام داني رحمه الله فرمايي چي تفخيم اولى دئ او دغه مذهب منصور او غوره دئ. (سبعه قرآئت، ص: ۲۴۴)
د ذکر سوي عبارت شخه د را د باريک والي ضعف نه معلوميږي د دغو پنځو کلمو و اصل ته په رجوع کولو سره که چيري د را د باريک والي جواز معلوم سي نو څه حرج يا تکليف سته؟ د نور تفصيل له پاره نهاية القول المفيد ۹۴ صفحه وګورئ!

[1] يعني د را شخه وروسته په الف کي يو ځای اماله ده. د اماله معنا ده را کږول يعني الف د ياء مده و طرف ته کږول او ويل.

[2] وَهُوَ فِي الۡاَصۡلِ مَجۡرَاهَا بِالۡاَلِفِ فَاُمِيۡلَتۡ. يعني دا په اصل کي مَجۡرَاهَا دئ په الف سره، وروسته يې اماله پکښي وکړل نو مَجۡرٖىهَا سو. منه رحمه الله

[3] وَلَا يَنۡظُرُ اِلٰى اَنَّهٗ فِي الۡاَصۡلِ اَلِفٌ وَالرَّاءُ مَفۡتُوۡحَةٌ وَحُكۡمُ هٰذِهِ الرَّاءِ التَّرۡقِيۡقُ. يعني دې ته نه کتل کيږي چي دا په اصل کي الف دئ او را مفتوحه ده او د دې را حکم ترقيق يا باريک والي دئ. منه رحمه الله

د هغه ځخه هم مخکي حرف (درېيم حرف) ته کتل کېږي د هغه مطابق هغه را باريکه يا ډکه ويل کېږي.

دلته يوه بله خبره په ياد ولرئ چي دې اولني حرف ته کتل هغه وخت کېږي چي په وقف کي دا را بالکل ساکنه کړل سي لکه څنګه چي همدا د وقف عامه طريقه ده. ليکن د وقف کولو يوه بله طريقه هم ده چي په هغه کي موقوف عليه حرف بالکل نه ساکن کېږي، بلکي پر هغه باندي چي کوم حرکت وي هغه هم په ډېره آساني سره ادا کېږي او دې ته وقف بالروم وايي او وقف بالروم يوازي په زير او پېښ کي وي. د دې مفصل بيان به په ديارلسمه روښنايي کي انشاء الله تعالى راسي.

دا خبره يادول ضروري ده چي که چيري پر داسي را باندي په روم سره وقف وسي نو بيا د را ځخه و مخکي حرف ته نه کتل کېږي بلکي په خپله چي پر هغه را باندي کوم حرکت وي د هغه موافق به ډکه يا باريکه ويل کېږي. لکه د "وَالْفَجْرِ" پر را چي په دې طريقه سره وقف وکړل سي نو را به باريکه وويل سي او پر را د "مُنْتَصِرٌ" باندي چي دا ډول وقف وکړل سي نو دا را به به ډکه ويل کېږي.[1]

---

[1] د دې ټولي قاعدې خلاصه دا سوه چي په وقف بالروم کي کوم چي په زير او پېښ کي کېږي را مکسوره موقوفه بالروم به باريکه او را مضمومه موقوفه بالروم به ډکه وايو، لکه څنګه چي د وصل په حالت کي را مکسوره باريکه او را مضمومه ډکه وي. د دې وجهي ويل کېږي چي په وقف بالروم کي را په مثل د وصل وي يعني د وصل په حالت کي چي د را کوم حکم دئ په وقف بالروم کي هم د را هغه حکم دئ.

نهمه روښنايي

(د ميم ساکن او مشدد په قاعدو کي)

لومړی قاعده:

ميم که چيري مشدد وي نو په هغه کي غنه کول ضروري ده. و پزي ته د آواز تلل د غنې[۱] څخه عبارت ده. لکه: لَمَّا. په داسي حالت کي دې ته حرف غنه ويل کېږي.[۱]

---

[۱] غنه په لغت کي زمزمې يا د آواز تلل و پزي ته او په اصطلاح کي: اَلْغُنَّةُ حَرْفٌ سَاكِنٌ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ. يعني غنه يو حرف ساکن دئ چي د خېشوم څخه راوزي. غنه پر دوه قسمه ده؛ يوه غنه يې آني ده او بله غنه زماني ده. غنه آني په ميم او نون کي وي يعني هغه ميم او نون چي مشدد يا ساکن نه وي. او غنه زماني بيا پر دوه قسمه ده؛ يوه اصلي او بله طبعي يا ضمني ده. غنه اصلي په ميم او نون مشدد کي وي لکه: اِنَّ. ثَمَّ. لَمَّا. او غنه طبعي يا ضمني پر پنځه (۵) ډولو ده: ۱ – تر ميم ساکن وروسته چي بل ميم راسي. لکه: كَمْ مِنْ فِئَةٍ. ۲ – د ميم ساکن وروسته چي حرف با راسي. لکه: تَرْمِيْهِمْ بِحِجَارَةٍ. ۳ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چي ميم، واؤ، ياء او نون راسي. لکه: عَنْ مِلَّةٍ. مِنْ وَّالٍ. مَنْ يَّرْغَبُ. مَنْ نَّشَاءُ. اِنَّمَا مُّبِيْنًا. لِقَوْمٍ يَّفْقَهُوْنَ. ۴ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چي د اخفاء حقيقي حروف راسي او هغه حروف پنځلس دي چي په لاندي ډول دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. لکه: اَنْ يَّنْكِحَ. اَنْزِلْ. اَبَاشَيْخًا كَبِيْرًا. وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَّنْصُرُهٗ. ۵ – تر نون ساکن =

يادونه:

د غنې اندازه يو الف دئ[۲] او د الف د اندازې معلومول آسانه طريقه دا ده چې خلاصې ګوتې بندې کړئ يا بندې ګوتې خلاصې کړئ او دا محضې يوه اندازه ده،[۳] خو اصل دارومدار (موقوف عليه) د مشاق استاد څخه په اورېدلو باندې دئ.

دوهمه قاعده:

ميم که چيرې ساکن وي نو د هغه وروسته کتل پکار دئ چې کوم حرف دئ؟ که چيرې د هغه وروسته هم بل ميم وي نو هلته ادغام[۴] کېږي يعنې دواړه

=يا تنوين وروسته چې حرف با راسي. په اصل کې دا پنځه قسمه نورې قاعدې دي خو غنه يې طبعي يې په ضمن کې پرته ده او د غنه يې زماني اندازه يو الف ده.

[۱] ځکه چې د حروف غنه په ډول په ميم مشدد کې هم غنه ښکاره کول ضروري ده. (نهاية القول المفيد)

[۲] د دې وجهې د تجويد علماوو ويلي دي چې د مد طبعي په ډول غنه هم بايد د دوو (۲) حرکتو د مقدار څخه نه زياتول پکار دي او نه کمول. د غنې ښکاره کولو له پاره يو څه ځنډ او وخت پکار دئ خو په دې ځنډ کولو کې د مبالغې څخه ځان ساتل پکار دي.

[۳] ډېره ضروري خبره دا ده چې د ميم مشدد څخه مخکې بايد حرف مد پيدا نه سي ځنګه چې په بعضې خلکو کې دا تېروتنه ليدل کېږي چې د لَمَّا پر ځای لَامَّا او د مِمَّ پر ځای مِيمَّ وايي.

[۴] ادغام په لغت کې "اِدْخَالُ الشَّيْئِ فِي الشَّيْئِ". يعنې داخلول د يوه شي په بل شي کې. او په اصطلاح کې: هُوَ خَلْطُ حَرْفٌ سَاكِنٍ بِمُتَحَرِّكٍ بِحَيْثُ يَصِيْرَانِ حَرْفًا وَاحِدًا مُشَدَّدًا كَالثَّانِيْ وَ يَتَحَرَّكُ الْعَضْوُ عِنْدَ اَدَائِهِمَا تَحَرُّكًا وَاحِدًا. يعنې ساکن حرف په متحرک حرف کې يو ځای کول او داسې يو ذات ځنې جوړول چې د هغه څخه د دوو حروفو پر ځای يو حرف ځنې جوړ سي او د ادا کولو په وخت کې عضوه (اندام) يو ځل په کار يووړل سي يعنې په يوه وار ادا سي. يعني =

میمان به یو سي او د یوه میم مشدد په ډول به په هغه کي غنه وي. (حقیقة التجوید) لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ او دې ته ادغام صغیر مثلین وایي.[1]

که چیري د میم ساکن وروسته حرف با وي نو هلته به د غنې سره اخفاء هم وي او د دې اخفاء مطلب دا دئ[2] چي د میم د ادا کولو په وخت کي د دواړو شونډو وچه حصه ډېره په نرمي سره یو ځای کړئ او د غنې صفت به د یوه الف په اندازه زیات کړئ او د خېشوم څخه به یې ادا کړئ. بیا د هغه وروسته د شونډو د خلاصېدو مَنځکي د دواړو شونډو لنده حصه په سختي سره یو ځای

=دواړه حروف د یوه مخرج څخه بلافصله ادا سي. ادغام پر دوه قسمه دي؛ یو ادغام تام دئ او بل ادغام ناقص دئ. ادغام تام هغه ته وایي چي مدغم حرف په مدغم فیه حرف کي داسي مدغم سي چي یو صفت یې هم پاته نه سي. لکه: اَلَمۡ نَخۡلُقۡکُّمۡ. چي قاف په کاف کي داسي مدغم سوی دئ چي یو صفت یې هم پاته نه دئ. او ادغام ناقص هغه ته وایي چي مدغم حرف په مدغم فیه کي داسي مدغم سي چي یو صفت یې پاته سي. لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ. دلته اول میم په دوهم میم کي داسي مدغم سوی دئ چي د اول میم د غنې صفت پاته دئ.

[1] لیکن دا وهم کول پکار نه دئ چي د میم ساکن وروسته میم راسي او دواړه یو ځای سي او مشدد یې کړي نو یوازي دې ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي، بلکي هر هغه ځای به دغه لفظ ویل صحیح وي په کوم ځای کي چي یو حرف ساکن وي او د هغه وروسته بیا هغه حرف متحرک راسي نو هغه به یو ځای ویل کېږي. د مثال په ډول: مَنۡ نَّشَآءُ، اِذۡ ذَّهَبَ. فَمَا رَبِحَتۡ تِّجَارَتُهُمۡ او داسي نور. دې ټولو ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي.

[2] په میم کي د اخفاء کولو طریقه ښکاره کول ضروري ده. د مفهوم په لحاظ سره دومره پوهېدل پکار دي چي میم په سختي سره د اطباق شفتین (د چسپوالي د شونډو) څخه نه ادا کېږي، بلکي شونډي دي په نرمي سره یو ځای کړي او میم دي ادا کړي. په دې حالت کي دي د خېشوم څخه د غنې پر ښکاره کولو باندي ښه زور وکړئ، ځکه چي د اخفاء مطلب دا دئ چي د ذات حرف د ښکاره کولو پر ځای پټ ادا کول.

کړئ او با ادا کړئ. (جهد المقل) لکه: وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ. او دې ته اخفاء شفوي وايي.[1]

که چيري د ميم ساکن وروسته نه ميم او نه با وه نو هلته په ميم کي اظهار کېږي يعني ميم به د خپل مخرج حخه بې له غنې ښکاره کېږي.

لکه: اَنْعَمْتَ. او دې ته اظهار شفوي وايي.

يادونه:

بعضي حافظان په دې اخفاء او اظهار کي د با، واؤ او فا يوه قاعده ګڼي او د دې قاعدې نوم يې د "بوف" قاعده ايښې ده.

بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اخفاء کوي او بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اظهار کوي او بعضي د دې حروفو سره ميم ساکن ته يو قسم حرکت ورکوي. لکه: عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ. يَمُدُّهُمْ فِيْ. دا ټول قولونه د قاعدې څخه خلاف دي، اولنی او درېيم قول خو ګرسره غلط دئ او دوهم قول ضعيف دئ.[2] (درة الفريد)

---

[1] ځکه چي با او ميم دواړه د شونډانو سره تعلق لري.

[2] **د بوف قاعدې جواب:** خلاصه دا ده چي د بوف په قاعدې کي څلور ډلي دي؛ مخفين، مظهرين، محركين او محققين. مخفين په واؤ او فا کي اخفاء کوي ځکه دوی وايي چي تر ميم ساکن وروسته چي حرف با راسي اخفاء کېږي، واؤ او فا هم حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دئ ځکه نو دلته هم اخفاء کېږي. مظهرين وايي چي هر کله تر ميم ساکن وروسته واؤ او ف راسي اظهار کېږي، نو هرکله چي با راسي هم اظهار کېږي او دوی هم وايي چي دا حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم يو دئ. محركين بيا د اختلاف د ليري کولو په خاطر ميم ساکن ته يو څه حرکت ورکوي. او څلورمه ډله چي محققين دي هغوی وايي چي هر کله تر ميم ساکن وروسته با راسي هلته اخفاء کېږي او =

لسمه روښنايي

(د نون ساکن او مشدد په قاعدو کي)

د شپږمي روښنايي په اول سر کي ما (تهانوي صاحب رحمه الله) ليکلي دي چي تنوين هم په نون ساکن کي داخل دئ. هلته بيا وګورئ! خو په دې قاعدو کي د نون ساکن سره د تنوين نوم هم د آساني له پاره اخيستل کيږي.

=هر کله چي تر ميم ساکن وروسته واؤ او فا راسي اظهار کيږي ځکه دوی وايي چي ميم ته تر واؤ او فا حرف با په مخرج کي ور نژدې ده، نو ځکه په با کي اخفاء کيږي او په واؤ او فا کي اظهار کيږي او همدا د محققينو قول صحيح او غوره دئ. **د پاته درو ډلو جواب دا دئ:** چي اول خو دا خبره محضي عقلي او قياسي ده ځکه چي نه په نقل او نه په ادا کي د دې ثبوت سته. دوهم دا چي د واؤ او فا ښخه مخکي اخفاء کول ډېر سخته او ثقيله ده. دريم دا چي په واؤ، فا او با کي دا فرق دئ چي په با کي خو دواړي شونډي پوره سره موښلي په خلاف د واؤ او فا ځکه په واؤ کي يوازي د دوو شونډو انضمام وي نه چي انطباق هم او په فا کي خو د ثنايا عليا سره لره هم دخل سته نو ضروري ده چي د واؤ او فا ښخه مخکي په ميم کي په ډېر احتياط او توجه سره کامل اظهار وکړي او د اخفاء ښخه ځان وساتي، ځکه چي د ميم په ډول واؤ او فا هم د دواړو شونډو ښخه ادا کيږي، د فا مخرج خو ميم ته نژدې دئ او واؤ خو د شونډانو ښخه ادا کيږي نو که چيري د يو څه بې احتياطي په سبب په دغه ميم کي اخفاء وسي، اوريدونکي به دا وګڼي چي ښنګه چي دا څلور حروف د شونډانو ښخه ادا کيږي نو ځکه د با په رقم د واؤ او فا ښخه مخکي هم اخفاء کيږي او همدا ډول که چيري اظهار و نه سي نو ميم به د واؤ او فا سره مشابه سي.

لومړی قاعده:

نون که چیرې مشدد وي نو په هغه کې غنه ضروري ده او د میم مشدد په ډول به ده ته هم په دې حالت کې حرف غنه ویل کیږي.[1] د نهمې روښنایي لومړی قاعده بیا وګورئ!

دوهمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیرې د حروف حلقي څخه یو حرف راسي نو هلته به د نون اظهار کوو. یعني په پزه کې به آواز نه بیایو او غنه به هم نه کوو. لکه: اَنْعَمْتَ. سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ او داسې نور مثالونه. دې اظهار ته اظهار حلقي وايي.

حروف حلقي شپږ (٦) دي چې یو شاعر په دغه بیت کې را ټول کړي دي:

حـــروف حلقی شش بود ای نور عین ‌ ‌ ‌ ‌ ہمــــزہ، ہا، حا، خا، عین وغین

په څلورمه روښنایي کې دوهم، دریم او څلورم مخرج بیا وګورئ او د اظهار مطلب[2] د نهمې روښنایي په دوهمه قاعده کې وګورئ.

---

[1] په نون مشدد کې هم غنه ښکاره کول ضروري ده او د غنې د ښکاره کولو له پاره تراخي یا ځنډ ضروري دئ، لیکن دا تراخي باید د مد طبعي (اصلي) د اندازې څخه زیات نه وي. د نون د ادا کولو څخه مخکې د حرف مده د پیدا کولو څخه ځان ساتل ډېر ضروري دئ یعني چې اِن ځنې این نه سي.

[2] د اظهار مطلب دا دئ چې حرف د خپل مخرج او صفاتو سره بې له غنې ښکاره کول او ادا کول.

دریيمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د دې شپږو (٦) حروفو څخه یو حرف راسي چي د هغو مجموعه دا ده: یَرْمَلُوْنَ.[1] نو هلته به ادغام وي یعني نون به د هغه وروسته والا په حرف سره بدل سي او دواړه به یو سي. لکه: مِنْ لَّدُنْهُ. وګورئ! د نون څخه لام جوړ سو او دواړه لامونه یې یو کړل ځکه نو په ویلو کي یوازي یو لام ویل کېږي که څه هم په لیکلو کي نون پاته دئ.

خو په دې شپږو (٦) حروفو کي دومره فرق دئ چي په څلورو حروفو کي غنه کېږي او دا غنه به د نون مشدد په ډول زیاته کېږي، د هغو څلورو حروفو مجموعه دا ده: یَنْمُوْ.[2] لکه: مَنْ یُّؤْمِنْ، بَرْقٌ یَّجْعَلُوْنَ او داسي نور،[3] دې ته ادغام مع الغنه وایي. او کوم دوه چي پاته سوه یعني لام او را په دوی کي به غنه نه وي. لکه: مِنْ لَّدُنْهُ، مثال یې پورته تېر سوی دئ. په دې دوو (٢) حروفو کي هیڅ آواز هم پزي ته نه ځي یوازي د لام په ډول ویل کېږي او دې ته ادغام بلا غنه وایي. د نهمي روښنایي په لومړۍ او دوهمه قاعده کي د غنې او ادغام[4] معنا بیا وګورئ!

---

[1] ترجمه اش این است: خرامشت می کنند آن چند مردان. یعني هغه څو کسان پهلواني کوي. منه رح

[2] ترجمه اش این است: بنمو می یابد آن یک مرد. یعني هغه یو سړی نما پیدا کوي یا وده کوي. منه رح

[3] مِنْ وَّالٍ، یَوْمَئِذٍ وَّاهِیَةٌ، مِنْ مَّاءٍ مَّهِیْنٍ، مَنْ نَّشَاءُ، اَمَنَةً نُّعَاسًا.

[4] د ادغام اصطلاحي مطلب دا دئ چي ساکن حرف په متحرک حرف کي داسي یو ځای ویل چي دواړه یو ځای مشدد ادا سي، اول حرف ته مدغم او دوهم ته مدغم فیه وایي.

خو د دې ادغام يو شرط دا دئ چي دا نون او حروف يرملون به په يوه کلمه کي نه وي، که چيري وي بيا ادغام نه کيږي بلکي اظهار کيږي. لکه: دُنْيَا، قِنْوَانٌ، بُنْيَانٌ، صِنْوَانٌ. په ټول قرآن کريم کي د دې قاعدې دا څلور لفظونه دي، په دې لفظو کي چي کوم اظهار کيږي هغه ته اظهار مطلق وايي.

څلورمه قاعده:

د نون ساکن او تنوين وروسته که چيري حرف با راسي نو هلته هغه نون ساکن يا تنوين په ميم سره بدليږي او په غنې او اخفاء سره به يې وايو. لکه: مِنْۢ بَعْدِ، سَمِيْعٌۢ بَصِيْرٌ.

په بعضي قرآنو کي د آساني له پاره د داسي نون او تنوين وروسته يو کوچنی ميم هم ليکلی وي. لکه: مِنْۢ بَعْدِ او دې بدلېدو ته اقلاب او قلب وايي.

د دې نون د اخفاء مطلب او د ادا کولو طريقه داسي ده لکه د اخفاء شفوي طريقه، په نهمه روښنايي کي د وهمه قاعده بيا وګورئ!

پنځمه قاعده:

د نون ساکن او تنوين وروسته که چيري د دې ديارلسو (۱۳) حروفو څخه ماسېوا چي د هغو ذکر په ۲ – ۳ – ۴ قاعدو کي تېر سو بل کوم حرف راسي نو هلته به نون او تنوين په اخفاء[1] او غنه سره ويل کيږي او داسي حروف پنځلس

---

[1] اخفاء په لغت کي "اَلسَّتْرُ" يعني پټولو ته وايي. لکه څنګه چي عرب وايي: "اِخْتَفَى الرَّجُلُ عَنْ اَعْيُنِ النَّاسِ بِمَعْنٰى اِسْتَتَرَ عَنْهُمْ" يعني فلانی سړی د خلکو د سترګو څخه پټ سو. او په اصطلاح کي د اخفاء تعريف دا دئ: هُوَ النُّطْقُ بِحَرْفٍ سَاكِنٍ عَارٍ اَیْ خَالٍ عَنِ التَّشْدِيْدِ عَلٰى صِفَةٍ بَيْنَ الْاِظْهَارِ وَالْاِدْغَامِ مَعَ بَقَاءِ الْغُنَّةِ فِي الْحَرْفِ الْاَوَّلِ. يعني د نون او تنوين د ادا کولو په وخت=

دي، هغه دا دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. او الف يې له دې وجهې پکښې حساب نه کړي چې الف د نون ساکن وروسته نه سي راتلای. (دُرة الفريد)

د دې اخفاء مطلب دا دئ چې نون ساکن او تنوين د اصلي مخرج څخه د ژبې د کنارې او لوړ تالو څخه جلا ولرئ او د هغه آواز په خيشوم کي پټ کړئ او داسي به يې واياست چې نه ادغام جوړ سي او نه اظهار بلکي د دواړه په منځ کي يو حالت وي. يعني نه د اظهار په ډول د هغو په ادا کي د ژبي سر د لوړ تالو سره ولګېږي او نه د ادغام په ډول د وروسته حرف د مخرج څخه ووزي بلکي بې له څه دخله د ژبي[1] او بې له تشديده[1] يوازي د خيشوم څخه د غنې

=کي د ژبي سر د تالو سره نژدې يعني د تالو څخه يې لږ ليري کړئ، د دې آواز په خيشوم کي پټ کړئ او د غنې صفت د يوه الف په اندازه پاته ولرئ او داسي يې وواياست چې نه کامل اظهار او نه کامل ادغام ناقص وي، بلکي د دې دواړو منځنی حالت وي چې نه د اظهار په ډول د ژبي سر د تالو سره محکم او په پوره ډول سره وموښلي او نه د ادغام ناقص په ډول چې د اصلي مخرج څخه قطعاً بې تعلق او پر وروسته مخرج باندي کمالِ اعتماد او تعلق وي، بلکي د دې دواړو حالتو په مابين کي د اصل مخرج سره لږ تعلق او يو سپک لګېدل دئ نه په پوره ډول سره. د اخفاء حروف دغه پنځلس دانې دي چې په لاندي بيت کي را ټول سوي دي:

تاء و ثاء و جيم و دال و ذال و زاء و سين و شين　　صاد و ضاد و طاء و ظاء و فاء و قاف و کاف بين

[1] يعني د ژبي طرف او تالو لره د نون مخفاة په ادا کولو کي دخل مه ورکوئ او که چيري په لږ اندازه د ژبي طرف د تالو سره ولګېږي نو دا د اخفاء د حقيقت سره منافي نه دئ، بلکي ياد ساتل پکار دي چې طرف لسان (د ژبي طرف) او تالو په مابين کي که چيري فاصله پيدا سي نو د خولې په خاليګاه کي به آواز وغوړېږي او د مد د پيدا کېد بېره ده يعني د أَنْذَرْتَهُمْ پر ځای به آنْذَرْتَهُمْ جوړ سي.

صفت د یوه الف په اندازه په یاد ولرئ او ادا یې کړئ. خو تر څو چې د اخفاء مشق د یو ماهر استاد څخه میسر نه وي تر هغو پورې دې یوازې په غنې سره وایي ځکه چې په اوریدو کې غنه او اخفاء یو د بل سره مشابه دي. د نون مخفی مثال: ءَاَنْذَرْتَهُمْ. د تنوین مخفی مثال: قَوْمًا ظَلَمُوْا او داسې نور.

لیکن بیا هم آسانۍ په خاطر د دې اخفاء یو څو مثالونه په خپله ژبه کې درته وایمه چې یو څه په پوه سي[۲] لکه: رنګ، تنګ، پړانګ او نور.

وګورئ! په دې الفاظو کې نون نه د خپل مخرج څخه ادا سوی دئ او نه هم په وروسته حروفو کې ادغام سوی دئ.

د دې نون اخفاء ته، اخفاء حقیقي وایي[۳] او د نون اظهار ته چې د هغه بیان په دوهمه قاعده کې تېر اظهار حلقي وایي او کوم بیان چې په درېیمه

---

[۱] ځکه د نون په وروسته حرف کې که چیرې د هغه په مخرج کې د نون غنه ادا کړل سي نو دا به ادغام مع الغنة سي او د نون وروسته حرف صفا یا یو څه ا ندازه مشدد ویل کوم چې بالکل غلط دئ. د مثال په ډول: اَنْفُسَهُمْ. د نون مخفاة د ادا کولو په وخت کې که چیرې د ثنایا علیا طرفونه د لاندې شونډې د دننه حصې سره ولګېږي نو دا اخفاء صحیح نه ده.

[۲] رنګ، تنګ او نور کوم مثالونه چې ورکړل سوي دي دا محضې تقریبِ ذهني او د تفهیم له پاره دئ. په حقیقت کې په دې مثالو کې د اخفاء حقیقي آواز نه پیدا کېږي په دې ټولو مثالو کې د نون د وروسته حرف د آواز سره یو ځای غنه پیدا کېږي. زموږ په فکر اخفاء هم د ضاد په ډول یوازې د عربي ژبې د خصوصیاتو څخه ده، ځکه چې په بله ژبه کې د اخفاء حقیقي مثال ممکن نه دئ.

[۳] اخفاء په میم کې هم کېږي خو هغه دومره قوي نه ده څومره چې په نون کې قوي ده ګویا اخفاء په اصلي او حقیقي ډول سره په نون کې ده، ځکه خېشوم (د پزې بېخ) ته طرف لسان او تالو ته چې د نون مخفاة مخرج دئ، د شونډو په مقابل ډېر نژدې دئ ځکه نو د میم په مقابل کې په نون کې اخفاء او غنه ډېره کامله ده.

قاعده کي تېر سو هغه ته اظهار مطلق وايي، لکه څنګه چي د ميم اظهار او اخفاء ته شفوي وايي چي د هغه بيان په نهمه روښنايي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دئ.

يوولسمه روښنايي

(د الف، واؤ او د ياء په قاعدو کي)

هر کله چي دا حروف ساکن وي؛ د الف څخه پر مخکي حرف[1] باندي زور وي، د واؤ څخه مخکي پېښ وي او د ياء ساکنې څخه مخکي زير وي او په داسي حالت کي د دې نوم مده دئ. څلورمه روښنايي بيا وګورئ!

ولاړ زور، ولاړ زير او خنجري پېښ هم په حروف مده کي داخل دي څکه چي ولاړ زور د الفِ مده آواز ورکوي، ولاړ زير د ياءِ مده او خنجري پېښ د واؤِ مده آواز ورکوي. په راتلونکو قواعدو کي به موږ يوازي د مده لفظ ليکو څکه هر ځای داسي اوږد نوم څوک ليکي!؟

لومړۍ قاعده:

که چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه دواړه په يوه کلمه کي وي، نو هلته دا مده موږ کشوو او داسي کشولو ته مد[1] وايي.

لکه: سَوَآءٌ، سُوْٓءٌ، سِيْٓئَتْ.

---

[1] د الف همېشه همدا يو حالت وي يعني ساکن، بې حرکته او ماقبل يې مفتوح وي.

(۱) مد په لغت كي مطلق اوږدوالي او زياتوالي ته وايي. الله ﷻ په خپل قول كي فرمايي: يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ اَیْ يَزِدْكُمْ. او عرب وايي: مَدَدْتُ مَدًّا اَیْ زِدْتُ زِيَادَةً. او په اصطلاح كي: هُوَ اِطَالَةُ الصَّوْتِ مَعَ النَّفَسِ بِالْحُرُوْفِ لِيْنٍ اَوِ الْمَدَّةِ. يعني اوږدوالي يا زياتوالي د آواز دئ د ساه سره پر حروف لينو يا حروف مده وو باندي. په اتحاف فضلاء، ص: ۳۷ كي داسي ليكلي دي: هُوَاِطَالَةُ الصَّوْتِ عَلٰى حَرْفِ الْمَدِّ بِحَسَبِ الرِّوَايَةِ. وَ قِيْلَ: طُوْلُ زَمَانُ صَوْتِ الْحَرْفِ فَلَيْسَ بِحَرْفٍ وَ حَرَكَةٍ وَلَا سُكُوْنٍ، بَلْ هُوَ شَكْلٌ دَالٌّ عَلٰى صُوْرَةٍ غَيْرِهٖ كَالْغُنَّةِ فِي الْاَغْنِ فَهُوَ صِفَةٌ لِلْحَرْفِ. يعني مد په لغت كي اوږدولو او زياتولو ته وايي او د مجويدينو په اصطلاح كي د مد معنا دا ده چي خاص پر حروف مده او لين باندي د روايت، نقل او سَماع موافق آواز اوږدول. نو كه چيري پر نورو حروفو باندي آواز اوږد سي نو پر هغه باندي د "مد" اطلاق نه كېږي. او بعضي حضراتو ويلي دي: چي "مد" د حروف مده او لين د آواز د زمانې د اوږدولو نوم دئ او ډېر وختونه د قرآوو په اصطلاح كي د "مد" اطلاق پر هغه شكل هم كېږي كوم چي قرآوو د حروفِ مده او حروف لين پر مديت او اوږدوالي باندي د دلالت كولو له پاره وضع او مقرر كړي دي او دا تسميه د "الدَّالِ بِاسْمِ الْمَدْلُوْلِ" د قبيل څخه ده. او دا مد نه حركت دئ او نه سكون دئ او نه هم حرف دئ بلكي مد د هغه شكل نوم دئ كوم چي د حروف مده او حروف لين پر هغه هيئت ملفوظية باندي دلالت كوي كوم چي د حرف اَغَنّ د غنې په ډول دئ، نو مد د حرف صفت دئ.

د مد ثبوت په ډېرو احاديثو سره ثابت دي يو څو له هغو احاديثو څخه دا دي: په بخاري شريف ج: ۲، ص: ۷۵۴ كي ليكلي دي: قتادة ﷺ فرمايي: چي ما د حضرت انس بن مالك ﷺ څخه د نبي كريم ﷺ د تلاوت په باره كي پوښتنه وكړه. نو انس بن مالك ﷺ په جواب راته وفرمايل: كَانَ يَمُدُّ مَدًّا. يعني نبي كريم ﷺ به د مد پر ځاى يو مد كوي. او په يوه روايت كي راغلي دي: كَانَتْ مَدًّا ثُمَّ قَرَاَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ يَمُدُّ بِبِسْمِ اللهِ وَ يَمُدُّ بِالرَّحْمٰنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيْمِ. يعني نبي كريم ﷺ د مد سره تلاوت كوي لكه څنګه چي حضرت انس ﷺ بِسْمِ اللهِ وويل او اللهِ، الرَّحْمٰنِ او الرَّحِيْمِ په درو سره وو كي يې پر الف او ياء مده=

د دې نوم مد متصل دئ او دې ته مد واجب هم وايي. د دې مد د کشولو اندازه درې الفه يا څلور الفه قدر ده او د الف اندازه د نهمي زوښنايي د لومړۍ قاعدې په يادونه کي ليکلې ده د هغې طريقې موافق د درو يا څلورو ګوتو په بندولو او خلاصولو سره دغه اندازه معلومېږي. خو دغه اندازه د هغه اندازې څخه جلا ده کوم چي د حروف مده اصلي اندازه ده. د مثال په ډول په جَآءَ کي که همزه نه وي نو بيا هم د الف خو يو څه اندازه ده، نو د دې اصلي مقدار څخه ماسېوا[1] د مد کولو اندازه ده.

=باندي مد اصلي وکړي او پر الرحيم باندي يې مد فرعي وقفي هم وکړي. په اعلاء السنن کي ليکلي دي چي: قطبة بن مالک رضي الله عنه فرمايي: سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَرَأَ فِي الْفَجْرِ "ق" فَمَرَّ بِهٰذَا الْحَرْفِ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" فَمَدَّ "نَضِيْدٌ". رواه ابن ابی داؤد باسناد جيد فی فتح الباري ج: ۹، ص: ۹۰. يعني ما د نبي کريم ﷺ څخه د سهار په لمانځه کي سورة ق واورېدي نو هر کله چي نبي کريم ﷺ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" ته ورسېدي نو د "نَضِيْدٌ". پر لفظ باندي يې مد عارضي وقفي وکړي. په نهاية القول المفيد ص: ۱۳۱ کي ليکلي دي: چي د حضرت انس رضي الله عنه څخه منقول دي: مَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَمَدَّ بِهَا صَوْتَهُ، أَسْكَنَهُ اللهُ دَارَ الْجَلَالِ، دَارًا سَمّٰى بِهَا نَفْسَهُ، فَقَالَ: ذُوالْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَرَزَقَهُ النَّظَرَ إِلٰى وَجْهِهِ الْكَرِيْمِ. يعني کوم سړي چي لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وويل او په هغه کي يې خپل آواز اوږد کړي، هغه ته به الله تعالی دَارَ الْجَلَالِ (د بزرګۍ او عظمت مقام) کي ځای ورکړي او دا داسې ځای دئ د کوم الفاظ چي حق تعالی شانه د خپل ذات مقدسه په صفتي نومونو کي هم راوړي دي، لکه څنګه چي د الله جل جلاله ارشاد دئ: ذُوالْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (عظمت او احسان والا ذات [سورة الرحمن])، همدا ډول داسې سړي ته به الله جل جلاله د خپل نوراني ذات ديدار هم ور نصيب کړي. (اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ بِفَضْلِكَ الْعَمِيْمِ)

[1] د مصنف رحمه الله مقصد دا دئ چي د مد متصل په اندازه کي دوه قوله دي؛ په يوه قول کي د څلور الفو په اندازه دئ او په بل قول کي د پنځو الفو په اندازه دئ. د دې څخه زياته =

دوهمه قاعده:

که چیري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه په یوه کلمه کي نه وي، بلکي د یوې کلمې په آخر کي حرف مده وي او د دوهمي کلمې په شروع کي همزه وي، هلته دي هم دا حرف مده کشوي یعني په مد سره دي یې وایي. لکه: اِنَّآ اَعۡطَیۡنٰکَ، الَّذِیۡۤ اَطۡعَمَهُمۡ. قَالُوۡۤا اٰمَنَّا.

خو دا مد هغه وخت کېږي چي دواړي کلمې یو ځای سره ووېل سي او که چیري د یو عذر له سببه پر اولني کلمې باندي وقف وکړل سي، بیا دا مد نه کېږي او دې ته مد منفصل او مد جائز[1] هم وایي.[2] د دې اندازه هم درې یا ځلور الفه ده لکه څه ډول چي د مد متصل اندازه وه.

=اندازه ندسته ځکه چي دا کتاب د امام حفص رحمه الله د روایت له پاره لیکل سوی دئ او د امام حفص رحمه الله په نزد دلته په مد متصل کي توسط کېږي او د توسط زیاته اندازه پنځه الفه ده. که چیري یو الف زیات سي یعني د شپږو (٦) الفو په اندازه سي نو توسط نه ورته ویل کېږي، بلکي طول ورته ویل کېږي او دا د امام حفص رحمه الله په روایت کي ناجائز دئ. مطلب دا دئ چي د امام حفص رحمه الله په روایت کي په مد متصل کي طول نه سته بلکي توسط دئ او د توسط زیاته اندازه پنځه الفه ده. په یاد ولرئ چي دلته د الف څخه مراد حرکت دئ، نو خلاصه دا سوه چي په مد متصل کي توسط کېږي د ځلور الفو په اندازه یا د پنځو الفو په اندازه.

(۱) تُسَمّٰی بِالۡجَائِزِ لِاَنَّ بَعۡضَ الۡاَئِمَّةِ لَا یُوۡجِبُهٗ. یعني دې ته مد جائز هم وایي ځکه چي د قرآئت بعضي امامان دا مد واجب نه ګڼي. منه رحمه الله

(۲) دې مد ته مد جائز د امام حفص رحمه الله د یوه طریق (طریق جزري) مطابق ویل کېږي. په دې طریق کي مد کول او نه کول دواړه جائز دي، خو په طریق شاطبي کي د مد متصل په ډول په دې کي هم مد کول ضروري دئ او د مد منفصل اندازه هم د مد متصل په ډول ځلور یا پنځه الفه ده.

که څوک د دغو دواړو مدو یعني مد متصل او مد منفصل فرق نه سي کولای فکر دي نه کوي ځکه چي دواړه یو ډول ویل کېږي.

درېیمه قاعده:

که چیري په یوه کلمه کي د حرف مده وروسته یو حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي وي یعني د وقف په خاطر ساکن نه وي. لکه: آلْئٰنَ په دې کي اول حرف همزه دئ، دوهم حرف الف دئ او هغه مده دئ او درېیم حرف لام ساکن دئ او د لام سکون خو ښکاره دئ چي د وقف په خاطر نه دئ. که چیري پر دې باندي وقف و نه سي هم لام ساکن ویل کېږي[1] او پر دې باندي هم مد کېږي.[2] د دې مد نوم مد لازم دئ او د دې اندازه درې (۳) الفه ده[3] او داسي مد ته مد کلمي مخفف وایي.

---

[1] د سکون اصلي او عارضي د پېژندلو په خاطر یې دا وفرمایل ځکه پر لام وقف نه سي کېدای، ځکه چي وقف د کلمې په مابین کي جائز نه دئ همېشه د کلمې په آخر کي کېږي.

[2] د مد لازمي کلمي تعریف داسي په یاد کړئ: چي د حرف مد وروسته حرف باندي سکون اصلي وي او دا حرف مد به په قرآني کلمه کي وي. دا دي هم واضحه وي چي په ټوله قرآن کي (د امام حفص رحمه الله د روایت مطابق) د مد لازمي کلمي مخفف مثال یوازي دغه یو لفظ "آلْئٰنَ" دئ کوم چي په سورة یونس کي دوه ځایه راغلی دئ.

[3] په یاد ولرئ چي دلته د مصنف رحمه الله د یو الف د اندازې څخه مراد دوه حرکته دي، نو ګویا د شپږو (۶) الفو په اندازه طول کېږي. د مد لازمي په څلورو اقسامو کي په اتفاق د قرآو طول د شپږو (۶) الفو په اندازه کېږي، ځکه چي د طول اندازه شپږ (۶) حرکته ده د دې څخه په کمه اندازه کي طول نه کېږي.

ځلورمه قاعده:

که چیري په یوه کلمه کي د حرف مده وروسته حرف مشدد وي. لکه: ضَآلِّیْنَ. په دې کي الف خو مده دئ او د هغه وروسته پر لام باندي شد دئ، پر دې مده باندې هم مد کبرې[1] د دې نوم مد لازم دئ، د دې اندازه هم درې (۳) الفه ده[2] او داسي مد ته مد کلمي مثقل وايي.

پنځمه قاعده:

د بعضي سورتو په اول کي چي کوم بعضي حروف جلا جلا ویل کېږي، لکه د سورة البقرې په اول کي (الٓمّٓ) الف، لام میم دې ته حروف مقطعه وايي. په دې کي یو خو په خپله الف دئ د هغه متعلق دلته هیڅ قاعده نه سته[3] او د الف څخه ماسوا چي کوم حروف پاته سوه هغه پر دوه قسمه دي.

یو قسم هغه حروف دي چي درې (۳) حرفه وي[4] لکه لام، میم، قاف، نون او بل هغه حروف دي چي دوه حرفه وي. لکه: طه. نو هغه حروف چي دوه حرفه

---

[1] په لنډو الفاظو کي دا تعریف داسي په یاد کړئ نو آساني به وي: چي د حرف مد وروسته حرف باندي تشدید وي. لکه: اَتُحَآجُّوْنِّیْ او داسي نور.

[2] دلته هم دا مناسبه وه چي مصنف رحمه الله د پنځو الفو اندازه یې فرمایلې وای، تر څو خلط في الاقوال را نه سي.

[3] د الف په تلفظ کي درې حروف دي: همزه، لام، فا په دې درو سره حروفو کي یو هم حرف مد نه دئ، نو د دې وجهې د مد د بحث څخه خارج دئ ځکه د مد محل موجود نه دئ.

[4] داسي حروف ټوله اووه دي: نون، قاف، صاد، سین، لام، کاف، میم.

وي د هغو په اړه هم دلته هيڅ قاعده نه سته[۱] او کوم حروف چي دري (۳) حرفه وي پر هغو باندي مد کېږي هغه ته مد لازم وايي، د هغه اندازه هم دري (۳) الفه ده[۲] او داسي مد ته مد حرفي وايي. او د دې درې حرفيزه مقطعاتو پر آخر حرف باندي چي د ويلو په وخت کي شد راسي هغه ته مد حرفي مثقل وايي.[۳] لکه په الٓمٓ کي چي هر کله لام د ميم سره ووايو نو د هغه په آخر کي شد پيدا کېږي[۴] او په کومو حروفو کي چي شد نه سته هغو ته مد حرفي مخفف وايي. لکه په الٓمٓ کي د ميم په آخر کي شد نه سته.[۵]

(۱) يادونه:

په دري (۳) حرفيزه مقطعاتو کي چي مد ښوول سوی دئ په هغو اکثرو کي د مابين حرف مده دئ چي د هغه حرف مده وروسته په بعضي ځايو کي

---

[۱] داسي حروف ټوله پنځه دي: حا، ياء، طا، ها، را. په دې پنځو حروفو کي مد اصلي سته ځکه چي محل مد الف دئ او هغه سته ليکن د دې وروسته د مد سبب (همزه يا سکون يا تشديد) يو هم نه سته ځکه نو مد فرعي هم نه کېږي.

[۲] دلته د جمهورو د قول موافق د پنځو الفو اندازه په ياد کړئ.

[۳] لنډ تعريف داسي په ياد کړئ: د حرف مد وروسته حرف که چيري مشدد وي او دا حرف مد د حروف مقطعاتو څخه وي نو دې ته مد لازمي حرفي مثقل وايي.

[۴] د ميم ساکن په قاعدو کي، تاسو ته تېر سول چي که چيري د ميم ساکن وروسته ميم وی نو هلته ادغام کېږي او د ادغام په سبب ميم مشدد کېږي. د همدې قاعدې مطابق د لام په ميم کي او د ميم په اول ميم کي ادغام وسو او تشديد راغلي. همداسي طسٓمٓ چي په اصل کي طا سين دئ، د يرملون په قاعده سره د نون ادغام په ميم کي وسو، د ادغام په سبب تشديد راغلي او همدا ډول په سين کي هم مد لازمي حرفي مثقل پيدا سو.

[۵] همدا ډول په الٓرٰ کي مد لازمي حرفي مخفف سته.

ساکن حرف وي. لکه په میم کي یاء مده ده او د هغې ښخه وروسته میم ساکن دئ او په بعضي نورو ځایو کي بیا د حرف مده وروسته مشدد وي، پر داسي مده باندي همېشه په داسي ځایو کي مد کېږي، نو په داسي ځایو کي خو مد کول د عامي قاعدې موافق دئ.

البته په کومو حروف مقطعاتو کي چي مابین حرف مده نه وي، لکه په کٓهٰیٰعٓصٓ کي چي عین دئ[1] دلته مد کول د عامي قاعدې موافق نه دئ، نو له همدې سببه که چیري مد و نه کړل سي نو بیا هم صحیح دئ، لیکن بهتره خبره دا ده چي مد وکړل سي[2] او دې مد ته مد لازم لین وایي.

(۲) یادونه:

کوم حروف مقطعات چي په آخر کي دي پر دوی باندي مد هغه وخت کېږي چي هر کله پر دوی باندي وقف وکړل سي. او که چیري د وروسته حرف سره یو ځای کړل سي نو بیا مد کول او نه کول دواړه جائز دي. لکه د سورة آل عمران په شروع کي چي الٓمٓ دئ، که چیري د "الله" د لفظ سره چي تر ده وروسته دي یو ځای کړل سي نو په مد کولو او نه کولو کي اختیار دئ.[3]

---

[1] د مد لازم لین مثال په ټول قرآن کي یوازي حرف عین دئ کوم چي دوه ځایه د سورة مریم او سورة شوری په مقطعاتو کي راغلی دئ.

[2] طول افضل دئ؛ د ابن مجاهد رحمه الله او اکثرو اکابرو علماوو همدا مذهب دئ. توسط هم جائز دئ بلکي ابن غلبون او مکي (رحمهما الله) او یو جماعت دا خوښوي. او قصر هم جائز دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

[3] طول او قصر یوازي دوې وجهې جائز دي، توسط نهایت ضعیف دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

شپږمه قاعده:

که چیري د حرف مده وروسته حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي نه وي یعني پر هغه باندي د وقف له سببه سکون راغلی وي (او دا سکون مقابل دئ د هغه سکون کوم چي د دریېمي قاعدې په اول کي تېر سوی دئ)، نو پر داسی ساکن باندی مد کول جائز دئ او نه کول هم صحیح دئ خو مد کول يې ښه دئ. لکه په اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ باندي او دې ته مد وقفي او مد عارض هم وایي او دا مد د درو (۳) الفو برابر دئ[1] او دې ته طول وایي.

دا هم جائز ده چي د دوو (۲) الفو برابر مد وکړل سي او دې ته توسط وایي.

دا هم جائز ده چي بالکل مد و نه کړل سي یعني د یوه الف برابر وویل سي. که چیري تر دې کم سي نو حرف به پاته نه سي(راتلونکې درېیمه یادونه وګورئ!) او دې اندازې ته قصر وایي په دې کي افضل طول دئ، بیا توسط، بیا قصر دئ.

دا هم په یاد ولرئ چي د دې درو (۳) طریقو څخه چي کومه طریقه اختیاره کړي د تلاوت تر ختمېدو پوري د هغې طریقې موافق روان سئ، داسي مه کوئ چي یو ځای طول، بل ځای قصر ځکه چي دا بې خونده یا بد معلومېږي او دا هم د مد جائز یو قسم دئ.

---

[1] یعني طول د شپږو (٦) حرکتو په اندازه، توسط د څلور حرکتو په اندازه او قصر د دوو حرکتو په اندازه. په یاد ولرئ چي په مد متصل او مد منفصل کي توسط کېږي او د مد لازم په څلورو اقسامو کي یوازي طول کېږي او په مد عارضي وقفي او مد لین عارض کي طول، توسط او قصر درې سره جائز دي.

په کوم ځای کي چي په خپله پر مده باندي وقف وي هلته دا مد نه کېږي. لکه بعضي خلک پر غَفُوْرًا او شَكُوْرًا باندي وقف وکړي نو مد کوي[1] چي دا بالکل غلط دئ.

(۱) یادونه:

مد عارض لکه څه ډول چي په مده باندي جائز دئ همدا رنګه په لین باندي جائز دئ یعني واؤ ساکن چي د هغه مخکي زور وي او یاء ساکنه چي د هغې مخکي زور وي. (پنځمه روښنايي، دیارلسم صفت بیا وګورئ!) لکه: وَالصَّيْفِ یا پر مِنْ خَوْفٍ باندي چي وقف وکړل سي او څه ډول چي طول جائز دئ دا ډول توسط او قصر هم جائز دي، لیکن په دې کي افضل قصر دئ، بیا توسط، بیا طول دئ او دې مد ته مد عارض لین وايي.

(۲) یادونه:

د حرف لین متعلق یوه قاعده د یوولسمي روښنايي په پنځمه قاعده، لومړې یادونه کي هم تېره سوې ده و یې ګورئ! ځکه چي په هغو حروف مقطعه وو کي چي عین دئ د هغه یاء حرف لین دئ.

(۳) یادونه:

تر دې ځایه پوري چي څومره اقسام د مد ذکر سوي دي دې ټولو ته مد فرعي وبلل کېږي،[2] ځکه چي د اصل څخه زائد دئ او بل مد اصلي دئ چي و

---

[1] یعني الف د خپل اصلي مقدار څخه ډېر کشوي کوم چي صحیح نه دئ. همدا ډول په یاد ولرئ چي پر داسي ځای باندي اکثره خلک د الف وروسته همزه یا ها زیاته وي کوم چي غلط دئ.

[2] د حروف مده بیان څنګه چي په سر کي راغلی دئ مصنف رحمه الله هغه وروسته بیان کړه، اصلاً هغه مخکي بیانول پکار وو. د مد اصلي یا مد ذاتي یا مد طبعي تعریف داسي=

دې ته ذاتي او طبعي هم ویل کېږي. یعني د الف، واؤ او یاء دومره اندازه چې که چیرې د هغه اندازه څخه کم وویل سي نو هغه حرف به پاته نه سي، بلکې زور، یا زیر یا پېښ به پاته سي او د دې له پاره یوه خاصه قاعده نه سته.

اوومه قاعده:

دا قاعده په حروف مده کې یوازې د الف متعلق ده؛ هغه دا چې الف په خپله باریک ویل کېږي لیکن که چیرې د الف مخکې که یو حرف ډک وي یا د حروف مستعلیه وو څخه یو حرف وي چې د هغو بیان د پنځمې روښنایي په پنځم صِفت کې تېر سوی دئ، یا حرف را وي چې د فتحې په حالت کې ډکه ویل کېږي، یا ډک لام وي. لکه چې د "اللّٰه" د لفظ لام دئ چې د دې لام مخکې زور یا پېښ وي نو په دې صورت کې به الف هم ډک ویل کېږي.

پوهېدل پکار دي چې د دې حروفو په ډکوالي کې هم فرق سته،[1] نو همدغه ډول فرق به د الف په ډکوالي کې وي کوم چې د دې حروفو وروسته

=وکړئ: چې د حرف مد وروسته همزه یا سکون یا تشدید نه وي د همدې نه موجودیت په خاطر دئ، د خپل اصلي مقدار څخه نه زیاتېږي یعني د خپلې اصلي مقدار منطابق به یې وایي. او مد فرعي دا دئ: چې د حرف مد وروسته د یو سبب (همزه، سکون اوُ تشدید) په خاطر هغه د خپل اصلي مقدار څخه زیات کشېږي چې د هغه نهه (۹) اقسام تېر سول.

[1] حروف مُفخمه ټول لس حروف دي؛ اووه حروف مستعلیه دي د کومو تفخیم چې اصلي دي. درې نور لام جلاله، را او الف د کومو تفخیم چې عارضي دي چې کله وي او که نه وي، لکه څنګه چې د درو سره قاعدې پر خپل خپل ځای باندې تیرې سوې دي. حضرت مصنف رحمه الله چې د حروفو د ډکوالي کوم فرق بیان کړی دئ هغه په حروف مفخمه کې د "مراتب" په لفظ سره تعبیر کېږي. بله مسئله چې دلته نه ده بیان سوې هغه د "تفخیم مراتب" دې د دې تشریح دا ده: چې د حروفو د تفخیم ظهور هغه وخت ډېر وي چې کله حرف مفخم مفتوح وي او د هغه وروسته الف وي. لکه: قَالَ. یا حرف مفخم مفتوح وي خود هغه وروسته =

راسي، نو تر ټولو زيات ډک خو د "الله" د لفظ لام دئ، ذ هغه څخه وروسته طا ده، د هغه وروسته قاف دئ، د هغه وروسته غين او خا ده، د هغه وروسته را ده.[۱] (حقيقة التجويد)

=الف نه وي. لکه: ضَلَالٍ. يا حرف مفخم مضموم وي. لکه: قُرِئَ. يا حرف مفخم مکسور وي. لکه: ظِلٍّ. او ساکن مفخم د ماقبل د حرکت تابع دئ.

[۱] وَ فِيْهَا فَاِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا (اَىْ اَلْحُرُوْفُ الْمُفَخَّمَةِ) اَلِفٌ فُخِمَ الْاَلِفُ. لِاَنَّهُ تَابِعٌ لِمَا قَبْلَهُ بِخِلَافِ اُخْتَيْهَا فَاِنَّهُ اِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا وَاوٌ اَوْ يَاءٌ فَلَا يُؤَثِّرُ تَفْخِيْمُهَا فِيْهِمَا الخ. منه يعني که چيري تر حروف مفخمه وروسته الف راسي نو الف ډک ويل کيږي، په خلاف د واؤ او ياء ځکه د حروف مفخمه وروسته که دا دوه حروف راسي نو د حروف مفخمه تفخيم په دوی دوو کي اثر نه کوي.

دوولسمه روښنايي

(د همزه په قاعدو کي)

د همزه بعضي قاعدې د عربي کتابو د ويلو څخه ماسېوا په ذهن کي نه راځي. د دې له پاره دلته يوازي دوې (۲) قاعدې ذکر کوو ځکه چي د قرآن کريم د ټولو تلاوت کوونکو اړتيا ورته سته.

لومړۍ قاعده:

د څلورويشتمي (۲۴) سپپارې په پاى کي په يوه آيت کي داسي راغلي دي: ءَاَعۡجَمِيٌّ. نو د دغه حرف دا دوهمه همزه لږ په نرمي سره واياست[1] او دې ته تسهيل وايي.[2]

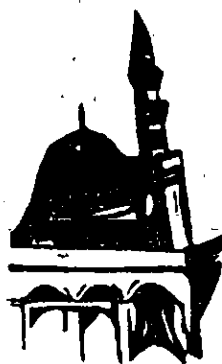
---

[1] يعني د الف او همزه په مابين کي يې ادا کړئ چي نه په ډېر شدت او سختي سره وي، چي هغه ته تحقيق وايي او نه د الف په ډول په نرمي سره ادا سي.

[2] دا تسهيل واجب دئ او شپږ نوري کلمې "آلْئٰنَ" دوه ځايه په سورة يونس کي، "آللّٰهُ" يو ځاى په سورة يونس کي او بل ځاى په سورة النمل کي. او "ءَالذَّكَرَيۡنِ" دوه ځايه په سورة الانعام کي، د دوهم همزه پر ځاى الف په تسهيل سره بې له د مد د ادا کولو هم جائز دئ. په دې شپږو (۶) کلمو کي تسهيل جائز دي، پاته په ټول قرآن کي هر ځاى همزه په تحقيق سره ويل ضروري دهٔ.

دوهمه قاعده:

د سورة الحجرات په دوهمه رکوع کې داسې راغلي دي: بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوْقُ. نو دا داسې ووایاست چې د بِئْسَ پر سین باندې زور ووایاست او دغه بِئْسَ د وروسته حرف سره مه جنګوئ. (یو ځای یې مه وایاست) بیا لام چې د بِئْسَ د سین وروسته دئ هغه ته زیر ورکړئ او د آخرني سین سره یې وجنګوئ. (یو ځای یې ووایاست) بیا میم د وروسته لام سره یو ځای کړئ. خلاصه دا ده چې د اَلِاسْمُ مخکې او وروسته چې کومې دوې (۲) همزې د الف په شکل لیکل سوې دي هغه هیڅکله مه وایاست.

د یارلسمه روښنایي

(د وقف کولو[1] یعني پر یوې کلمې باندې د دریدلو په قاعدو کې)

[1] وقف په لغت کې اَلْحَبْسُ، وَالْکَفُّ، وَالْمَنْعُ ته وایي یعنې بندول، درول، دریدل او د یوې کلمې آخر د بلې کلمې د اول سره د یو ځای کولو څخه منع کول. لکه عرب چې وایي: وَقَفْتُ الدَّابَّةَ وَاَوْقَفْتُهَا اِذَا حَبَسْتَهَا عَنِ الْمَشْيِ. یعني ما خپله دابه (چارپایه) د تګ څخه بنده کړه او مې وترل. او د قرآوو په اصطلاح کې د وقف جامع تعریف دا دئ: قَطْعُ الصَّوْتِ مَعَ قَطْعِ النَّفَسِ (اَوْ قَطْعُ الصَّوْتِ زَمَنًا فِیْهِ عَادَةً) فِیْ آخِرِ الْکَلِمَةِ الْمَقْطُوْعَةِ عَمَّا بَعْدَهَا رَسْمًا بِنِیَّةِ اِجْرَاءِ التِّلَاوَةِ مَعَ اِثْبَاتِ کَیْفِیَّةِ الْوَقْفِ مِنْ اِسْکَانِ الْمُتَحَرِّکِ وَ اِبْدَالِ التَّاءِ الْمَرْبُوْطَةِ هَاءً وَ النَّصْبِ اَلِفًا وَ غَیْرِ ذٰلِکَ. (ژباړه): کومه کلمه چې د کتابت او رسم خط له مخې د وروستي کلمې څخه جلا وي، د دې کلمې پر آخري حرف باندې د تلاوت د جاري ساتلو په نیت (یعني د تلاوت د ختم کولو او بندولو څخه ماسوا) آواز او ساه دواړه بندول (یا یوازې آواز دومره بندول په کوم کې چې عادتاً او معمولاً ساه اخیستل کیږي د کوم اندازه چې تقریباً د یو الف برابره ده) او همدا ډول پر آخري حرف باندې د وقف قاعده هم جاري کول یعني د متحرک ساکن کول، ګردې تا (ة) په ها بدلول، د دوو زورو تنوین په الف سره بدلول او داسې نور.

اوله خبره دا ده چې وقف د کلمې پر آخر باندې وي د کلمې په مابین کې وقف کول صحیح نه دئ. د مثال په ډول د قَالُوْا پر لفظ باندې وقف کول صحیح دئ خو پر قاف باندې وقف کول صحیح نه دئ. دوهم خبره دا ده چې په قرآن کې په بعضې ځایو کې ځینې لفظونه یو ځای لیکلې وي که څه هم د عربې ژبې په اعتبار سره جلا جلا الفاظ دئ لیکن د یو ځای د لیکل کیدو په وجه د یو لفظ په حکم کې دئ. د مثال په ډول اَیْنَمَا که څه هم د عربي په اعتبار سره دوه لفظه دي یو اَیْنَ او بل مَا دئ، خو د یو ځای د لیکل کیدو په سبب سره د اَیْنَمَا پر الف=

د علم تجوید اصلي مقصد د مخارجو او صفاتو بحث دئ چي د خدای ﷻ په فضل سره د ضرورت په اندازه ولیکل سول او پاته دري (۳) علوم یعني علم اوقاف،[۱] علم قرآئت،[۲] علم رسم خط (عثماني)[۳] د علم تجوید د تکمیل له پاره دي، لیکن د علم اوقاف یو بحث[۴] د وقف کولو قاعدې دي.

=باندي خو وقف صحیح دئ لیکن د اَیۡنَ پر نون باندي وقف صحیح نه دئ داسي کلمو ته موصول وایي.

[۱] علم اوقاف پر دوو برخو وېشل کېږي یو دا چي وقف په اعتبار د معنا سره پر کوم ځای وکړل سي؟ د دې جواب په اوله قاعده کي را روان دئ. دوهم دا چي وقف څنګه وکړو؟ د دې جواب په راتلونکو دوهمه، دریمه او څلورمه قاعدو کي را روان دئ.

[۲] د علم تجوید او علم قرآئت دواړو موضوع خو الفاظ قرآني دي، لیکن فرق دا دئ چي په تجوید کي د حروفو د مخارجو او صفاتو او د هغو د متفق علیها څخه بحث کېږي. او په علم قرآئت کي د احوال مختلف فیها څخه بحث کېږي. د مثال په ډول: حذف او اثبات، تحریک او تسکین، مد او قصر، فتح او اماله، تحقیق او تخفیف او داسي نور. (شرح سبعه قرآءات. ص: ۱۱۰)

[۳] یعني د حضرت عثمان غني رضي الله عنه په زمانه کي چي د قرآن کریم د تحریر او الفاظو چي کوم شکل اختیار کړل سو او حضرت عثمان غني رضي الله عنه د قرآن د لیکلو بندوبست وکړي او ځای پر ځای یې ولېږل او پر دغه تحریر باندي د ټولو صحابه وو رضي الله عنهم اجماع وسوه. د دغه تحریر علم او د هغه قواعد او ضوابطو ته علم رسم خط وایي. قرآن کریم د دغه خاص رسم خط خلاف لیکل جائز نه دئ، د امت د ټولو علماوو پر دې باندي اجماع ده او دا یو وسیع او پراخه فن دئ کوم ته چي رسم خط وایي.

[۴] وَالْبَحْثُ الْاٰخِرُ اَقْسَامُ الْوَقْفِ مِنَ الْحُسْنِ وَ الْقَبِيْحِ وَ التَّامِ وَ غَيْرِهٖ. (جهد المقل) لَمْ اَذْكُرْهُ كَالْبَاقِيْنِ لِاَنَّهَا لَا تَتَعَلَّقُ بِالتَّجْوِيْدِ. یعني بل بحث چي د وقف اقسام دئ لکه وقف حسن، وقف قبیح او وقف تام او داسي نور، ما دلته نه دي ذکر کړي لکه څنګه چي نورو ذکر کړي دي، ځکه چي دا په تجوید پوري اړه نه لري. منه رح

لومړی قاعده:

کوم سړی چې د قرآن کریم په معنا نه پوهېږي هغه ته پکار ده چې پر هغه ځایو باندي وقف وکړي چې په قرآن کریم کي د وقف علامه وي، بې له ضرورته دي په مابین کي نه درېږي.[۱] خو که چیري یې په مابین کي ساه ختمه سي نو مجبوري ده، که چیري د مجبوري څخه داسي وسي نو پر کومه کلمه چې درېدلي وي د هغې کلمې څخه یا د هغه څخه مخکي دي شروع کړئ[۲] او د وروسته کلمې سره دي یو ځای کړئ.

په دې ځان پوهول چې د دې کلمې څخه یې ووایم او که د مخکي کلمې څخه یې ووایم بې له دې چې د قرآن کریم په معنا پوهېږي مشکله ده، تر څو چې د معنا د پوهېدلو وړتیا و نه لري د شبهې په ځای کي دي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ. او په داسي مجبوري وقف کي یو دا الحاظ کوئ چې د کلمې په مابین کي وقف مه کوئ بلکي د کلمې پر آخر باندي وقف کوئ.

دا هم وپېژنئ چې پر حرکت باندي د وقف کول غلط دئ لکه څنګه چې اکثره خلک یې کوي. د مثال په ډول د یوه سړي ساه د سورة البقرې په شروع کي د بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ پر کاف باندي ختمه سي، نو په دې وخت کي کاف باید

---

[۱] یعني د دغو نښانو په مابین کي دي نه درېږي او د دې نښانو مطلب دا دئ چې یا خو دي پر ګول آیت (ۛ) باندي ودرېږي چې و دې ته وقف منزل هم وایي. د آیت په مابین کي چې کوم "م"، "ط"، "ج"، "ز"وي دا ټول د وقف نښانونه دي او د دې نښانو څخه ماسېوا که چیري ودرېږي نو د وروسته څخه دي بېرته را وګرځوي.

[۲] د کوم ځایه څخه چې جمله پوره کېږي یا بله جمله شروع کېږي د هغه ځای څخه دي بېرته را وګرځوي، ځکه نو د قاري له پاره لږتر لږه ابتدایي عربي او د قرآن کریم د ترجمې زده کړه ډېره ضروري ده.

ساکن کړئ، په زور وقف مه کوئ. همدا ډول بې له ساه اخیستو وقف نه کېږي لکه بعضي خلک د آیت پر ختمېدو باندې ساکن حرف ووایي، خو بې له نوې ساه اخیستو دوهم آیت شروع کړي دا هم د قاعدې خلاف دئ.

دا هم هم په یاد ولرئ چې د داسي مجبورۍ په وخت کي چې پر یوه کلمه باندې وقف وکړي، نو هغه کلمه چې څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق وقف وکړئ که څه هم هغه بل ډول ویل کېږي، د ویلو موافق وقف مه کوئ. د مثال په ډول د اَنَا په لفظ کي چې کوم الف د نون وروسته راغلی دئ هغه د وصل په حالت کي نه ویل کېږي، خو که چیري پر دغه کلمه باندې وقف وکړو نو دغه الف به هم وایو. هر کله چې دغه کلمه بېرته راګرځوو نو په دې وخت کي څنګه چې یې د مابعد یعني د وروسته کلمې سره یې یو ځای وایو د دې وجهې به الف نه وایو. په دې خبرو ځانونه ښه پوه کړئ او په یاد یې کړئ ځکه چې په دې کي لوی لوی حافظان تېروتني کوي.

یادونه:

د ذکر سوي قاعدې په آخر کي چې لیکل سوي دي "چې هغه کلمه چې څه ډول لیکل سوې ده د هغې موافق دي وقف وکړئ"[1] د دې قاعدې څخه دا الفاظ مستثنٰی دي:

---

[1] ځکه ویل سوي دي چې وقف د رسم الخط تابع دئ. د مثال په ډول ګردۍ یا ګول تا (ۃ) چې په صورت کي د ها وي دا په وقف کي په ها سره بدلېږي. د دوو زورو تنوین په صورت د الف لیکل سوی وي له دې سببه دا په وقف کي په الف سره بدلېږي ماسېوا د زیر او پېښ د تنوین څخه چې هغه د هیڅ حرف په شکل نه دي لیکل سوی، نو ځکه په وقف کي د تنوین نون حذف کېږي. د "كَاَيِّنْ" په لفظ کي نون ویل کېږي په داسي حال کي چې نون تنوین دئ ځکه چې لیکل سوی دئ. دا لفظ په اصل کي "كَاَيٍّ" دئ. بِهٖ. لَهٗ او په داسي نورو لفظو کي=

اَوْيَعْفُوَا د سورت البقرې په يو دېرشمي (۳۱) رکوع کي، اَنْ تَبُوْءَا د سورة المائدې په پنځمي رکوع کي، لِتَتْلُوَا د سورة الرعد په څلورمي رکوع کي، لَنْ نَدْعُوَا د سورة الکهف په دوهمه رکوع کي، لِيَرْبُوَا د سورة الروم په څلورمي رکوع کي، لِيَبْلُوَا د سورة محمد په اولي رکوع کي، نَبْلُوَا د سورة محمد په څلورمي رکوع کي، ثَمُوْدَا څلور ځايه؛ په سورة هود، سورة الفرقان، سورة العنکبوت او سورة النجم کي او بل دوهم قَوَارِيْرَا د سورة الدهر په لومړۍ رکوع کي. (قَوَارِيْرَا دوه ځايه دئ)په دې ټولو الفاظو کي الف په هيڅ حالت کي نه ويل کېږي نه د وصل په حالت کي او نه د وقف په حالت کي.

د "لٰكِنَّا" لفظ خاص په سورة الکهف کي، الظُّنُوْنَا. الرَّسُوْلَا. السَّبِيْلَا دا درې سره په سورة الاحزاب کي، سَلَاسِلَا او اول قَوَارِيْرَا دا دواړه په سورة الدهر کي او د "اَنَا" لفظ چي هر ځای په قرآن کي راسي. په دې ټولو الفاظو کي الف د وصل په حالت کي نه ويل کېږي او د وقف په حالت کي الف ويل کېږي خو يوازي د "سَلَاسِلَا" لفظ د وقف په حالت کي بې له الف ويلو هم مروي دئ يعني سَلَاسِلْ.

=وقف د ها په ساکنولو سره کېږي او د هغه ولاړ زور يا چپه پېښ څخه پيدا کېدونکی حرف مد په وقف کي نه ويل کېږي، ځکه چي دا حروف ليکلي نه دي. غرض دا چي دا اصول دي چي وقف د رسم الخط تابع دئ او د دې ډېر لوي اصول او قواعد دي چي د دې تفصيل په لويو کتابو کي دئ.

دوهمه قاعده:

پر كومه كلمه چي وقف سوى وي كه چيري هغه كلمه ساكنه وي نو په هغه كي د څه ويلو ضرورت نه سته،[1] خو كه چيري هغه كلمه متحركه وي نو پر هغه باندي د وقف كولو درې (۳) طريقه دي:

يوه طريقه خو دا ده:

چي ټوله په پوهېږي چي هغه كلمه ساكنه كړل سي.[2]

دوهمه طريقه دا ده:

چي پر هغه كلمه باندي چي كوم حركت دئ د هغه حركت ډېره لږ حصه ښكاره كړل سي او دې ته روم ويل كېږي، د روم اندازه د حركت درېيمه برخه ده. روم په زور كي نه جاري كېږي يوازي په پېښ او زير كي جاري كېږي. لكه د بِسْمِ اللهِ د ختمېدو په وخت كي پر آخري ميم باندي لږ زير ويل چي يوازي نژدې كسان يې واوري. يا د نَسْتَعِيْنُ پر نون باندي لږ پېښ ووايي[3] او د رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ پر نون باندي څنګه چي زور دئ نو دلته به دا سي نه وي.

---

[1] يعني دا ساكن به په وقف كي هم ساكن ويل كېږي، البته د وقف كولو اثر به دا وي چي ساه به ا خيستل كېږي. مثلاً: فَارْغَبْ. وَانْحَرْ. فَحَدِّثْ. مِنْهُمْ. لَهُمْ او داسي نور.

[2] په وقف كي اصل او عامه طريقه همدا ده لكه څنګه چي ابتدا په ساكن سره نه كېږي همدا ډول وقف پر حركت باندي نه كېږي. مخكي ذكر سول چي پر حركت باندي وقف صحيح نه دئ. د وقف بالسكون په هكله د بعضي علماوو رايه دا ده چي دا واجب شرعي دئ چي پر فعل باندي ثواب او پر ترک باندي عذاب وي. بعضي علماوو فرمايلي دي چي دا يو فني او اصطلاحي خبره ده، د قاري له پاره د دې پرېښوول او پر كامل حركت باندي وقف كول ډېر قبيح او لايق د تعزير دئ. (نهاية القول المفيد، ص: ۲۰۵)

[3] د لږ زير او لږ پېښ مطلب دا دئ چي د حركت په ادا كي آواز كښته كړل سي. د صحيح ادا كولو طريقه د يوه مشاق استاد څخه په اورېدلو سره زده كولای سي.

دريېمه طريقه دا ده:

چي هغه حركت ته اشاره يوازي په شونډانو سره وسي. يعني حركت به كرسره نه وايو،[1] بلكي د هغه حركت د ښكاره ويلو په وخت كي چي شونډان څه ډول جوړېږي هغه ډول دي شونډان جوړ سي او هغه حرف دي بالكل ساكن وويل سي، دې ته اشمام وايي او دا ړندې كسان هم نه سي اورېدلاى. ځكه چي په دې كي حركت په ژبه سره نه دي ادا سوى، خو ستركو والا (بينا) چي د تلاوت كوونكى شونډانو ته وګوري، نو پوهېږي چي ده اشمام وكړي او اشمام يوازي په پېښ كي كېږي په زور او زير كي نه كېږي. د مثال په ډول د نَسْتَعِيْنُ پر نون باندي پېښ دئ دا پېښ خو ګرسره مه واياست، نون ګرسره ساكن وواياست خو شونډان د نون د ادا كولو په وخت كي داسي جوړ كړئ لكه د پېښ د ويلو په وخت كي چي سره را ټولېږي يعني د شونډانو څخه د مشوكى شكل جوړ كړئ.

دريېمه قاعده:

د كومي كلمې په آخر كي چي تنوين وي هلته هم روم جائز دئ، خو د حركت د ښكاره كولو په وخت كي دي د تنوين يوه برخه نه ښكاره كوي.[2] (تعليم الوقف. حضرت قاري عبدالله صاحب مكي رحمه الله)

---

[1] يعني موقوف عليه حرف (د كلمې هغه آخري حرف پر كوم چي وقف كېږي) ساكن وويل سي او د هغه څخه وروسته ژر په انضمام شفتين سره د هغې ضمې و طرف ته اشاره وسي.

[2] يعني په كښته آواز سره به يو پېښ يا يو زير وويل كېږي. د مثال په ډول: اَحَدٌ. بَصِيْرٌ.

څلورمه قاعده:

هغه تا چې د ها (ة) په شکل ګردی لیکل کېږي[۱] خو پر دې باندي ټکي هم وي که چیري پر داسي تا باندي وقف وسي هلته د دوو خبرو خیال کوئ؛ یو خو دا چې دا تا د ها په ډول وایاست او دوهم دا چې هلته روم او اشمام مه کوئ.

پنځمه قاعده:

روم او اشمام پر عارضي حرکت باندي نه کېږي. لکه پر وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ باندي چې یو سړی د وَلَقَدْ پر دال باندي وقف وکړي،[۲] نو دال ساکن ویل پکار دئ د دې پر زیر باندي روم مه کوئ ځکه چې دا حرکت عارضي دئ. (تعلیم الوقف)

په دې باندي هم عربي پوه پوهېږي چې دا حرکت اصلي دئ او دا حرکت عارضي. که چیري تاسي ته په یو ځای کي شک او شبه پیدا سي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ.

---

[۱] ګول یا ګردی تا چې د ها په شکل (ة) لیکل کېږي هغه ته تاء مدوره وایي او کومه تا چې اوږده وي هغې ته تاء مجروره یا طویله وایي. د تاء مدوره مثالونه لکه: اَلْجَنَّةُ، اَلْمَلٰٓئِكَةُ، اَلْقِبْلَةُ، اَلْبَرِيَّةُ او داسي نور. د تاء طویله مثالونه لکه: وَاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللهِ، اِلٰٓى اٰثٰرِ رَحْمَتِ اللهِ، اِمْرَاَتُ الْعَزِيْزِ او داسي نور. تاء طویله په وقف کي تا ویل کېږي او روم او اشمام هم پر کېدای سي او تا مدوره په وقف کي په هاء ساکنه سره بدلېږي.

[۲] همدا ډول د "وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ" پر میم باندي روم یا اشمام نه سي کېدای، ځکه په اصل کي میم ساکن دئ او ضمه عارضي ده یوازي وقف بالاسکان کېږي.

شپږمه قاعده:

پر کومه کلمه باندي چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر حرف باندي تشديد (شد) وي، نو په روم او اشمام کي به تشديد[1] پر خپل حال باندي پاته وي. (تعليم الوقف)

اوومه قاعده:

پر کومه کلمه چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر باندي د دوو (۲) زورو تنوين وي، نو د وقف په حالت کي به هغه تنوين په الف سره بدلېږي.[2] د مثال په ډول يو څوک پر فَاِنۡ كُنَّ نِسَآءً باندي وقف وکړي نو داسي به يې وايي: نِسَآءَا.

اتمه قاعده:

د کوم مد وقفي بيان چي د يوولسمي روښنايي په شپږمه قاعده کي ذکر سوی دئ، که چيري په روم سره وقف وسي نو په دې وخت کي مد نه کېږي. د

---

[1] هغه مشدد حرف چي په هغه کي غنه نه کېږي (ماسېوا د نون او ميم څخه) د هغه د تشديد د ادا کولو په وخت کي سرعت وي. لکه: وَتَبَّ، بِالۡحَقِّ، اَلۡمَفَرُّ، فَظَلَّ، صَوَآفَّ او داسي نور. پر دې موقوف عليه مشدد باندي د وقف په حالت کي دومره وخت تېرول پکار دئ لکه د وصل په حالت کي او په کوم مشدد کي چي غنه وي نو د غنې په سبب سره په هغه کي يو څه تراخي او ځنډ پکار دئ. لکه: مِنۡ بَعۡدِ الۡغَمِّ، وَلَا جَآنٌّ او داسي نور. همدا ډول واوٌ مشدد او ياء مشدده چي موقوف عليه وي نو په وقف کي دا خيال ساتل پکار دئ چي مشدد ادا سي او مده نه سي. لکه: عَدُوٌّ، مِنۡ نَّبِيٍّ. (نهاية القول المفيد)

[2] د دوو زورو په تنوين کي هر ځای همدا قاعده ده. لکه: اَفۡوَاجًا، عَلِيۡمًا، جُزۡءًا، سَوَآءً او داسي نور. خو د دغه قاعدې څخه تاء مدوره يعني ګول تا مستثنی ده، تاء مدوره په هر صورت کي په هاء ساکنه سره بدلېږي. لکه: حَسَنَةً، رَحۡمَةً، مَوۡعِظَةً او داسي نور.

مثال په ډول الرَّحِيۡمِ يا نَسۡتَعِيۡنُ کي که چيري د پيښ يا زير لږ څه حصه ښکاره کړل سي نو بيا مد مه کوئ.[۱] (تعليم الوقف)

څوارلسمه روښنايي

(د مختلفو ضروري فايدو په بيان کي)

که څه هم د دې ځيني فايدې پورته هم ذکر سوی خو څنګه چي د نورو مضمونو په ضمن کي بيان سوی دي شايد فکر به مو نه وي ورته سوی، د دې له پاره مي هغه بيا وليکلې او ډېري نوي فايدې هم پکښې سته.

لومړۍ فايده:

د سورة الکهف په پنځمه رکوع کي "لٰكِنَّاۡ هُوَ اللّٰهُ" يعني په لٰكِنَّاۡ کي الف ليکلی دئ خو نه ويل کېږي. خو که چيري څوک پر دې باندي وقف وکړي نو په دې وخت کي به دا الف ويل کېږي.

دوهمه فايده:

د سورة الدهر په اول کي "سَلَاسِلَاۡ" يعني د دوهم لام وروسته هم الف ليکلی دئ خو دا هم نه ويل کېږي، خو د وقف په حالت کي الف ويل او نه ويل دواړه

---

[۱] يعني د مد عارضي وقفي د اصولو سره سم په دې کي طول يا توسط کول صحيح نه دئ، بلکي د وصل په ډول به يوازي قصر کوو، ځکه چي د مد سبب سکون وي او د روم په سبب سره هغه پاته نه سو نو مد به هم نه کېږي. خلاصه دا سوه چي روم په حرکت کي داخل دئ او اشمام په سکون کي داخل دئ.

صحیح دي او د اول لام وروسته چي کوم الف لیکلی دئ[1] هغه په هر حال کي ویل کېږي.[2]

دریيمه فایده:

په همدغه سورة الدهر کي مابین ته نژدې قَوَارِيْرَا، قَوَارِيْرَا دوه ځلي راغلی دئ او د دواړو په آخر کي الف لیکلی دئ، نو د دې قاعده دا ده چي په دوهم ځای کي الف په هیڅ حالت کي نه ویل کېږي که د وقف حالت وي او که نه وي.

او په اول ځای کي که چیري وقف وسي نو الف ویل کېږي او که چیري وقف نه وسي نو الف نه ویل کېږي، خو ډېر عادت دا دئ چي په اول ځای کي وقف کوي[3] او په دوهم ځای کي وقف نه کوي. په دې صورت کي په اول ځای کي الف وایاست او په دوهم ځای کي الف مه وایاست.

څلورمه فایده:

په قرآن کي یو ځای اماله ده. یعني په سورة هود کي چي کوم "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖهَا" دئ. د دې بیان د اتمي روښنایي په څلورمه قاعده کي وګورئ!

پنځمه فایده:

په سورة حم السجدة کي یو ځای تسهیل دئ، هغه دا دئ: ءَاَعْجَمِيٌّ. د دې بیان د دوولسمي روښنایي په لومړۍ قاعده کي تېر سوی دئ و یې ګورئ!

---

[1] د قرآن کریم په رسم الخط کي د اول لام وروسته الف لیکلی نه دئ، بلکي پر دې باندي ولاړ زور دئ، ګویا موصول لیکلی دئ داسي: سَلٰسِلَا.

[2] ځکه چي دا د کلمې مابین دئ او د کلمې په مابین کي وقف کول صحیح نه دئ.

[3] ځکه د وقف علامه یعني ګول د آیت علامه پر اول قَوَارِيْرَا (ۖ) باندي ده، نو وقف هم پر دې باندي کول مناسب دئ.

شپږمه فایده:

په سورة الحجرات کي په بِئۡسَ الِاسۡمُ کي د اَلِاسۡمُ همزه نه ویل کېږي بلکي د دې لام به د دې سین سره یو ځای کړل سي. د دې بیان د دوولسمي روښنايي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دئ.

اوومه فایده:

لَئِنۡ بَسَطۡتَّ. اَحَطۡتُّ. مَا فَرَّطۡتُّمۡ او مَا فَرَّطۡتُّ کي ادغام ناتمام (ناقص) کېږي. يعني طا او تا يو ځای کړئ او مشدد يې کړئ او داسي يې ووایاست چي طا د خپل استعلاء او اطباق سره بې له قلقلې ډکه ادا سي او تا باريکه ادا سي.

په اَلَمۡ نَخۡلُقۡكُّمۡ کي ښه دا دئ[1] چي ادغام تام (پوره) وسي یعني قاف بالکل و نه ویل بلکي قاف دي په کاف سره بدل کړي او دواړه دي یو ځای کړي او مشدد دي وویل سي.[2]

اتمه فایده:

په نٓ وَالۡقَلَمِ او یٰسٓ وَالۡقُرۡاٰنِ الۡحَکِیۡمِ کي د نون او سین وروسته چي کوم واؤ دئ د یرملون د قاعدې موافق چي د هغه ذکر د لسمي روښنايي په دریمه قاعده کي ذکر سوی دئ په دې واؤ کي ادغام کول پکار دئ، خو ادغام نه کېږي.[3]

---

(۱) وَيَجُوۡزُ النَّاقِصُ اَيۡضًا وَهُوَ اَنۡ يَبۡقَى بَعۡضُ صِفَاتِ الۡمُدۡغَمِ. یعني ادغام ناقص هم روا دئ او ادغام ناقص دا دئ چي د مدغم بعضي صفات پاته سي. منه رح

(۲) و دې ته ادغام تام ویل کېږي او ادغام ناقص په مثل د بَسَطۡتُّ او نورو هم جائز دئ. یعني قاف بې له قلقلې کاف وویل سي او کاف باریک ادا سي.

(۳) عِنۡدَ حَفۡصٍ رحمه الله. منه رح

نهمه فایده:

د سورة یوسف په دوهمه رکوع کي د لَا تَأْمَنَّا لفظ دئ په دې کي پر نون باندي اشمام کوئ. (۱)

لسمه فایده:

په قرآن کریم کي به یو ځای ځای د سکتې لفظ لیکلی وویني؛ د دې مطلب دا دئ چي هلته لږ و دریږئ خو ساه مه کاږئ او د وقف پاته تولي قاعدې په دې کي جاري کیږي. د مثال په ډول په سورة القیامة کي مَنْ ^سکتة^ رَاقٍ کلمه ده، نو د یرملون د قاعدې سره سم د مَنْ نون په را کي مدغم کول پکار دئ خو ادغام نه کیږي، ځکه هر کله چي سکته د وقف پر ځای وکړل سوه نو ګواکې هغه اتصال د نون او را په مابین کي نه سو پاته له دې وجهي ادغام نه کیږي.

---

(۱) اِخْتِيَارُهُ لِاَنَّهُ سَهْلٌ عَلَى الْاَطْفَالِ وَ يَجُوْزُ الرَّوْمُ اَيْضًا لَا تَأْمَنُنَا. وَ لَا يَجُوْزُ الْاِدْغَامُ الْمَحْضُ. یعني د اشمام غوره کول ځکه چي دا پر ماشومانو باندي آسانه وي او روم هم جائز دئ او محضي ادغام روا نه دئ. منه رح

دلته یوه خبره یاد ساتل پکار ده هغه دا چي لَا تَأْمَنَّا په اصل کي لَاتَأْمَنُنَا وو لومړی نون مضموم او دوهم نون مفتوح دئ او لَا نافیه پر تَأْمَنُنَا داخل دئ، نو په لَاتَأْمَنَّا کي دوې (۲) وجهي روا دي؛ یو دا چي ادغام مع الاشمام وسي چي تر ادغام وروسته د نون د مشدد او د غنې د ادا کولو په وخت کي د لومړي نون د ادا کېدو په وخت کي شونډان را ټول سي او هغه اصل ته اشاره وسي، تر څو لیدونکی پوه سي چي دلته دوه نونان دي او پر اول نون باندي ضمه وه او دا د استاد څخه زده کولای سي. دوهمه وجه دا ده چي اظهار مع الروم وسي یعني د لومړي نون د ضمې دریمه حصه ښکاره کړل سي په دې صورت کي بیا دوهم نون مشدد نه ویل کیږي. یعني یوازي ادغام او یوازي اظهار په لَا تَأْمَنَّا کي غیر د ابو جعفر رحمه الله څخه د نورو امامانو په نزد په کوم کي چي حفص رحمه الله هم شامل دئ جائز نه دئ.

همدا ډول په سورة الکهف کي د عِوَجًا ^سکتة^ قَيِّمًا کلمه ده که چیري پر عِوَجًا باندي وقف و نه سي او د وروسته لفظ سره یو ځای سي نو اخفاء نه کېږي، بلکي د دوو زورو تنوین به په الف سره بدل سي او سکته به وسي.

په ټول قرآن کریم کي د امام حفص رحمه الله پر روایت باندي ټولي څلور (۴) سکتې دي:

یوه په سورة القیامه کي، دوهمه په سورة الکهف کي چي ذکر سول، درېیمه په سورة یس کي مِنْ ^سکتة^ مَّرْقَدِنَا پر الف باندي چي کله د مابعد یعني د وروسته کلمې سره یو ځای وویل سي. او څلورمه په سورة المطففین کي د کَلَّا ^سکتة^ بَلْ پر ساکن لام باندي. بس دا څلور ځایه د دې څخه ماسېوا په سورة الفاتحه کي او نورو سورتو کي هیڅ ځای سکته نه سته.

یوولسمه فایده:

په قرآن کریم کي چي هر ځای پېښ راسي هغه به د معروف (معلوم) واؤ په ډول بُو ورکړئ او و یې وایاست. او چیري چي زیر راغلی وي هغه به د معروفي (معلومي) یاء په ډول بُو ورکړئ او و یې وایاست.

زموږ په هیواد کي پېښ داسي ویل کېږي که چیري یې کش کړي نو واؤ مجهول ځني پیدا کېږي او زیر داسي وایي که چیري یې کش کړئ یاء مجهوله ځني پیدا کېږي، دغه خبره د عربي ژبي خلاف ده داسي مه کوئ بلکي داسي یې وایاست که چیري هغه پېښ کش کړي نو واؤ معلوم به ځني پیدا سي او زیر داسي وایاست که چیري هغه زیر کش کړي نو یاء معلومه (معروفه) به ځني پیدا سي. د پېښ او زیر داسي ادا کول د یوه ماهر استاد څخه زده کړئ، کېدای سي چي د دې لیکني په یوازي ویلو سره مو په ذهن کي را نه سي.

دوولسمه فايده:

كله چي پر واؤ مشدد يا پر ياء مشدد باندي وقف وسي نو هلته تشديد (شد) يو څه په سختي سره ويل پكار دئ، تر څو تشديد پر خپل حال پاته وي.
لكه: عَدُوٌّ او عَلَى النَّبِيِّ.

ديارلسمه فايده:

په سورة يوسف كي د وَلَيَكُوْنًا مِّنَ الصَّاغِرِيْنَ كلمه ده. او په سورة اقرأ كي د لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ كلمه ده، كه چيري پر لَيَكُوْنًا او لَنَسْفَعًا باندي وقف وكړي نو په الف سره يې وايابست يعني تنوين مه وايابست.(1)

څوارلسمه فايده:

څلور لفظونه په قرآن كريم كي ليكلي خو په صاد سره دئ او پر دغه صاد باندي يو كوچنی سين هم ليكلی دئ، نو د دې قاعده زده كړئ:
يو په سورة البقرة كي د يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ كلمه ده، دوهم ځای په سورة الاعراف كي د فِي الْخَلْقِ بَصْۜطَةً كلمه، په دغه دواړو ځايو كي سين وايابست.
دريم په سورة الطور كي د اَمْ هُمُ الْمُصَۜيْطِرُوْنَ كلمه ده، په دې كي كه مو خوښه وي سين يې وايابست او كه مو خوښه وي صاد يې وايابست.
څلورم په سورة الغاشية كي د بِمُصَيْطِرٍ كلمه ده په دې كي صاد وايابست.

---

(1) وَاِنْ كَانَ خِلَافُ الْقِيَاسِ لِاَنَّهَا نُوْنٌ خَفِيْفَةٌ لٰكِنِ الْوَقْفُ يَكُوْنُ تَابِعًا لِلرَّسْمِ. يعني كه څه هم دا خلاف القياس دئ ځكه دا دواړه تنوينونه په اصل كي نون خفيفه دئ، خو وقف د رسم الخط تابع وي ځكه نو اصل ته نه كتل كېږي او د وقف په حالت كي الف ويل كېږي. منه

پنځلسمه فایده:

په قرآن کریم کي څو ځایه لیکلی خو لَا دئ او ویل کېږي لَ، د تلاوت کولو په وخت کي د دې ډېر خیال وساتئ.

❖ یو په سورة آل عمران کي د لَاْاِلَی اللهِ تُحْشَرُوْنَ کلمه ده.

❖ دوهم په سورة التوبة کي د وَلَاْاَوْضَعُوْا کلمه ده.

❖ دریم په سورة النمل کي د اَوْلَاْاَذْبَحَنَّهٗ کلمه ده.

❖ څلورم په سورة وَالصّٰفّٰتِ کي د لَاْاِلَی الْجَحِیْمِ کلمه ده.

❖ پنځم په سورة الحشر کي د لَاْاَنْتُمْ اَشَدُّ کلمه ده.

همدا ډول د سورة آل عمران په پنځلسمه رکوع کي لیکلي دي اَفَاْئِنْ خو ویل کېږي اَفَئِنْ. او په څو ځایو کي لیکلي دي مَلَاْئِهٖ. خو مَلَئِهٖ ویل کېږي.

د سورة الکهف په څلورمه رکوع کي لیکلي دي لِشَاْیْءٍ او ویل کېږي لِشَیْءٍ او په ځینو ځایو کي لیکلي دي نَبَاْئِ او ویل کېږي نَبَئِ.

یادونه:

دا ذکر سوي اکثره هغه قاعدې دي چي په هغو کي هیڅ اختلاف نه سته. او په کومو کي چي اختلاف سته په هغو کي ما یوازي د امام حفص رحمه الله[1] قاعدې لیکلي دي، چي زموږ خلک د هغه د روایت موافق قرآن کریم وایي.

[1] ابوعمرو حفص بن سلیمان بن مغیره اسدي کوفي بزاز (په دوو زاوو سره) په سنه ۹۰ هـ ق کي پیدا سوی دئ او په ۱۸۰ هـ ق کي وفات سوی دئ. د امام حفص رحمه الله د پلار تر وفات وروسته د ده مور د امام عاصم رحمه الله سره نکاح وکړه. د دې سببه د ده پالنه او تربیه د امام عاصم رحمه الله د شفقت تر سیوري لاندي وسوه. (نشر، ص: ۱۵٦) ابن معین رحمه الله فرمایي: =

امام حفص رحمه الله قرآن کریم د امام عاصم تابعي رحمه الله څخه حاصل کړی دئ، هغه د زِرّ بن حُبَیش اَسَدي او عبدالله بن حبیب سَلَمي (رحمهما الله) څخه حاصل کړی دئ، هغو دوو د حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت زید بن

= چې حفص رحمه الله د امام عاصم رحمه الله په قرآئت کي "اَعْلَمُ النَّاسِ" وو یعني د امام عاصم رحمه الله اصح قرآئت هغه دئ کوم چي حفص رحمه الله یې روایت کړی دئ. علامه ذهبي رحمه الله فرمایي: چې په قرآئت کي حفص رحمه الله ثقه، ضابط او ثابت وو. د امام عاصم رحمه الله څخه یې څو ځلي قرآن کریم ولوستي د ده څخه ماسېوا د نورو متعددو شیوخو څخه یې هم اکتساب کړی وو. د حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله سره د ټوکرانو په تجارت کي شریک وو. که څه هم قرآئتونه سبعه بلکي عشره متواتر دي او د قرآئت سبعه خلاف خو هیڅ‌چا هم یو لفظ ویلی نه دئ، بلکي د حرمینو او بصرې قرآئت د خالص قرشي کېدو په وجه یو خاص امتیاز درلودي، خو دا قبولیت د الله جل جلاله ورکړه ده چي د پېړیو را په دې خوا په مدارسو او مکاتبو کي یوازي د امام حفص رحمه الله روایت ویل کېږي او د مځکي پر مخ په زرو حافظانو کي د نهه سوه نهه نیوي (۹۹۹) حافظانو د امام حفص رحمه الله روایت په یاد دئ. او داسي شاید هیڅوک نه وي چي د امام حفص رحمه الله روایت یې ویلی نه وي. ﴿ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ﴾ پر دې سربېره نحویان وایي چي دغه قرآئت مروج کول پکار نه وو ځکه چي نُحات د همزتینو د تحقیق په وجه د امام عاصم رحمه الله پر قرآئت باندي اعتراض کوي. (مقدمه شرح سبعه قرآئت. د قاري ابو محمد محی الاسلام پاني پتي، ص: ۳۸)

د امام حفص رحمه الله د قرآئت د ډېر مروج کېدو سبب په اصل کي خو د خدای جل جلاله ورکړې مقبولیت او شهرت دئ او ظاهري سبب دا دئ چي زموږ په ښارو کي اکثره خلک د امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله په مذهب دي او امام ابوحنیفه رحمه الله د حضرت حفص رحمه الله د سبق او تجارت ملګري وو، د دې سببه د امام ابوحنیفه رحمه الله مقلدینو هم د حضرت حفص رحمه الله روایت غوره کړي. بیا د آساني او هوسایی په خاطر او همدا ډول د فتنې او اختلاف څخه د خلاصون په خاطر د ټولو مذهبو مقلدینو د دې موافق اعراب او نقطې ورکړې او دا روایت یې غوره کړي. والله اعلم

ثابت، حضرت عبدالله بن مسعود او حضرت أبی بن کعب رضی الله عنهم څخه حاصل کړی دئ او دغه ټولو حضراتو (اصحابو) د جناب رسول مقبول ﷺ څخه حاصل کړی دئ.

اللهم صل علی محمد و آل محمد

﴿خاتمه﴾

د سپوږمۍ پوره روښنايي هم په څوارلسمه شپه وي او دلته هم د څوارلسمي روښنايي په ختمېدو سره ټوله مضمونونه پوره سول، نو ځکه دلته دا رساله پای ته رسوم.

الله تعالی دي دا رساله ګټوره او مقبوله وګرځوي.

د طالبانو او خاص د ماشومانو او په خاص ډول د قدوسيانو[1] څخه د الله ﷻ د رضا د دعا غوښتونکی يم.

اشرف علي تهانوي عفی عنه

۵، صفر، ۱۳۳۴ هـ ق

شبير احمد غفرله الغفار

۲۸، جمادي الاول، ۱۴۳۲ هـ ق

---

[1] د قدوسيانو څخه مراد د حضرت شيخ عبد القدوس ګنګوهي رحمه الله لمسيان دي. حضرت تهانوي رحمه الله هم د هغوی څخه دئ نو قدوسي حضرات د تهانوي رحمه الله د طريقت ورونه دي د کوم څخه چي تهانوي رحمه الله د خپل ځان له پاره په خاص ډول دعا غوښتې ده. او يو بل مناسبت يې دا هم دئ چي دا رساله مصنف رحمه الله د قدوسيانو په غوښتنه تاليف کړې ده، د دې سببه پر هغوی باندي د دعا حق ډېر دئ چي دعا ورته وکړي. وَاللهُ اَعْلَمُ وَعِلْمُهُ اَتَمُّ!

"احقر" هم د ټولو لوستونکو څخه د دعا غوښتونکی دئ او الله ﷻ دي دا رساله ټولو لوستونکو ته نافعه او ګټوره وګرځوي.

هذا ما كتبه احقر العباد شبير احمد غفرله الباري و لوالديه و لاساتذه، و لمن سعى فيه و لجميع المؤمنين و المؤمنات. والله الموفق و هو المستعان و عليه التكلان.

د علم التجويد لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [كامل]

تاليف لطيف

حكيم الامت حضرت مولانا حافظ قاري
شاه محمد اشرف علي تهانوي رح

حواشي جديده، تخريج او پښتو ژباړه

قاري شبير احمد

جمال القرآن [كامل]